

**LA FABRICACIÓ DE LA FÀBRICA:
TREBALL I POLÍTICA
A LA CATALUNYA COTONERA
(1784-1884)**

Tesi presentada per Albert Garcia Balaña
per a l'obtenció del títol de Doctor en Història
Sota la direcció del Dr. Josep M. Fradera Barceló

Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives
Universitat Pompeu Fabra (Barcelona)
Setembre de 2001

Capítol 4

El repte disciplinari. Fàbriques i tallers domèstics a la filatura d'entresegles

4.1. Màquines filadores i incentius fabrils

La primera “màquina” de filar cotó que conegué la manufactura europea, la *jenny* de James Hargreaves, entrà a Catalunya per les portes de la Reial Companyia de Filats de Cotó de Barcelona. De fet, hi entrà via França, tal com ho havien fet i ho farien altres tecnologies tèxtils. L’oferta de la pionera màquina de filar fou traslladada a la Reial Companyia de Filats per la Junta de Comerç, el març de 1786, just quan la Companyia havia de fer front als primers problemes desencadenats a les seves *modèliques* factories de la Catalunya nova. “*Los SSres. Directores hizieron presente -relatava el llibre de resolucions de la Companyia- que por parte de esta Real Junta Particular de Comercio se les havia propuesto si quería la Dirección encargarse de unas Máquinas muy propias y útiles para la hilaza de Algodón que cierto Particular havia ofrecido a aquella, mediante que se le pagase el coste que se conviniese.*” La Junta de Comerç es prestava a finançar la meitat de l’adquisició sempre i quan la Companyia “*le destinase el secreto y modo de usarlas*”. La Companyia, però, resolgué “*acceptar las expresadas Máquinas por su cuenta, [...] no admitiendo por ningún término el subsidio ofrecido por la citada Real Junta*”.¹ El “*vale*” que amb data 21 de març de 1786 signaren els directors de la Companyia (Cathalà, Ribas i Rovira) detalla qui era el “*particular*”

¹ BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, L 12/Llibre de resolucions (1783-1794): sessió de 09-03-1786.

que havia fet l'oferta, i el preu i el termini de l'operació: la *jenny* arribava de la mà del "Marquès de Gaubert" i la Companyia s'obligava a pagar-li, en el termini de sis mesos, 2.000 lliures catalanes "*del valor de unas Máquinas y otros varios utensilios le hemos comprado*".² A finals d'octubre del mateix any, la Companyia encara no havia liquidat el deute amb l'aristòcrata francès, però ja havia llogat l'edifici del carrer de Santa Anna "*para el abasto de la hilaza como también para las Máquinas, Operarios, Secretaria y demás perteneciente a la Compañía*". Les primeres proves amb les *jennies* portades de França es feren durant el primer semestre del 1787, però els resultats no satisfieren les expectatives de la Companyia. El cost per lliura de fil resultava "*excesivo atendida su calidad*". Aleshores, l'octubre de 1787, els directors confiaren a l'encarregat del magatzem, Pere Molet, un estudi sobre l'estructura de costos de la nova filatura, i una proposta que l'abaratís.³

4.1.1. La *jenny* filadora que James Hargreaves patentà el 1770 resultà revolucionària en dos aspectes concrets: la regularitat del producte final i la productivitat del factor treball. Malgrat que les primeres versions de la màquina, assajades abans del 1770 a la regió de Blackburn, eren poc adequades per a filar cotó, la versió patentada, que disposava de 16 fusos o pues per a recollir els mateixos caps de fil, ja permetia l'elaboració d'un producte molt més regular que el filat de filosa o torn. Es tractava d'un fil relativament dèbil, desaconsellable com a ordit, però per això mateix d'una certa finor, la qual cosa subratllava el salt qualitatiu respecte de la filatura del torn (on la regularitat i la finor del fil depenien en major proporció del factor treball, i encara amb uns sostres ben modestos). Com es pot observar en els Gràfics 4.1. i 4.2., el disseny de la *jenny* era -en paraules d'un contemporani- "enginyós però ben senzill": una estructura de fusta que sostenia en un extrem la filera de pues o fusos en què es bobinava el fil, fusos moguts en el seu moviment de rotació amb la roda o volant que existia en el lateral de la màquina; i a mitja màquina, en un pla inferior, la fileta amb les bitlles de metxa de cotó que alimentaven el filat, és a dir, que proporcionaven la primera matèria al carro format per dos travessers disposats sobre dues rodetes a banda i banda, travessers que portaven "en sa part inferior unes estries o regates paraleles a les bancades, per aont passava la metxa, y de tal modo disposades que tenien un moviment de mandíbula, ajustantse les unes ab les altres, travant la metxa y impeditne més

² BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 51/7: Rebutts de pagaments diversos: compra de màquines (1786-1794): "*vale*" a favor del Marquès de Gaubert (21-03-1786). M'ha estat impossible localitzar cap informació de referència sobre qui fou el tal "Marquès de Gaubert". D'altra banda, la documentació de la Companyia permet matisar -i fins corregir- la versió que de l'arribada de la *jenny* a Barcelona dóna James THOMSON (1994): *Els orígens de la industrialització...*, ps. 296 i ss..

³ BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, L 12/Llibre de resolucions (1783-1794): sessions de 31-10-1786 (lloguer de l'edifici-fàbrica i deute pendent amb Gaubert) i 30-10-1787 (judici de les proves amb les *jennies* i encàrrec a Molet).

entrega de la que convenia mentres durava una travessia del carro, un aguller”.⁴ La feina de l’adult que bastava per fer anar la màquina es dividia en tres operacions claus. La primera: empènyer el mànec del carro, allunyant-lo de les pues o fusos (i acostant-lo a la pròpia posició), de tal manera que les bitlles alliberessin una certa quantitat de metxa, que el filador o filadora tancava i travava amb el joc dels dos travessers. La segona: una primera rotació de les pues (mitjançant la roda o volant) i simultàniament un segon desplaçament manual del carro, també allunyant-lo d’aquelles, operació que estirava i torçava la metxa alliberada, és a dir, que elaborava el fil. I la tercera: una segona rotació manual de les pues, una vegada tots els caps de fil s’havien situat en un mateix nivell (manipulant un filferro o “plegador” que guiava el filat sobre les pues), rotació que bobinava el fil en els fusos mentre es tornava el carro a la seva posició inicial, a tocar d’aquests. Era la segona operació la més decisiva, en la mesura que la sincrònica conducció del volant i el carro (un amb cada mà) transformava la metxa gruixuda i irregular en el fil fi i homogeni. Una doble conducció que era, alhora, la principal destresa que exigien la màquina i la feina, i de la qual depenia el resultat final: *“The art in this operation is to maintain the relationship between the rate of spindle rotation and the rate of withdrawal of the clove [carro] so that drafting proceeds smoothly, the thicker places always yielding before the thinner places, so that at the end of the draw the yarn is not only thinner but very much more uniform than the roving from which it has been made. That this is possible is the outstanding quality of jenny spinning.”*⁵

[Vegeu a continuació els Gràfics 4.1. i 4.2.]

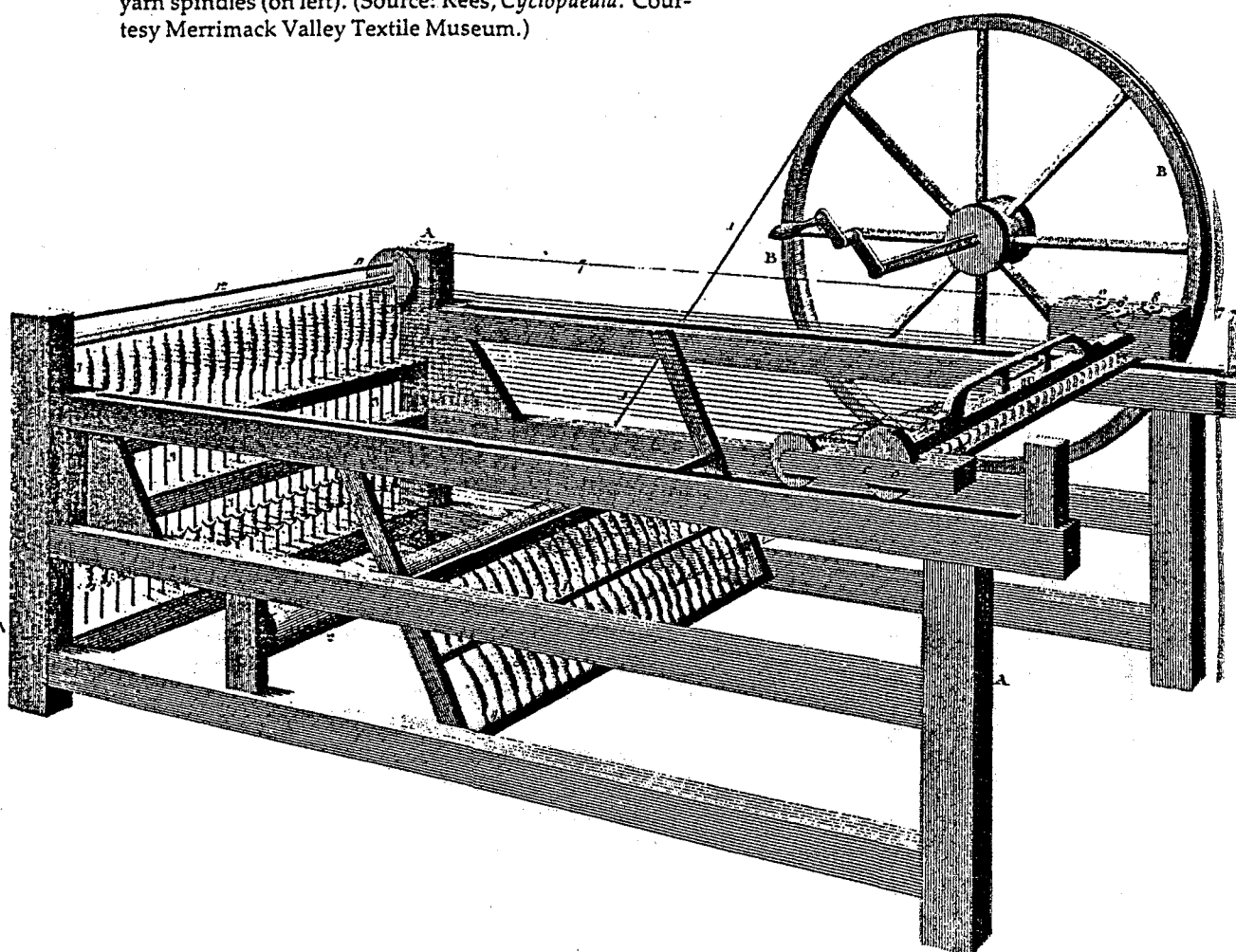
Les estimacions sobre el diferencial de productivitat per unitat de treball entre els millors torns de filar i les primeres *jennies* tendeixen a coincidir: la tal productivitat es triplicà o gairebé, és a dir, que amb el mateix temps i esforç, un adult entrenat en l’ofici podia filar amb la *jenny* d’entre 12 i 18 fusos el triple de fil (i més regular) del que havia filat amb el torn. Al Yorkshire llaner, per exemple, la correlació productiva entre filadores i teixidors d’estam passà del 10 a 1 de la primera meitat del segle XVIII al 4 a 1 de la dècada dels 1770s, quan les *jennies* de fins a 18 fusos s’hi difongueren (abans que la pressió gremial dels mestres drapers hi aconseguís la restricció reglamentada de la tecnologia “fabril”). Durant aquests mateixos anys, la patent de Hargreaves fou millorada, sobretot l’operació de bobinar el fil en els fusos, i les *jennies* esdevingueren força més grans i productives, sovintejant les de 54 i fins 60 fusos.

⁴ El judici sobre el disseny de la *jenny* (un inspector reial francès el 1777): citat per William M. REDDY (1984): *The rise of market culture...*, p. 51. La descripció d’aquest disseny: Ramon N. SOLER y VILABELLA (1911): *Ensaig sobre la màquina catalana de filar cotó...*, ps. 21-23 (d’on trec la citació literal).

⁵ *“With even the most highly developed forms of a simple roller drafting [torn o roda de filar] it is impossible to spin yarn more regular than the roving from which it is made.”* [com la citació literal del text principal: Harold CATLING (1970): *The Spinning Mule*, p. 28; més referències sobre les particularitats tècniques de la *jenny*, i sobre la primera patent: ps. 25-30].

GRÀFIC 4.1.:
LA JENNY DE HARGREAVES

1.11 English spinning jenny, as depicted in 1818. Slubbings from the spindles in the sloping roving box pass up to the wheeled clasp on top of the machine frame and are stretched as the spinner moves the clasp away from the yarn spindles (on left). (Source: Rees, *Cyclopaedia*. Courtesy Merrimack Valley Textile Museum.)

FONT:

David J. JEREMY (1981): *Transatlantic Industrial Revolution...*

GRÀFIC 4.2.:
LA JENNY DE HARGREAVES:
VISTA LATERAL I MECANISMES

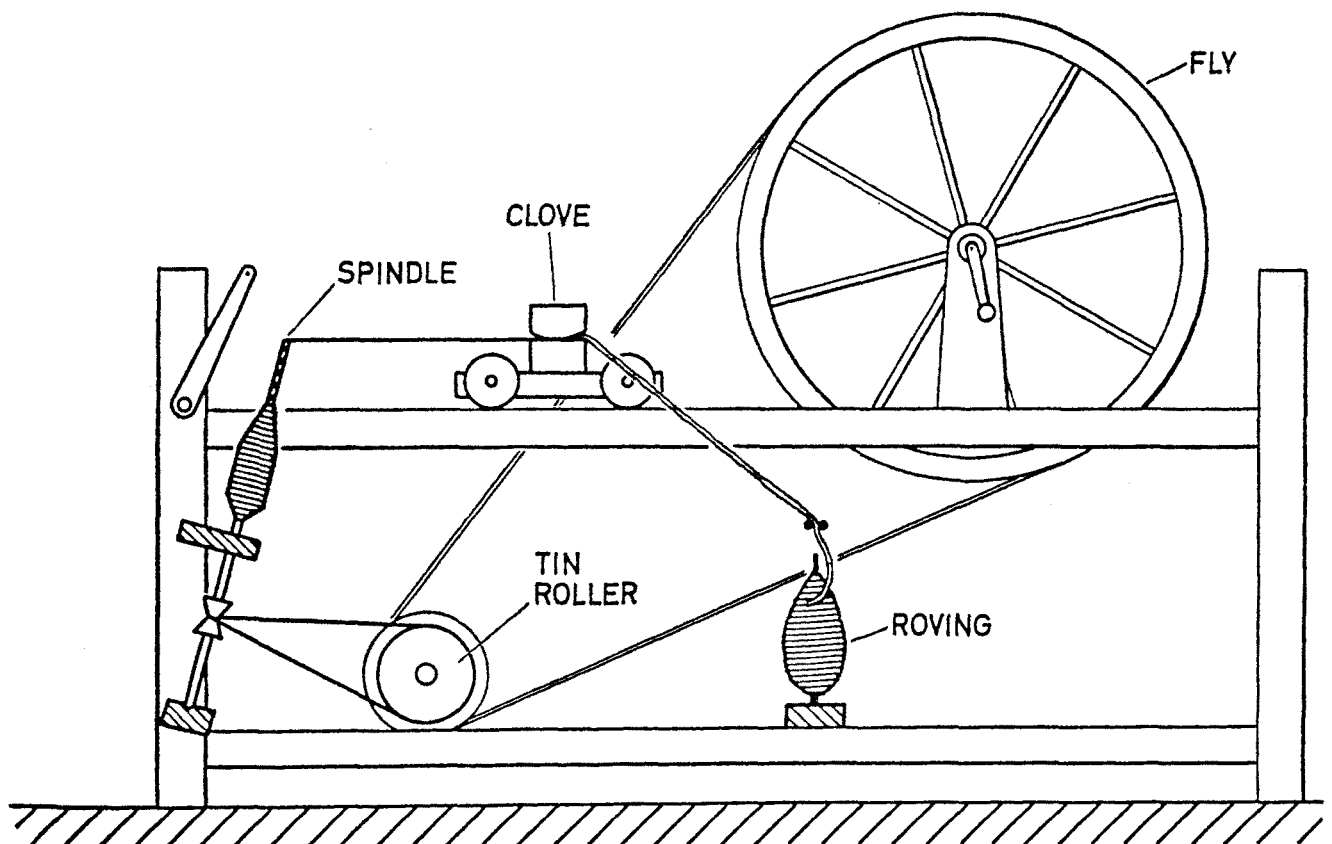

Fig. 4. Working elements of the jenny. In this form the clove only moved along the upper rails of the end frame.

FONT:
Harold CATLING (1970): *The Spinning Mule*, p. 26.

Pels volts del 1780 s'estimaven unes 20.000 *jennies* en funcionament a la manufactura anglesa, majoritàriament en *cottages* i tallers domèstics rurals.⁶ Aleshores Richard Arkwright acabava de patentar la seva “*water frame*” o màquina de filar “hidràulica”, aviat dita “*throstle*” o màquina “contínua”, una tecnologia més productiva que la *jenny* però també molt més capital-intensiva, de difusió més restringida també gràcies a l'habilitat comercial i política d'Arkwright, i més adequada per a la fabricació d'ordits i fils menys fins i regulars. La màquina d'Arkwright, també menys treball-exigent que la *jenny* (sobretot pel que feia a destreses), esdevindria el motor de la primera filatura genuïnament fabril a Anglaterra, la dels “*spinners of fortune*” densament capitalistes que aixecaren les pioneres fàbriques de riu poblades per dones i noies. Però es tractava d'una tecnologia més complementària que competidora de la *jenny*, fonamentalment pels diferents catàlegs de fils que propiciaven una i altra màquina.⁷ Caldria esperar uns anys, entrada la dècada dels 1790s, per tal que una nova tecnologia filadora, síntesi d'aquestes dues, comencés a frenar el creixement de la *jenny* i a amenaçar-ne la continuïtat: la “*mule-jenny*” imaginada per Samuel Crompton, suma del disseny estructural de la *jenny* i d'alguns components de la màquina d'Arkwright (essencialment els rodets que estiraven la metxa), i amb la qual la filatura anglesa esdevindria definitivament una filatura fabril, durant els anys d'entresigles.

Un dels aspectes més interessants de la difusió de la *jenny* a la cotoneria anglesa de l'últim terç del segle XVIII és el dels incentius que la desencadenaren. És a dir, quins foren els protagonistes i quines les formes socials d'aquesta difusió. Hargreaves, com Arkwright, era un “artesà”. Amb precisió, era un teixidor manual a comissió de la regió de Blackburn, al nord d'Anglaterra; un teixidor que rebia el cotó en floca i les mostres dels comerciants o *putters-out* i que es feia càrrec de la filatura i el tissatge (la primera sovint via una segona subcontractació, i el segon personalment, amb el treball de la pròpia unitat domèstica). El que portà Hargreaves cap a la *jenny* fou, a més de l'enginy, la seva posició *empresarial*, el fet que l'escassetat de fil en relació amb el potencial teixidor, el coll d'ampolla en els subministraments entre fases, penalitzés els seus interessos com a productor independent, malaguenyés unes destreses i unes capacitats teixidores sovint desaprofitades (o *abaratides* per la carestia de fil). En paraules de

⁶ Vegeu Maxine BERG (1987): *La era de las manufacturas...*, ps. 259-260; William M. REDDY (1984): *The rise of market culture...*, ps. 48-50; Harold CATLING (1970): *The Spinning Mule*, p. 30.

⁷ La *water-frame* d'Arkwright, a Catalunya dita màquina “anglesa”, es difongué durant els últims vint anys del segle XVIII, indestriable del sistema de fàbrica centralitzada, del treball femení amb escasses destreses específiques i salaris escassos, i d'un control exhaustiu per part del sistema de patents, el que féu d'Arkwright una de les grans fortunes britàniques. Vegeu R. S. FITTON (1989): *The Arkwrights, Spinners of Fortune*; també els elogis que li dedicà Andrew Ure, ideòleg del primer sistema fabril: el nou sistema de fàbrica requeria, segons Ure, “*a man of Napoleon nerve and ambition to subdue the refractory tempers of workpeople accustomed to irregular paroxysms of diligence... Such was Arkwright.*” [citat per Michael HUBERMAN (1996): *Escape from the market...*, p. 11].

Maxine Berg, “no fue el sistema de putting-out propiamente dicho el que introdujo la jenny en la manufactura algodonera, sino una dispersa estructura industrial que brindó oportunidades a los productores directos para conseguir algunos de los beneficios que se derivarían del aumento de su propia eficacia.”⁸ William M. Reddy ha imaginat que Hargreaves, “in his idle hours, like many other Lancashire weavers, tinkered. He tinkered with ways of speeding up the spinning process so that his wife could produce more yarn in an equal number of hours.” La jenny fou el resultat de tantes cavil·lacions i, malgrat la destrucció massiva de màquines de l’any 1768 (promoguda per famílies estrictament filadores), “developed like a folksong passing from one artist to another”. Com ha explicat Reddy, la jenny despertà l’enginy i la capacitat de treball de centenars de teixidors com Hargreaves, que retocaren i milloraren el dibuix original, i l’adaptaren a les potencialitats de la pròpia unitat de producció, *cottages* o petits tallers centralitzats. En aquest context social i empresarial, i donada la naturalesa de la nova tecnologia, “authorship becomes an inappropriate concept”.⁹ Un “concepte inapropiat”, també, perquè el *milieu* manufacturer del Lancashire de finals del XVIII tenia ben poc a veure amb el règim reglamentista i corporativista de la manufactura gremial o de l’industrialisme estatista, arrelats el primer al Yorkshire llaner i el segon -com ha mostrat Reddy- al tèxtil francès d’abans de la Revolució. Reddy ha explicat, admirablement, per què la jenny, que arribà a Rouen de contraban el 1773, no començà a córrer pel cotó francès fins el 1786, precisament l’any en què el Marquès de Gaubert l’oferí a la Junta de Comerç i a la Reial Companyia de Filats de Cotó de Barcelona. La França tèxtil dels 1770s era ben diferent del Lancashire contemporani i cotoner, començant pel protagonisme governamental en la promoció dels tèxtils, sobretot de qualitat (via les “manufactures reials” i altres figures de subsidi), i les consegüents restriccions mercantils, i acabant pel pes inexorable de les estructures gremials també en el negoci tèxtil (a propòsit dels incentius que arrossegaren Hargreaves cap a la jenny, Reddy ha escrit que “is no irrelevant that he had no annual banquets or guild chapels to go, could not, in other words, find a secure identity within society from membership in a trade community”). Tot plegat féu la jenny particularment “sospitosa” als ulls de les comunitats comercials franceses, incrèdules que una tecnologia subsidiada des del primer dia per l’administració reial pogués resultar profitosa sense aquesta protecció i, també, temoroses que pogués malmetre el prestigi d’un comerç cotoner més acostumat a la noció de “perfectionnement” que a la cursa per estalviar treball. Això, és clar, en un context manufacturer presidit per la protecció aranzelària i per l’articulació entre comerç “reglamentat” i producció dispersa. El 1786, tretze anys després que la nissaga dels Holker -rouenesa

⁸ Maxine BERG (1987): *La era de las manufacturas...*, p. 262.

⁹ Els arguments i les citacions fins aquí: William M. REDDY (1984): *The rise of market culture...*, ps. 49-50; sobre la destrucció de *jennies* al Lancashire del 1768 i la fugida de Hargreaves cap a la regió de Nottingham: Harold CATLING (1970): *The Spinning Mule*, p. 27.

d'adopció i anglesa d'origen- introduís la *jenny* al continent, el nombre de màquines repartides per la indústria francesa no assolía les 600 (contra 20.000 llargues a Anglaterra, i en pocs més anys), la majoria construïdes “*under the auspices of the royal government*”. Només el tractat comercial anglo-francès del maig de 1787 començaria a escombrar les reticències franceses, arran de la reducció significativa dels drets d'entrada del filat del Lancashire, aleshores que a les *jennies* angleses s'hi estaven sumant les més eficients “contínues” d'Arkwright i les primeres “*mule-jennies*” de Crompton.¹⁰

Reddy ha argumentat que la difusió de la nova tecnologia filadora en una cultura empresarial com la francesa prerevolucionària, molt feta al privilegi i a l'hegemonia institucional del capital “reglamentat”, tingué dues conseqüències de particular envergadura, que, per dir-ho així, viatjaven amb les màquines (i amb els canvis que aquestes “exigien”). D'una banda, i indestriable de la creació d'un context més competitiu, la progressiva separació entre la funció d'organitzar i finançar el procés estricte de fabricació (“*entrepreneurial function*”) i la d'executar-lo físicament, funcions que els subcontractistes domèstics havien simultanejat en la filatura dels torns: “*If the spinning device could be further improved and if many other such devices were possible for spinning and weaving processes, then the management, ownership, maintenance, and improvement of such machinery was a full-time job in itself and required access to capital, technical expertise, and ceaseless activity. The jenny and the improved successors that quickly flowed out of Lancashire called for entrepreneurial care. [...] The design of the machine was a design for social change.*”¹¹ D'altra banda, la *jenny* situava, sense cap mena de dubte, la reducció de costos via l'augment de la productivitat del treball en el cor del desplegament manufacturer, una equació que les conviccions fisiocràtiques i les seves derivacions *industrialistes* (que, entre d'altres, havien guiat els passos de la Reial Companyia de Filats de Cotó de Barcelona cap a les terres pageses de la Segarra i l'Urgell) havien menystingut considerablement. Reddy ho ha resumit amb tanta precisió com lucidesa: “*In the same years that Hargreaves was tinkering, Adam Smith was composing a masterful treatise that would place the productivity of labor (not of agriculture) in the center of all future economic thought.*”¹²

La difusió de la *jenny* filadora ha estat un dels capítols històrics que més ha contribuït al debat sobre el canvi tecnològic i el naixement de la fàbrica. El debat, no cal dir-ho, es remunta a

¹⁰ Els arguments i les citacions: William M. REDDY (1984): *The rise of market culture...*, ps. 51-53. Sobre el Yorkshire llaner i les pressions reglamentistes que hi frenaren la difusió de la *jenny*: Maxine BERG (1987): *La era de las manufacturas...*, ps. 260-262; filatura llanera i antimaquínisme a l'Anglaterra de finals del XVIII: Adrian RANDALL (1991): *Before the Luddites...*, ps. 71 i ss.. Sobre els Holker de Rouen i la lenta difusió inicial de la *jenny* a la França cotonera: Gay L. GULLICKSON (1986): *Spinners and weavers of Auffay...*, ps. 96-100.

¹¹ William M. REDDY (1984): *The rise of market culture...*, p. 52.

¹² William M. REDDY (1984): *The rise of market culture...*, p. 51.

la polèmica acadèmica dels anys 1970s simbolitzada per les posicions discrepans de David Landes i Stephen A. Marglin.¹³ Per a Landes, la significativa dispersió en tallers rurals i *cottages* de les *jennies* angleses seria una prova de la relació directament proporcional entre major (o menor) complexitat tecnològica i major (o menor) integració fabril, ja que la contemporània filatura de màquines “contínues” d’Arkwright, molt més capital i energèticointensiva que la de *jennies*, s’associà exclusivament amb estructures organitzatives ja fabrils.¹⁴ Per a Marglin, en canvi, la coexistència de *jennies* disperses o domèstiques i del que Berg ha anomenat “*jenny factories*” (fàbriques que podien concentrar desenes de *jennies* i filadores, i que sovint integraven també la carda mecànica) resultaria una evidència més a favor del seu argument de que no existiren raons tecnològiques específiques per a la implantació del sistema fabril. Les “*jenny factories*” representarien l’opció organitzativa d’aquells capitalistes amb més recursos i interès per la fabricació, i major força social i comunitària; inversors amb capacitat per maximitzar les seves rendes via la desposseïció dels antics subcontractistes, el control directe i centralitzat del potencial augment de la productivitat del treball, i l’explotació socialment restringida de les noves informacions i tecnologies. Les *jennies* disperses simbolitzarien, per contra, l’esforç modestament capitalista i essencialment treball-intensiu d’una constel·lació de productors domèstics, i les conveniències inicials d’un cert capital comercial de continuar fora de l’esfera de la fabricació. Marglin s’ha fixat particularment en l’exemple de la llaneria anglesa, on “*per molti anni dopo la comparsa della fabbrica la tecnologia della filatura della lana rimase identica a domicilio e in fabbrica: in entrambi i casi la macchina fondamentale fu la spinning-jenny, il filatoio meccanico*”. I s’ha fet ressò d’exemples emblemàtics com el de Benjamin Gott, el gran fabricant llaner del Yorkshire, qui el 1793 inaugurà una de les grans fàbriques angleses de l’època, desenes de *jennies* i telers a mà mogudes i moguts només amb la força de braços, les mateixes màquines que s’havien escampat per la filatura domèstica i les mateixes que omplirien les noves i més nombroses filatures fabrils de les primeres dècades del segle XIX. Marglin, finalment, no ha pogut menys que acudir a les mateixes paraules d’Andrew Ure (1835) que cito en una nota anterior, el conegut passatge a propòsit de les “dots administratives” de Richard Arkwright i de quin era -a parer d’Ure- el principal repte que batejava darrere del seu projecte de fàbrica de filats: “*The main difficulty [per a Arkwright] did not, to my apprehension, lie so much in the invention of a proper self-acting mechanism for drawing and twisting cotton into a continuous thread, as in the distribution of the different members of the apparatus into one co-operative body..., and above all in training human beings to renounce their desultory habits of work, and to*

¹³ El debat, que s’escenificà en algunes de les principals revistes acadèmiques d’història i història econòmica (1970s-1980s), fou compilat pel mateix Landes i editat en traducció italiana per una casa torinesa: vegeu David S. LANDES (ed.) (1987): *A che servono i padroni?*.

¹⁴ Vegeu David S. LANDES (1969): *The Unbound Prometheus...*; David S. LANDES (1987): “A che servono davvero i padroni?” [1986].

identify themselves with the unvarying regularity of the complex automaton. To devise and administer a successful code of factory discipline, suited to the necessities of factory diligence, was the Herculean enterprise, the noble achievement of Arkwright."¹⁵

El debat Landes-Marglin esdevingué més polièdric i menys dicotòmic durant els anys 1980s, en part per la creixent subtileza dels arguments d'ambdós protagonistes¹⁶, en part i sobretot per les evidències proporcionades per les noves investigacions. Una d'aquestes evidències m'interessa particularment. Maxine Berg, Pat Hudson i William M. Reddy han documentat, per a contextos diferents però contemporanis, el notable desinterès inicial amb què els comerciants-fabricants cotoners acolliren la inversió en la *jenny* de Hargreaves, i com molt sovint continuaren desentenent-se de les condicions concretes en què es fabricava el fil (òbviament, no dels preus ni de la qualitat d'aquest i/o del teixit). Berg i Hudson han cridat l'atenció sobre la centralitat del capital circulant encara en aquestes dècades de trànsit cap a la fàbrica, i fins a quin punt molts comerciants-fabricants no cessaren de considerar prioritaris els guanys de productivitat que es podien obtenir "*by cutting down the time of circulation, or, in other words, increasing the velocity of circulating capital*".¹⁷ Reddy ha documentat amb molt detall què feren els comerciants-fabricants ("*merchant-manufacturers*") normands a l'hora de "promoure" la difusió de la *jenny* a la regió. En el context de rebaixes aranzelàries post-1787, a principis del 1788, un comitè integrat pels compradors de fil, per membres de la Cambra de Comerç de Rouen i per comissaris governamentals, ideà un ambiciós programa per estendre la *jenny* i evitar la fallida de la molt activa filatura de la regió (davant de la potencial competència dels filats anglesos). Amb un generós subsidi estatal, el programa construï més de 600 *jennies* per distribuir-les a preus sota cost, la majoria dotades amb no més de 30 fusos, aptes doncs per a la filatura domèstica rural. Però el programa del 1788 fou un fracàs, essencialment per l'escassetat de compradors de màquines. Els comerciants-fabricants cotoners de Rouen, membres del comitè, "*do not appear to have rushed to participate in its subsidized sale of fixed capital assets*". Contràriament, invertiren en reforçar els seus vincles

¹⁵ Tots els arguments atribuïts a Marglin els trec de Stephen A. MARGLIN (1987): "A che servono i padroni? Origini e funzioni..." [1974], ps. 33-38 (i en general l'apartat 3: "*La nascita della fabbrica*"); les citacions literals són a les ps. 37 i 35 respectivament [la citació literal d'Andrew URE (1835): *The Philosophy of Manufactures...*, en italià en l'esmentada edició de Marglin, la copio de Maxine BERG, Pat HUDSON i Michael SONENSCHER (1983): "Manufacture in town and country...", p. 7 -que inclou una lúcida crítica a la lectura que en fa Marglin-, i correspon al mateix passatge original que cito en la nota 7 d'aquest mateix Capítol]. Les "*jenny factories*" segons Berg: Maxine BERG (1987): *La era de las manufacturas...*, ps. 261-262.

¹⁶ Vegeu a tall d'exemple: David S. LANDES (1987): "A che servono davvero i padroni?" [1986]; Stephen A. MARGLIN (1987): "Conoscenza e potere" [1984]. També: Charles F. SABEL i Jonathan ZEITLIN (1985): "Historical Alternatives to Mass Production..."

¹⁷ Maxine BERG, Pat HUDSON i Michael SONENSCHER (1983): "Manufacture in town and country...", ps. 12-13.

amb els ports anglesos, de tal manera que el mateix 1788 el fil de Manchester es venia a Rouen entre un 20 i un 30% més barat del preu que assegurava als “filadors” normands que filaven amb torns un jornal com l’habitual abans del 1787. La pilota, aleshores, era a la teulada d’aquests “filadors”, sovint modestos productors domiciliaris a temps parcial. És indiscutible, com argumenta Reddy, que, donada l’estructura del negoci cotoner a la regió, governada pels *putters-out* que finançaven els proveïments i la circulació cap al mercat i externalitzaven la fabricació, “*that was a reasonable attitude*”. El problema residia, precisament, en la naturalesa d’aquella estructura: “*The deeper reason for the program’s failure was that it represented an attempt to integrate the new techniques into the trade without altering the relationship between laborers and owners of capital, without turning the former into sellers of labor and the latter into entrepreneurs. [...] Rather than building factories of the new type, merchant manufacturers applied themselves to distributing cheap jennies to others, much as one would distribute cheap grain after a harvest failure.*”¹⁸ I és que, com suggereix Reddy, l’única manera de maximitzar el profit de la innovació tecnològica, en els primers moments i amb un mercat sectorial relativament obert a les importacions, era mitjançant una gestió essencialment directa de la nova inversió, una gestió que significués “*the loss of entrepreneurial control by the laborer of his own labor*”.¹⁹ I això, sobretot, per dues raons, tecnològiques però no només.

D’entrada perquè, com ha reconegut amb el temps Marglin, “*knowledge is power*”. És a dir, en un mercat filador senyorejat pels torns manuals i les importacions més o menys selectives (com ho era el normand dels anys 1780s, i també el català de la mateixa dècada), un dels puntals del potencial rendiment empresarial de la *jenny* podia tenir molt a veure amb la restricció social dels coneixements i tecnologies que se li associaven, amb el control empresarial d’aquests actius materials i immaterials. La fabricació físicament centralitzada i la supervisió directa per part del capitalista -o dels seus agents- d’aquests actius i dels potencials factors que podien afavorir-ne la transmissió social (com ara la força de treball), resultaven doncs estratègies organitzatives que treballaven en la direcció del profit empresarial, particularment durant els primers anys del canvi tècnic. Berg i Hudson han esgrimit, amb molta lucidesa, que no fou la nova tecnologia filadora, *per se*, la que d’entrada féu necessària la fàbrica, sinó la gestió “empresarial” que en feren alguns dels pioners compradors, les decisions estratègiques que perseguïen el màxim profit valent-se de la novetat tècnica i de les capacitats empresarials per fer-la socialment selectiva. “*The early spinning-jenny could be adapted to the small family production unit, but was more often built to specifications which demanded its use in large workshops.*” “Especificacions” com les que admiraren l’inspector reial Goy de Fontenoy

¹⁸ Tots els arguments i citacions: William M. REDDY (1984): *The rise of market culture...*, ps. 55-57.

¹⁹ William M. REDDY (1984): *The rise of market culture...*, p. 52.

quan visità una de les pioneres fàbriques de filats a la Normandia del 1787 (fàbrica equipada amb 36 *jennies* de 48 fusos cadascuna i amb un centenar llarg d'adults i nens en nòmina), ja que permetien filar números del 12 al 60 francesos mitjançant un sistema de rodes dentades que governava el numerotage del fil, sistema que no incorporaven les poques *jennies* que havia vist en altres fàbriques més modestes. En aquests casos la fàbrica no era només l'estratègia organitzativa per preservar la relativa exclusivitat empresarial d'aquesta tecnologia i de les milliores que s'hi poguessin fer, sinó també l'espai on es fabricaven i s'entrenaven les destreses humanes, les especialitzacions laborals, que calien per dur a terme aquella gestió capital-intensiva d'un disseny tecnològic relativament senzill (calien, per exemple, serrallers i maquinistes a temps complet si es pretenia disposar de peces i materials sempre a punt o si es volia introduir qualsevol petita millora que el curs de la fabricació pogués suggerir a un supervisor experimentat).²⁰ Aquesta última observació ens porta fins la segona raó per la qual la inversió en la nova tecnologia *tendia* (però no *comportava*, com un fat inevitable), durant aquests primers anys, a materialitzar-se en sistemes productius de naturalesa fabril. L'amortització de la inversió en capital fix, i sobretot la maximització empresarial del diferencial tecnològic respecte del gruix de la fabricació filadora encara premaquínica, no es concebien, d'entrada, al marge d'una major especialització del treball filador. I això no només per fugir de les estacionalitats i dels ritmes irregulars del treball manufacturer domèstic, que també. Les noves màquines exigien velles però també noves destreses, i les noves destreses manuals (tan decisives per a la productivitat del conjunt de factors, inclosa la qualitat del fil) s'adquirien, amb més rapidesa i garantia, mitjançant el treball a jornal complet (i sota una supervisió familiaritzada amb la nova tecnologia) que no pas en l'anar-i-venir d'una filatura domèstica feta a la mena de flexibilitats que propiciava el torn de filar. David S. Landes ha retret Marglin la seva ignorància d'aquests factors també "tecnològics". És indiscutible que l'arrel del problema és, en aquest cas, tecnològica; també m'ho sembla, però, el fet que la noció de "destresa" té molt a veure amb uns determinats objectius de productivitat i qualitat del producte, és a dir, amb unes determinades expectatives empresarials (del titular del capital fix).²¹ Tot això -una i altra raó- havia de pesar molt més durant els primers anys de difusió de la *jenny*, quan el control empresarial de la nova tecnologia i de totes les seves potencialitats resultava encara un bé escàs i imaginable de retenir. Les coses canviarien força amb el córrer d'uns pocs anys, amb l'arribada de la mateixa tecnologia per altres i nombroses portes, i amb la irrupció de noves tecnologies filadores més capital-atractives. Però mentrestant, en aquest interval d'una dècada escassa

²⁰ Fins aquí, vegeu: Stephen A. MARGLIN (1987): "Conoscenza e potere" [1984]; Maxine BERG, Pat HUDSON i Michael SONENSCHER (1983): "Manufacture in town and country...", ps. 11-13 (d'on trec la citació literal sobre la *jenny* i les "especificacions" tècniques que podien fer-la més adequada per a "tallers grans"); William M. REDDY (1984): *The rise of market culture...*, p. 54 (la visita de Goy de Fontenoy a la fàbrica de Louviers).

²¹ Vegeu David S. LANDES (1987): "A che servono davvero i padroni?", ps. 85-87.

posterior a la seva introducció, la *jenny* “cridava” la fàbrica. Ho feia al Lancashire de les *jenny factories* dels 1770s, i a la Normandia de les pioneres i escasses *fabriques* visitades per l’inspector Fontenoy el 1787. I ho feia també a Catalunya.

4.1.2. La fàbrica de filar amb màquines *jennies* que la Reial Companyia de Filats de Cotó de Barcelona inaugurarà al carrer de Santa Anna de la capital, el 1787, féu el primer repartiment de fil entre els indianaires de la Companyia el desembre del mateix any. No conec el contingent de màquines i de treball amb què engegà la fàbrica, amb seguretat abans de l’estiu. Sabem del cert, però, que a principis de tardor la direcció de la Companyia jutjava “*excesivo*” el preu o cost del fil, “*atendida su calidad*”. Atesa la qualitat i ateses també les 2.000 lliures catalanes que la Companyia havia pagat a Gaubert per les *jennies* i pel “*secreto y modo de usarlas*”. Coneixement -i poder- que la Companyia no perdria de la nit al dia: el balanç de l’any 1788 valorava les 14 *jennies* que aleshores existien a la fàbrica de la Companyia en un total de 4.807 lliures, molt per damunt de les 45 lliures per unitat que la mateixa Companyia acabava de pagar al fuster Francesc Salvó per “*una Máquina para hilar y treinta y seis husos según instrucciones*”; el mateix balanç atribuïa la sobrevaloració al “*secreto que conservan los mismos Directores*” a propòsit de la nova filatura. En aquest context d’exclusivisme tecnològic i d’expectatives defraudades, no és estrany que la Companyia posés a treballar, l’octubre de 1787, els dos encarregats de la fàbrica-magatzem barcelonina (Pere Molet i Valentí Cisterna) amb mires “*a que se pensase algún modo como minorar el precio y mejorar la calidad de los hilos*”.²²

Amb aquest objectiu, Molet i Cisterna realitzaren una sèrie de proves durant els últims mesos del 1787, i n’ anotaren les conclusions en unes “*Observaciones que parece podrían hazerse sobre el uso de las Máquinas*” destinades a la direcció. El diagnòstic dels encarregats era ben clar, i els mals eren dos. D’una banda, i menys preocupant, la qualitat del cotó en floca. Molet i Cisterna recomenaven que la fàbrica s’abastís exclusivament de “*Algodón despepitado a la uña, o de calidad más limpio que el que regularmente se usa*”, és a dir, d’un cotó en floca que exigís menys treball de preparació sense que per això les filadores o “*maquinistas*” haguessin de fer front a molts més trencaments dels fils durant la filatura estricta. “*De lo sobredicho resultaría que tal vez podría minorarse el coste del cardar, [...] también que las Mecheras harían una mecha con más perfección, y las Hilanderas lo hilarían en muy superior calidad por la menor contingencia habría de romperse tan a menudo el hilado en*

²² BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, L 12/Llibre de resolucions (1783-1794): sessió de 13-12-1787 (primer repartiment del fil “de màquina”); sessió de 30-10-1787; 52/2: Balanços (1789-1790): Observacions al balanç fetes pels directors de la Companyia (1789); 51/7: Rebuts de pagaments diversos: compra de màquines (1786-1794): rebut de Francesc Salvó (21-01-1789); L 12/Llibre de resolucions (1783-1794): sessió de 30-10-1787; Pere Molet i Valentí Cisterna, encarregats a sou (25 lliures mensuals el 1789) de la fàbrica-magatzem: 55/6: Salari: rebuts de pagaments de salaris (1789-1792).

la Máquina, defecto que principalmente lo motiva la suciedad y porquería que en sí tiene el Algodón."²³ El segon problema era d'una altra envergadura, i la solució menys prosaica. Tenia a veure amb l'esforç de les treballadores de la fàbrica o, més concretament, amb la correlació entre intensitat i destresa del factor treball i preufet pagat per l'empresa a les filadores. Els encarregats proposaven que "*podría imponerse la ley a las Hilanderas de hazer 1 libra diaria de hilado perfecto en la Máquina, lo que no tiene mucha dificultad, pues si del que se usa han llegado algunas a hilar 5 libras a la semana, nada tendría de extraño llegara a 6 libras si fuese bien limpio, ni menos que todo el hilado fuese de superior y de 1a. [qualitat], así como ahora se halla de 1a. y 2a.*". El propòsit, és clar, era rebaixar el cost per unitat d'output millorant la relació cost-qualitat dels inputs, és a dir, abaratint-los. També abaratint el factor treball: "*Si las Hilanderas entregaban 6 libras semanalmente, entonces podría pagárseles a 6 sueldos la libra en vez de los 8 sueldos se les dá, que teniendo 36 sueldos semanales parece sería un suficiente jornal para una Muger.*" Caldria afegir "filadora", perquè aquest no era pas el setmanal en què es movien la majoria de dones ocupades en la cotoneria fabril barcelonina d'aleshores, setmanals que acostumaven a restar per sota dels 30 sous.²⁴ Això subratlla la centralitat del factor treball en la nova filatura de *jennies*, però també la certesa que tenien els supervisors de la Companyia que només un control més escrupulós dels ritmes laborals de les noves filadores fabrils, i una particular suma de destreses incentivades (per exemple, limitant les interrupcions degudes a la pitjor qualitat de la metxa de cotó) i de disciplina imposada, arrossegarien les filadores cap al desitjat augment de productivitat. La fàbrica era l'espai productiu més propici per exercir aquesta mena de pressió empresarial. D'haver-se tractat dels "filadors" de la Catalunya interior, dels intermediaris que reclutaven i equipaven les dones que compaginaven la manufactura domèstica amb altres feines, probablement la Companyia hagués retallat sense més els preus pactats o fins hagués prescindit d'alguns d'aquells i de les seves filadores (havia fet una i altra cosa des del 1785). Però el 1787 les noves màquines no resultaven una inversió menor en els comptes ni en les expectatives de la Companyia. I el seu aprofitament exigia discreció tecnològica, fluïdesa en la renovació i l'aprenentatge de les noves destreses filadores (la coordinació entre la conducció manual del carro de la *jenny* i la rotació també manual dels seus fusos, la manipulació del

²³ BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 54/2: Càlculs de despeses de la filatura (1786-1787): "*Observaciones que parece podrían hazerse sobre el uso de las Máquinas*" (octubre de 1787).

²⁴ BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 54/2: Càlculs de despeses de la filatura (1786-1787): "*Observaciones que parece podrían hazerse sobre el uso de las Máquinas*" (octubre de 1787). Els setmanals de les treballadores "del prat" d'Erasmus de Gònima oscil·laven entre els 15 i els 18 sous; el de les "mulladores" (a preufet) de la fàbrica Formentí, també entre els 15 i els 20 sous [vegeu Natàlia MORA SITJA (1999): *Evolució del poder adquisitiu...*, ps. 52-53]. Dones a les cardes i metxeres de la fàbrica de filats de la Companyia treballaven a preu fet com les filadores, i els seus setmanals acostumaven a moure's -com mostraré- entre els 20 i els 30 sous.

plegador que preparava el bobinatge del fil en els fusos...), i supervisió directa dels hàbits laborals de les filadores. Una supervisió que amb seguretat aspirava a accelerar -i per tant a fer menys gravosa per a l'empresa- aquella renovació de destreses. Però una supervisió, també, que com la "*ley que podría imponerse a las Hilanderas*", tractava d'evitar la continuïtat d'unes determinades estratègies ocupacionals femenines, ben arrelades a Barcelona. Les "*Observaciones...*" dels encarregats Molet i Cisterna en feien esment a propòsit de les treballadores que cardaven el cotó a la nova fàbrica barcelonina, operació que la Companyia no havia deixat de fer amb les conegudes cardes manuals de fusta i pintes d'acer: "*A las Aprendizices de cardar, que regularmente se les dá 2 sueldos 6 dineros diarios, podría imponérseles la obligación, al tiempo de admitirlas, de trabajar los primeros días sin estipendio alguno, en el supuesto de que durante éstos no sólo sirve de poco o nada lo que hazen si no que, a más de seguirse el perjuicio de la Compañía con la remuneración de la Persona que las enseña, se le añade otro, bien que muy a menudo acontece que, ya enseñadas, a la hora menos pensada se ausentan y no vuelben.*"²⁵

Que la mobilitat del treball femení, la incertesa sobre la durada i les sacsejades de les carreres fabrils femenines, era un dels problemes que desafiaven la sort de la pionera fàbrica barcelonina de la Reial Companyia de Filats, ho suggereixen amb tanta o més claredat les "Ordenansas arregladas en la Junta dels SSrs. Directores y Conciliaris de la Rl. Comp. de Filats per las trevalladoras de la Casa de la Direcció" (del desembre de 1788). Un problema que podia retardar l'amortització de les *jennies* i l'explotació del seu "secret"; per exemple, si es donava el cas que les noves destreses filadores marxaven aviat amb les dones, o si aquestes combinaven les jornades a la fàbrica amb altres ocupacions més o menys retribuïdes. Les tals "ordenansas" s'aprovaren poc després que la direcció de la Companyia donés el vist-i-plau a les propostes organitzatives de Molet i Cisterna, i just quan s'acordà el relançament de la fàbrica mitjançant l'ampliació del nombre de *jennies* en funcionament, a finals del 1788.²⁶ En més d'un sentit les ordenances eren la materialització de les propostes sobre productivitat de feia un any escàs, ja que les incorporaven amb to de reglament: "Que las Filadoras deguan fer una lliura y mitja de fil de la qualitat que s'acostuma cada dia, o la proporció a la semana" (el mateix tipus d'instrucció regia per a les cardadores i les metxeres, que també treballaven a preu fet). La

²⁵ BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 54/2: Càlculs de despeses de la filatura (1786-1787): "*Observaciones que pareze podrían hazerse sobre el uso de las Máquinas*" (octubre de 1787) [el subratllat és meu].

²⁶ BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 47/1: Ordenances (1783-1790): "Ordenansas arregladas en la Junta dels SSrs. Directores y Conciliaris de la Rl. Compa. de Filats per las trevalladoras de la Casa de la Direcció" (18-12-1788); L 12/Llibre de resolucions (1783-1794): sessió de 15-12-1788. Entre gener i maig de 1789 la Companyia féu construir almenys 7 *jennies* noves (per una de 36 fusos pagà 45 lliures catalanes i per cadascuna de les altres sis, 25 lliures) [51/7: Rebuts de pagaments diversos: compra de màquines (1786-1794): rebuts de 21-01-1789 (Francesc Salvó) i 18-05-1789 (Benet Ardit)].

qualitat del fil (i el rendiment del cotó), indestriable del factor treball, s'hi codificava gairebé amb la mateixa precisió: "Que sobre los desperdicis de cotó, y falta de cumpliment en las pesadas, prenguan dits encarregats las precaucions necessàries, y los apliquian quant se coneguia ser per falta de ellas [les filadores, metxeres i cardadores], la pena que millor los apareguia."²⁷ Però particularment crida l'atenció el detall amb què les ordenances s'ocupaven de les possibles absències de la fàbrica protagonitzades per les treballadores, o de quina manera donaven a entendre que l'estada d'aquestes a l'empresa es temia breu, i que això no convenia gens a la Companyia. El punt 14 ordenava: "Que se manifestia tot lo referit [en les ordenances] a sos Pares o Personas encarregadas [de les treballadores], prevenintlos que sempre que vingua lo cas de necessitar a sa filla o recomanada, deu ell mateix avisarne als empleats, y que en tenir tres faltas en un mes, no concorrerà al premi y podrà ser despatxada." El "premi" l'havia explicat el punt anterior del reglament fabril: "Que se portia nota exacta de tots los trevalls ab separació de qualitats, a fi que la Direcció[,] per est medi y los informes que secretament pendrà del modo com hauran cumplert sa obligació[,] puguia premiar a una de cada qualitat cada sis mesos ab unas faldillas de Yndiana regular, *ab prevenció que sols concorreran en dit premi las que hagian trevallat durant sis mesos.*"²⁸

El codi disciplinari de l'hivern de 1788-1789 esdevindria el punt de partida del període més fructífer, però alhora més agitat, de la curta història de la fàbrica de *jennies* de la Reial Companyia de Filats de Cotó de Barcelona. Algunes evidències puntuals suggereixen l'èxit parcial d'algunes de les reformes ideades per Molet i Cisterna, que en bona part havien inspirat les ordenances fabrils. Si el desembre de 1787 la Companyia havia venut als seus associats el fil "fi" de màquina a 35 sous la lliura, a finals del 1788 i principis del 1789 era el fil "sobreff", també "de màquina", el que podia col·locar al mateix preu de 35 sous.²⁹ Això explicaria la decisió de fer construir més *jennies* i ampliar la nòmina de filadores i altres treballadores, alhora que l'empresa es curava en salut posant per escrit, amb una indiscutible vocació normativa, el que considerava punts claus de la seva estratègia d'aprofitament de la nova tecnologia. I entre aquests, com he mostrat, sobresortia el control directe del factor treball, l'expropiació de la capacitat organitzativa del propi esforç a les filadores que accedien a la fàbrica. Perquè el codi disciplinari no es limitava a fixar horaris i condicions de treball³⁰, sinó

²⁷ BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 47/1: Ordenances (1783-1790): "Ordenansas arregladas en la Junta dels SSrs. Directors..." (18-12-1788) [punts 10, 9, 8, 16 i 11].

²⁸ BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 47/1: Ordenances (1783-1790): "Ordenansas arregladas en la Junta dels SSrs. Directors..." (18-12-1788) [punts 14 i 13; el subratllat és meu].

²⁹ BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, L 12/Llibre de resolucions (1783-1794): sessions de 13-12-1787 i 17-09-1788.

³⁰ També per motius culturals i de jerarquia de gèneres, tenen molt interès els punts més estrictament disciplinaris de les ordenances (horaris, aturades de feina, impossibilitat de sortir de la fàbrica durant el dia, càstigs per danys en el mobiliari...): vegeu BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 47/1: Ordenances (1783-1790): "Ordenansas arregladas en la Junta dels SSrs. Directors..." (18-12-1788) [sobretot els punts 1, 2, 3, 4, 5, 6 i 7].

que emfasitzava factors com ara la productivitat del treball, i no només -ni sobretot- a través del preufet. Els mínims de producció per filadora i dia (o setmana), i els incentius a les filadores que s'estiguessin almenys mig any seguit a la fàbrica, apuntaven en la mateixa direcció. I constitueixen un clar indicatiu de quin era, aleshores, el veritable repte disciplinari.

4.2. Fulgor i mort de la fàbrica amb *jennies* de la Reial Companyia de Filats de Cotó (1787-1800)

4.2.1. De la fàbrica amb *jennies* de la Reial Companyia de Filats de Cotó es conserva una detallada documentació laboral i salarial corresponent a un determinat període de la seva existència: els dos anys que transcorregueren entre el desembre de 1790 i el novembre de 1792. No he pogut documentar amb precisió el quan del seu tancament definitiu, però tots els indicis suggereixen que no es produí molt després d'aquesta última data. En qualsevol cas, és segur que la fàbrica filà cotó un mínim de cinc anys llargs (1787-1792), i també que no s'acostà a la dècada de vida. Segons les llibretes de setmanades dels primers 1790s, aleshores el contingent laboral de la fàbrica era relativament modest (sobretot en comparació amb les nòmimes de les grans indianeries) però gens menyspreable. Era, això sí, un contingent essencialment femení, a diferència de les fàbriques i empreses que es dedicaven al tissatge i/o al pintat de cotó. A finals de l'any 1790 el nombre de dones ocupades no baixava de les 60: entre 20 i 22 cardadores (segons la setmana), entre 14 i 15 metxeres, 5 dones que debanaven el fil ja elaborat, i 21 "maquinistes" o filadores que governaven les *jennies* (tantes filadores com màquines, si tenim en compte que a finals del 1787 s'havien anotat "13 Máquinas grandes y una pequeña" i que a principis del 1789 s'havien fet construir 7 *jennies* més). El treball masculí, ben escàs, es reservava a les tasques de direcció i supervisió, i a les feines, ben decisives, de manteniment i reparació de les màquines. Pere Molet i Valentí Cisterna continuaven, respectivament, com a "Guarda Almacén y Revisor de los Hilados" i "Encargado de las Máquinas y demás a ellas relativo". Però s'havien incorporat "Dependientes" com Francesc Salvó, probablement el mateix Francesc Salvó que havia facturat la construcció d'una *jenny* amb càrrec a la Companyia, "según las instrucciones" que aquesta li havia proporcionat, el gener de 1789. Als encarregats i serrallers s'afegia un nombre no precisat de "peones de almacén", que alhora devien assumir el fil que una escassa nòmina de "filadors" dispersos continuava venent a la Companyia. Tot plegat, doncs, una setentena de treballadors i treballadores, lluny de les

indianeries més grans però, també, res a veure amb la filatura de “filadors” i factories que durant els primers anys 1780s havia promogut la Companyia.³¹

El treball a la fàbrica es pagava essencialment a preu fet, tants sous la lliura de cotó cardat, de metxa elaborada o de fil filat. Només els escassos homes tenien assignat un salari fix (mensual els “*Dependientes y Subalternos*” o encarregats; a jornal els “*peones de almacén*”), i també les escasses debanadores de fil. Cardadores, metxeres i “maquinistes” o filadores cobraven segons la respectiva producció setmanal, d’acord amb unes tarifes úniques per a cadascun d’aquests col·lectius (el 1790, 5 sous la lliura de cotó cardat, 1,5 sous la lliura de metxa elaborada, i 5 sous la lliura de fil filat).³² Les arrels “domiciliàries” del preufet fabril han estat àmpliament documentades, alhora que resulten evidents les seves implicacions esforç-incentives. El preufet conservava la lògica transaccional de la compra-venda de fil prefabril, amb el matís -decisiu- que ara la posició de la Companyia respecte del seu treball filador -almenys el fabril- havia esdevingut plenament monopsonista, i que aquest treball no disposava, aparentment, d’altres compradors del temps, la destresa i l’esforç que li demandava la fàbrica. D’altra banda és evident que el preufet no assegurava als titulars capitalistes un compromís i un esforç continuats per part del factor treball, però que resultava funcional donada l’estacionalitat i els alts-i-baixos productius de molts fabricants amb fàbrica (per exemple, entre els indianaires). El preufet es prestava, més que el jornal, al pagament segons quantitat però també qualitat, qüestió gens menor en una manufactura encara molt treball-dependent: la Companyia aplicava a les filadores de la seva fàbrica barcelonina una detracció setmanal de 2 sous “*por cada libra de Algodón ordinario hilaron en la semana anterior*” (1790-1792), una versió salaritzada de les rebaixes sobre els preus pactats que aquella havia imposat a “filadors” i factors durant els anys 1785-1787. Alhora, cardadores i metxeres continuaven treballant, a la fàbrica, amb les mateixes tecnologies de la filatura domèstica, les cardes de fusta i acer amb les quals es pentinava (fregant una parella contra l’altra) el cotó en floca, i els torns a mà que ara s’utilitzaven per al primer estiratge del cotó (“fer la metxa”), de tal manera que els condicionants de la productivitat

³¹ BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 55/1: Salari: llibreta de setmanades (1790-1792); 55/6: Salari: rebuts de pagaments de salaris (1789-1792); L 12/Llibre de resolucions (1783-1794): sessió de 15-12-1788 (nòmina i mensualitats dels “*cinco Dependientes y Subalternos*”); 51/7: Rebuts de pagaments diversos: compra de màquines (1786-1794); 54/2: Càlculs de despeses de la filatura (1786-1787): “*Observaciones que pareze podrían hazerse...*” (octubre de 1787). Una aproximació al volum i estructura de gènere del treball de la indianeria barcelonina a mitjan dels anys 1780s: 44/4: Informe de la Companyia de Filats sobre l’estat de les fàbriques d’indianes de Barcelona (1784); també Natàlia MORA SITJÀ (1999): *Evolució del poder adquisitiu...*, ps. 37-47, i Marta V. VICENTE (1998): *Artisan Families and Industrialization...*, ps. 193 i ss..

³² BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 55/1: Salari: llibreta de setmanades (1790-1792); 55/6: Salari: rebuts de pagaments de salaris (1789-1792).

a penes s'havien modificat en aquestes feines.³³ Certament, els condicionants de la productivitat estrictament filadora havien canviat més i força, però el factor treball no havia deixat de ser-ne el cor amb l'arribada de la *jenny* (que era una màquina moguda, de dalt a baix, a força i habilitat de braços). Però el pagament a preu fet no es pot explicar, sempre i només, per la major o menor centralitat de l'esforç i la destresa humanes en el procés de fabricació: una porció important de les ocupacions masculines de l'indianeria barcelonina dels mateixos anys, particularment les "més qualificades" (pintadors i gravadors sobretot), es retribuïen a jornal. Un jornal que, com ha explicat Natàlia Mora, expressava la relativa posició de força d'aquestes ocupacions en el mercat laboral barceloní dels anys 1780s, quan la demanda d'aquests especialistes creixia més depressa que la formació de nous contingents (la qual comportava un aprenentatge a peu de fàbrica d'almenys dos anys). Es tractava, en la majoria de casos, de jornals que es disparaven a l'alça amb la plena adquisició de l'ofici o especialitat, i que es beneficiaren, durant les dues últimes dècades del segle, de les presses dels nous indianaires per aprofitar les conjuntures expansives, que els empenyien a buscar pintadors i gravadors amb experiència i prestigi (ja que la seva feina influïa, i molt, en la factura final del producte). I es tractava, per això mateix, de jornals, de retribucions fixes i segures, que perseguïen fidelitzar aquests treballadors vers l'empresa, evitar-ne la mobilitat donada la combinació de centralitat productiva i escassetat relativa que aleshores definia el col·lectiu. Això explicaria que els molt més abundants teixidors de cotó, que alhora aportaven menys valor afegit a les indians, treballassin habitualment a preu fet, i sempre per unes retribucions setmanals que quedaven per sota de les dels pintadors i gravadors adults.³⁴ O també explicaria, per exemple, per què la fàbrica de la Companyia, quan el gener de 1791 substituï l'arsenal de cardes manuals per una "màquina de cardar" (fa la impressió que una carda "de tambor" de primera generació), reemplaçà el treball femení per treball masculí i transformà el pagament a preu fet que rebien les cardadores en pagament a jornal que en endavant rebrien els pocs cardadors o "xaponers".³⁵

³³ BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 55/1: Salari: llibreta de setmanades (1790-1792); 54/2: Càlculs de despeses de la filatura (1786-1788): "*Observaciones que parece podrían hazerse...*" (octubre de 1787) (cardes de mà i torns per a fer metxa). Naixement de la fàbrica de filats i arrels "domiciliàries" del preufet fabril: William M. REDDY (1984): *The rise of market culture...*, ps. 55 i ss..

³⁴ Vegeu Natàlia MORA SITJÀ (1999): *Evolució del poder adquisitiu...*, ps. 47-51; també Braulio L. AYALA (1987): "Condiciones de trabajo...", i Marta V. VICENTE (1998): *Artisan Families and Industrialization...*, ps. 199 i ss..

³⁵ BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 55/1: Salari: llibreta de setmanades (1790-1792): setmanes de 15-01-1791 i 21-01-1791 (tots els "*jornales de cardar*" passen a valdre 9 lliures i 15 sous -o 195 sous- setmanals, el que suggereix que podien correspondre a entre 3 i 5 homes i/o nois). Sobre la carda "de tambor": vegeu la cronologia i els detalls que proporciona José Oriol RONQUILLO (1851-1857): *Diccionario de materia mercantil, industrial y agrícola...*, vol. III, p. 176 ("*Esta carda no tenía peines; el algodón era separado y cada hoja del tambor daba una "motita" o "pizca" de algodón que podía ser hilada*"); vegeu-ne una il·lustració d'època a William M. REDDY (1984): *The rise of market culture...*, p. 78.

Des d'aleshores, la feina de cardar cotó amb màquina es pagaria a jornal i la capitalitzarien homes, a la fàbrica de la Companyia i en altres cotoneries barcelonines. És a dir, que el pagament a jornal no fou una estratègia temporal de l'empresa a l'espera que els treballadors es familiaritzessin amb la nova tecnologia. Més aviat fa la impressió que, precisament perquè la tecnologia era nova (i més capital-intensiva que la precedent), l'empresa apostà pel pagament a jornal per fidelitzar els seus pioners cardadors, que d'altra banda havien de ser ben pocs -per això més influents en una fase decisiva de la preparació del cotó-, i que a més coneixen els "secrets" del que encara era, a Catalunya, una tecnologia tèxtil força desconeguda.³⁶ La primera mecanització de la carda i les seves derivacions laboral plantegen, indirectament, una pregunta de pes per al meu argument. Per què la Companyia no retribuïa a jornal les seves pioneres filadores de *jenny*, si aquesta tecnologia era tan nova com la de la carda "de tambor", i la voluntat empresarial de preservar-ne el "secret" no podia ser menor? O dit d'una altra manera: ¿per què els mecanismes que utilitzava la Companyia per *fidelitzar* les seves filadores semblaven tenir més a veure amb les imposicions normatives i els incentius segons productivitat i temps d'estada a la fàbrica, i menys amb l'oferiment d'unes expectatives salarials -i fins d'unes carreres fabrils- segures i conegudes? La resposta ens porta inevitablement cap al territori de les distintes carreres laborals i estratègies ocupacionals segons gèneres, i em sembla imprescindible per entendre el perfil organitzatiu, laboral i social que adoptaria la filatura cotonera barcelonina durant les primeres dècades del segle XIX.

Una probable resposta a aquesta mena de preguntes la podem buscar en el comportament de les filadores de la Reial Companyia de Filats durant la seva estada a la fàbrica. Més concretament, en els seus ritmes de fabricació i per tant d'esforç fabril, i en quins podien ser els motius que aquests fossin més o menys regulars, més o menys propicis al major aprofitament del capital fix. En aquest sentit, m'ha semblat interessant confrontar les sèries sobre fabricació per filadora que aporten les llibretes de setmanades de la Companyia amb l'esperit marcadament reglamentista de les seves ordenances fabrils, i provar d'esbrinar quina mena de comportaments o conductes -cal pensar que habituals- pretenien prevenir o neutralitzar les disposicions que manaven una fabricació mínima per cap o les que premiaven un cert temps d'estada a la fàbrica. Així, el que he fet és seleccionar un període de temps per al qual tinc la certesa que la mateixa

³⁶ Homes cardadors amb les primeres màquines "de tambor": també a la fàbrica de filats d'Erasme de Gònima (1799) [BC, Fons EdG/EdJ, Fàbrica de Filats, 38/3: Estats setmanals del cotó filat: Jornals (1799)]. Josep Ferrer i Vidal escriuria el 1874 que "*en 1790 funcionaban ya en Cataluña la máquina para hilar tramas [la jenny] y también la de cardar con cilindros [o "de tambor"]*" [José FERRER y VIDAL (1874): *Conferencias sobre el arte de hilar...*, p. 21]. Que la introducció de la "màquina de cardar" era el 1790 un fet ben recent al tèxtil català, un procés que tot just havia començat, ho proven els episodis documentats per Josep Maria BENAÛL BERENGUER (1991): "La llana", ps. 88-89, sobre atacs contra les primeres cardes mecàniques de la llaneria terrassenca durant el període 1794-1802 [vegeu també la nota 87 del Capítol 3].

filadora es féu càrrec de la mateixa *jenny*. El període és la primera meitat de l'any 1791, és a dir, les 27 setmanes que transcorregueren entre la primera de gener i la primera de juliol. He buidat, per a les 19 filadores o "maquinistes" que aleshores conservaren la mateixa màquina, els volums de fil elaborat cada setmana, tenint molt en compte que totes filaven un únic i mateix tipus de fil (ja que el preufet de referència fou sempre, per a les 19 dones i durant les 27 setmanes, 5 sous la lliura).³⁷ Una primera nota a propòsit d'aquest buidatge la presento en el Gràfic 4.3.. El Gràfic mostra la corba setmanal del total de fil fabricat per totes les filadores; en una primera versió, incloent-hi les 27 setmanes; en una segona, només aquelles setmanes (17) que ho foren de sis dies laborables (informació que prenc del nombre de jornals que es comptaren a les dones debanadores a l'hora de calcular els setmanals). El que es desprèn clarament de les dues versions del Gràfic 4.3. és que la notable variació intersetmanal del volum de fil elaborat (repeteix: una única varietat) no podia tenir massa a veure amb les vicissituds del calendari general de festes i feiners, ja que considerant només les 17 setmanes en què les debanadores treballaren majoritàriament sis jornals, la corba continua presentant una acusada tendència a la variació intersetmanal, amb valors que van i venen entre les 80-100 lliures i les 130-150 lliures de fil per setmana.

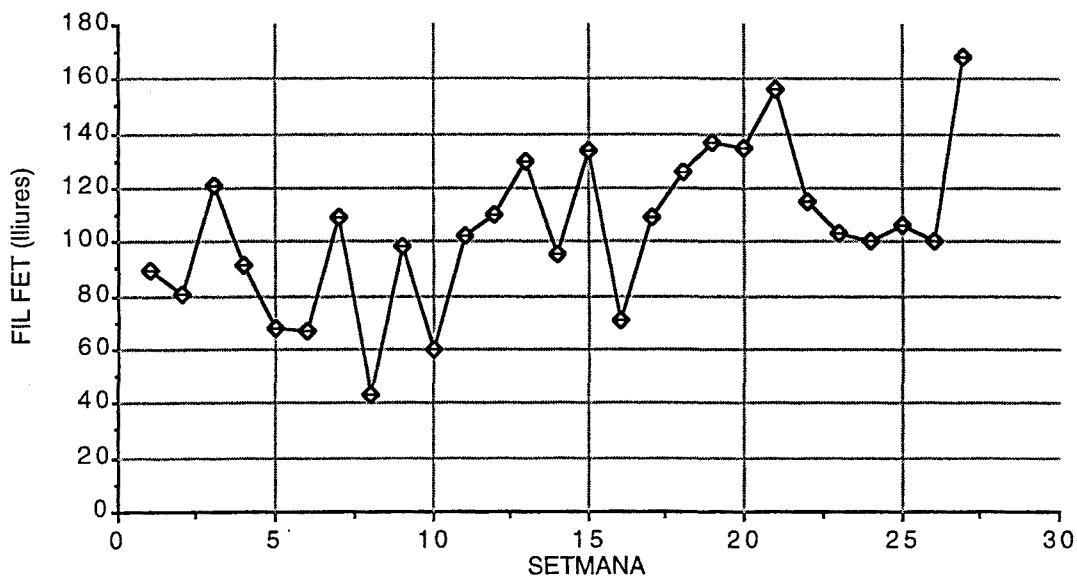
[Vegeu a continuació el Gràfic 4.3.]

L'interrogant que planteja el Gràfic 4.3. (sobretot la versió que inclou només les setmanes amb sis dies laborables) és si els alts-i-baixos en la fabricació setmanal de fil eren, o no, la conseqüència de decisions fonamentalment empresarials. És a dir, si el sentit de la corba obeïa sobretot a determinades polítiques productives fixades per la Companyia, que, per exemple, propiciessin la tendència a l'alça que s'observa entre les setmanes 13 i 21 del primer semestre (mesos d'abril i maig). Amb la intenció de poder discriminar els motius d'aquesta cronologia filadora, he comparat el comportament de la corba general amb el comportament de cadascuna de les 19 filadores, de les quals sabem que no canviaren de *jenny* entre gener i juliol de 1791. D'entrada he comparat els nivells de dispersió de les sèries setmanals (la general i les individuals) a partir de l'estimació del coeficient de variació -o desviació típica normalitzada- de cada sèrie. El coeficient de variació té en compte totes les observacions de la sèrie, i constitueix un indicador del grau de dispersió d'aquests valors que trascendeix les unitats de mesura en què s'expressen (en aquest cas, lliures de fil, i per a sèries amb volums absoluts força desiguals). Proporciona, doncs, "*un coeficiente que no se refiere a nada concreto*", "*una medida de dispersión adimensional*", el que facilita les comparacions entre sèries amb valors absoluts

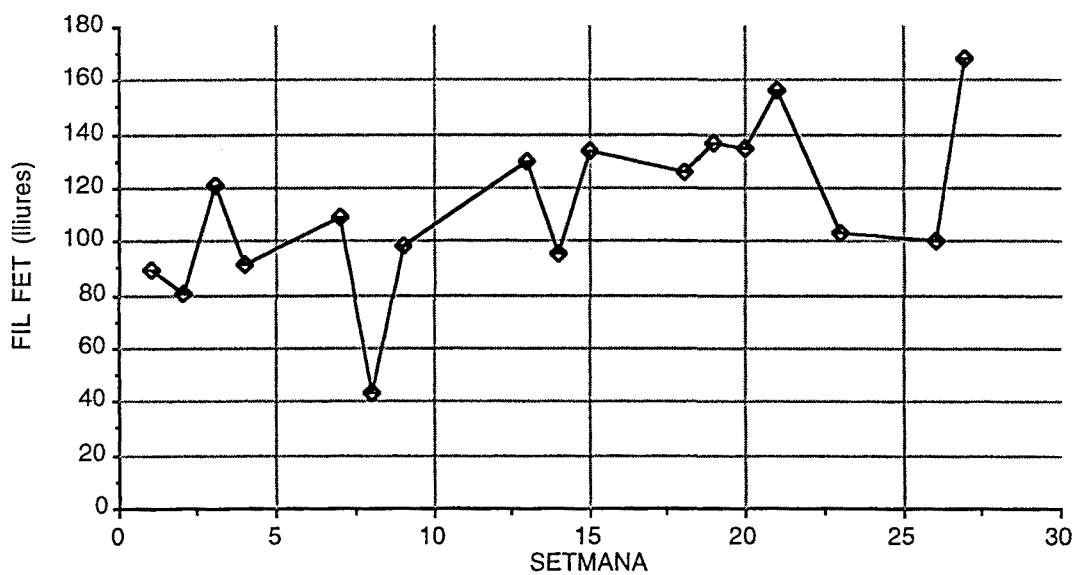
³⁷ Elaboració pròpia a partir de BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 55/1: Salari: llibreta de setmanades (1790-1792): setmanes de 08-01-1791 a 09-07-1791. Per bé que les filadores s'anoten en la llibreta amb un número (de l'1 al 19), i no amb el nom i/o el cognom, es fa constar la màquina que s'assigna a cadascuna, i també si es produeix la baixa d'alguna filadora (raó per la qual he limitat el buidatge a aquestes 27 setmanes, en què les assignacions de màquines sempre són les mateixes i no s'anota la baixa de cap filadora).

GRÀFIC 4.3.:
 REIAL COMPANYIA DE FILATS DE COTÓ DE BARCELONA.
 FÀBRICA DE FILATS AMB MÀQUINES *JENNIES* A BARCELONA:
 FIL FET SETMANALMENT PER TOTES LES FILADORES (08-01-1791/09-07-1791)

TOTES LES SETMANES

SETMANES AMB SIS DIES LABORABLES

FONT:

Elaboració pròpia a partir de

BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 55/1: Salari: llibreta de setmanades (1790-1792).

poc homogenis.³⁸ La Taula 4.1. presenta els volums de fil -de 5 sous la lliura- elaborats per cadascuna de les 19 filadores entre la primera setmana de gener i la primera de juliol del 91, i la mitjana setmanal i el coeficient de variació de cadascuna d'aquestes sèries (desglossant també les 17 setmanes que ho foren de sis jornals de treball per a les debanadores de la fàbrica). També resumeix totes aquestes estimacions per a la suma de totes les filadores. El primer que crida l'atenció és el diferencial molt acusat entre el coeficient de variació intersetmanal de la sèrie que suma la fabricació de totes les filadores (27,6 per a les 27 setmanes i 26,7 per a les 17 setmanes amb sis dies laborables) i els coeficients de variació de la gran majoria de sèries individuals. Per exemple: si agafem les sèries que inclouen les 27 setmanes de feina, 11 de les 19 filadores presenten un coeficient de variació que, com a mínim, gairebé duplica el coeficient de variació de la sèrie general (superen, de poc o de molt, el 45,0, quan el general és 27,6). En el cas de les sèries que exclouen les setmanes amb menys de sis dies laborables, el diferencial entre el coeficient de variació general i els particulars tendeix a ser menor però no menys significatiu: 12 de les 19 filadores presenten coeficients de variació que superen el 40,0, quan el de la fabricació setmanal de totes les filadores és 26,7. La primera conclusió, doncs, és que la notable dispersió de la corba filadora general durant el primer semestre del 1791 *amaga* unes corbes individuals, de cadascuna de les filadores que governaven *jennies*, força més disperses que aquella (sempre en termes relatius). És a dir: que la fabricació total de fil resultava irregular entre setmanes perquè la fabricació de cada filadora tendia a ser encara molt més irregular.

[Vegeu a continuació la Taula 4.1.]

Ara bé, aquesta última constatació no resol l'interrogant de qui governava els ritmes de fabricació de les filadores, si la Companyia o, en tanta o més proporció, les mateixes dones. Algunes pistes apunten que els objectius de productivitat per unitat de treball fixats per la Companyia es complien poc o gairebé mai: si l'empresa havia especificat en les ordenances que havien començat a regir el 1789 que "las Filadoras deguan fer una lliura y mitja de fil de la qualitat que s'acostuma [que en cap cas era menys laboriosa que la que es filaria el 1791³⁹] cada dia, o la proporció a la semana", el 1791 poques filadores ho complien. El Gràfic 4.4. recull les corbes de fabricació de 6 de les 12 filadores que, per a les 17 setmanes amb sis dies laborables, presenten coeficients de variació superiors a 40,0 (contra el 26,7 de la corba de fabricació general). Observant-lo, és evident que són ben poques les filadores i les setmanes en què s'assoleixen les 9 lliures de fil (1,5 lliures de fil per 6 jornals de la mateixa durada), i fins i tot

³⁸ El coeficient de variació no és més que el resultat de dividir la desviació típica o estàndard per la mitjana aritmètica de la sèrie. Les citacions literals i la pertinència del seu ús en un cas com aquest: Sebastián COLL i Marta GUIJARRO (1998): *Estadística aplicada a la historia...*, ps. 59-65.

³⁹ Segons una nota de la mateixa Companyia, el 1789 el preufet del fil elaborat amb les *jennies* ja es pagava a 5 sous la lliura, senyal que devia tractar-se d'un fil d'una qualitat semblant a la del que es filaria durant el primer semestre del 1791 [BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, L 12/Libre de resolucions (1783-1794): sessió de 27-03-1788].

TAULA 4.1.:
 REIAL COMPANYIA DE FILATS DE COTÓ DE BARCELONA.
 FÀBRICA DE FILATS AMB MÀQUINES *JENNIES* A BARCELONA:
 PRODUCCIÓ DE FIL SEGONS FILADORA
 [FIL FET, MITJANA SETMANAL I COEFICIENT DE VARIACIÓ INTERSETMANAL]
 (08-01-1791/09-07-1791)

	TOTES LES SETMANES [27]			SETMANES AMB SIS DIES LABORABLES [17]	
	Fil Fet (lliures)	Mitjana Setm. (lliures)	Coef. Var. intersetm.	Mitjana Setm. (lliures)	Coef. Var. intersetm.
Filadora 1	163,52	6,05	38,58	6,50	41,02
Filadora 2	125,48	4,65	50,86	5,37	43,63
Filadora 3	144,20	5,34	55,94	5,65	63,29
Filadora 4	177,04	6,55	26,07	6,96	26,48
Filadora 5	152,54	5,65	40,89	6,12	43,17
Filadora 6	151,60	5,61	61,85	5,93	66,06
Filadora 7	115,85	4,29	74,22	4,67	77,21
Filadora 8	111,64	4,13	52,09	4,72	42,67
Filadora 9	218,23	8,08	46,53	8,14	49,81
Filadora 10	174,64	6,47	27,89	6,96	27,09
Filadora 11	135,12	5,00	51,60	5,62	38,97
Filadora 12	109,71	4,06	58,94	4,07	66,89
Filadora 13	151,14	5,60	30,47	5,72	36,77
Filadora 14	184,21	6,82	32,11	6,97	36,55
Filadora 15	144,06	5,33	47,25	6,00	43,80
Filadora 16	165,08	6,11	35,44	6,36	37,46
Filadora 17	139,44	5,16	58,41	5,50	59,82
Filadora 18	146,92	5,44	38,73	6,13	30,89
Filadora 19	57,92	2,14	110,35	2,54	100,77
altres [3]	57,23				
TOTES LES FILADORES	2.826,89	104,70	27,62	112,80	26,70

FONT:

Elaboració pròpia a partir de

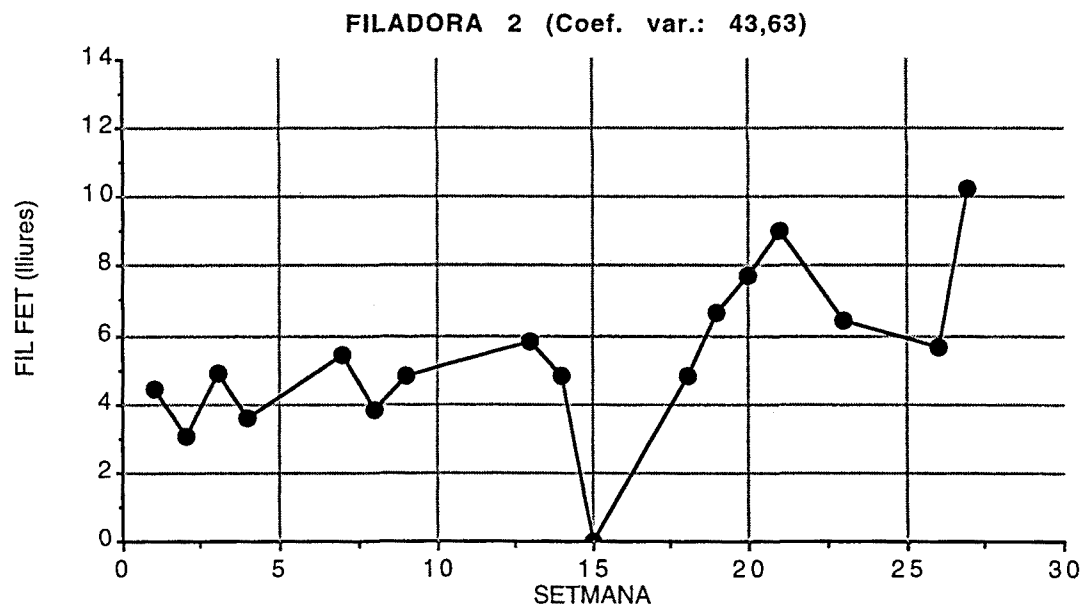
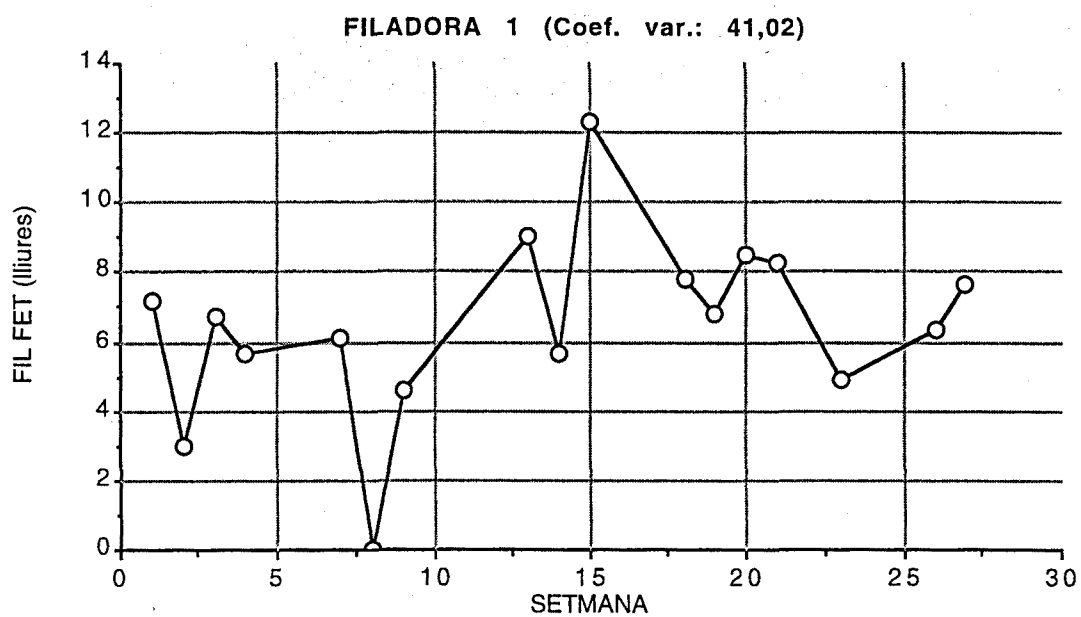
BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 55/1: Salaris: llibreta de setmanades (1790-1792).

les 7,5 lliures (1,5 lliures per 5 jornals). El que més m'interessa del Gràfic 4.4., però, són els moviments concrets, les cronologies de pujades i baixades, de les corbes filadores de 6 treballadores que presenten coeficients de variació molt semblants. Dit d'una altra manera: la dispersió final de les sèries d'aquestes 6 filadores és si fa no fa la mateixa, però les cronologies concretes d'aquesta dispersió, els moments en què la corba s'enfila o davalla, no són els mateixos, ni tendeixen sempre a coincidir. La filadora 1, per exemple, presenta un mínim en la setmana 8 (en què no fila res) i un màxim en la 15 (en què fila 12 lliures); al seu costat, la filadora 2 presenta el seu mínim precisament en la setmana 15 (en què no fila res), i en les setmanes 8 i 2 no mostra les espectaculars reculades de la filadora 1. Tampoc les tendències per a setmanes seguides es confirmen en tots els casos: la filadora 15 presenta una corba força semblant a la de la filadora 1 (per bé que no fila res la setmana 18, quan la 1 i la 2 fregen les 8 i les 5 lliures respectivament), però no així la filadora 11, que presenta una corba més regular, sense els desequilibris de les filadores 1, 2 i 15 (i amb el mínim en la setmana 27, quan les altres tres s'acosten o aconseguen els seus màxims). Aquesta distinta cronologia de corbes amb coeficients de variació parells encara resulta més evident en el Gràfic 4.5., que inclou les corbes de 6 filadores amb coeficients de variació entre 40,0 i 55,0 per a la sèrie completa de 27 setmanes. Si la filadora 2 no fila res les setmanes 15, 16 i 17, la filadora 8 s'acosta aleshores al seu màxim però en canvi deixa de filar les setmanes 23, 24 i 25 (quan la 2 presenta només una moderada davallada respecte del seu màxim). Però encara sorprenden més les corbes de les filadores 9 i 11, amb tendències generals gairebé oposades, la 9 elaborant més i més fil a partir de la setmana 20, precisament quan la fabricació de la filadora 11 comença a caure sense fre, fins deixar de filar la setmana 27 (just quan la filadora 9 assoleix el seu màxim). O les de les filadores 3 i 18, la primera amb clara tendència a l'alça a mesura que avança el semestre (mínims les setmanes 14 i 23, però màxims les setmanes 18-21 i 27) i la segona que tendeix de més a menys, filant força a principis d'any (màxims les setmanes 3 i 7) i limitant-se a filar gairebé la meitat a partir de la setmana 22.

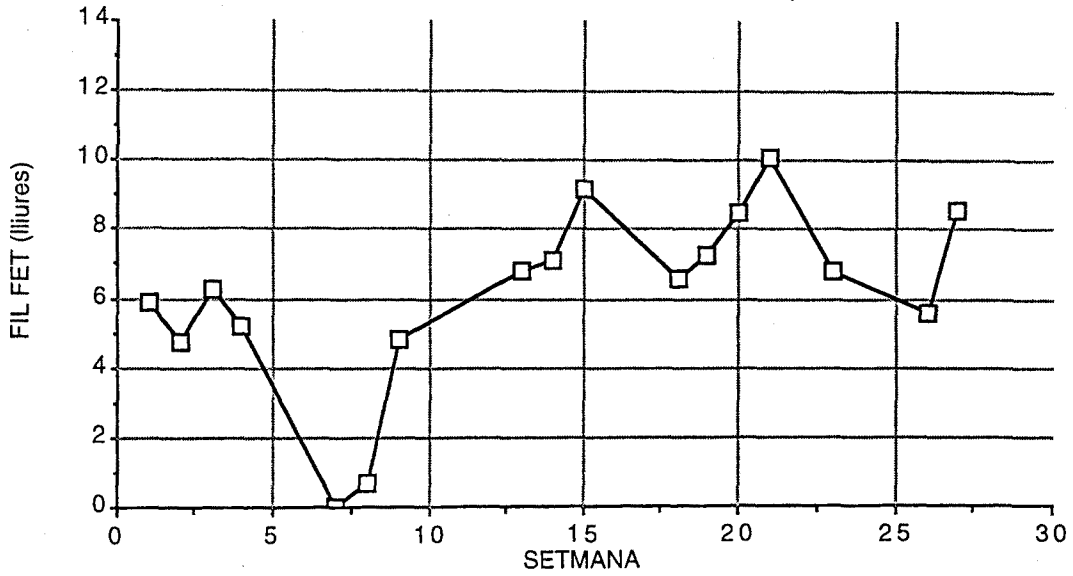
[Vegeu a continuació els Gràfics 4.4. i 4.5.]

Aquest joc de comparacions de cronologies productives segons filadora encaixa malament amb les estratègies empresarials habituals a l'hora de retallar o augmentar la fabricació, o almenys amb les estratègies que Michael Huberman ha documentat per a la primera filatura fabril del Lancashire. Segons Huberman, els primers fabricants de fil que s'equiparen amb màquines *mule-jennies* (1790s), inicialment tan treball-intensives com les *jennies*, acostumaven a ajustar el seu volum de fabricació a la conjuntura del mercat servint-se sobretot de dos mecanismes. En els contextos urbans (on aviat la feina de filar amb *mule-jennies* es masculinitzà i sindicalitzà), mitjançant una reducció força igualitària de l'*input* setmanal per filador, de tal manera que, en situacions de caiguda de la demanda, l'ingrés preufetaire de cada filador o filadora se'n ressentís més o menys per igual. Aquesta estratègia tenia molt a veure

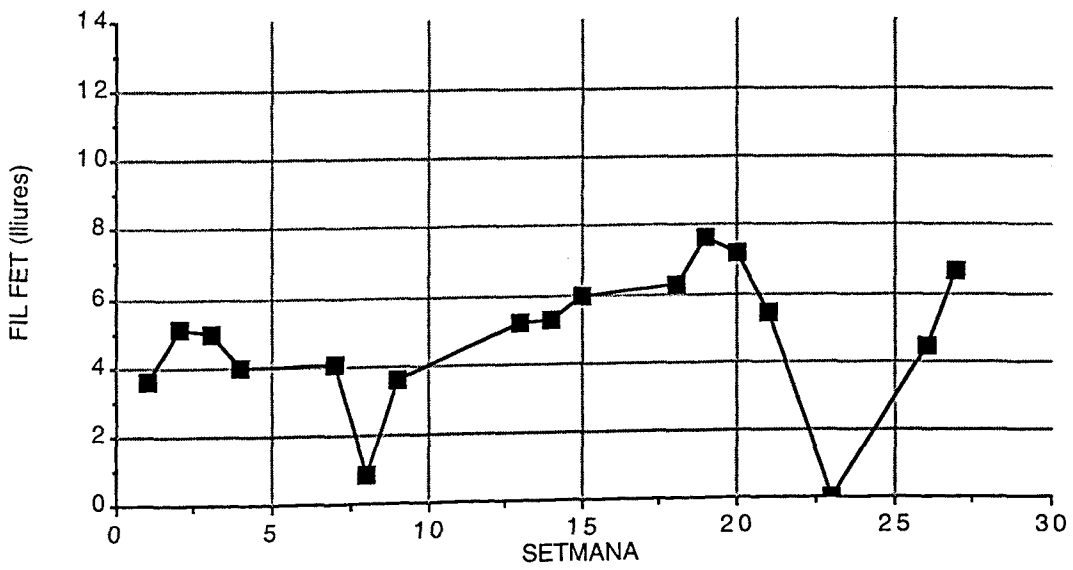
GRÀFIC 4.4.:
 REIAL COMPANYIA DE FILATS DE COTÓ DE BARCELONA.
 FÀBRICA DE FILATS AMB MÀQUINES *JENNIES* A BARCELONA:
 FIL FET SETMANALMENT PER FILADORES AMB UN COEF. DE VARIACIÓ ENTRE 40,0 I 45,0
 (08-01-1791/09-07-1791: NOMÉS LES SETMANES AMB SIS DIES LABORABLES)

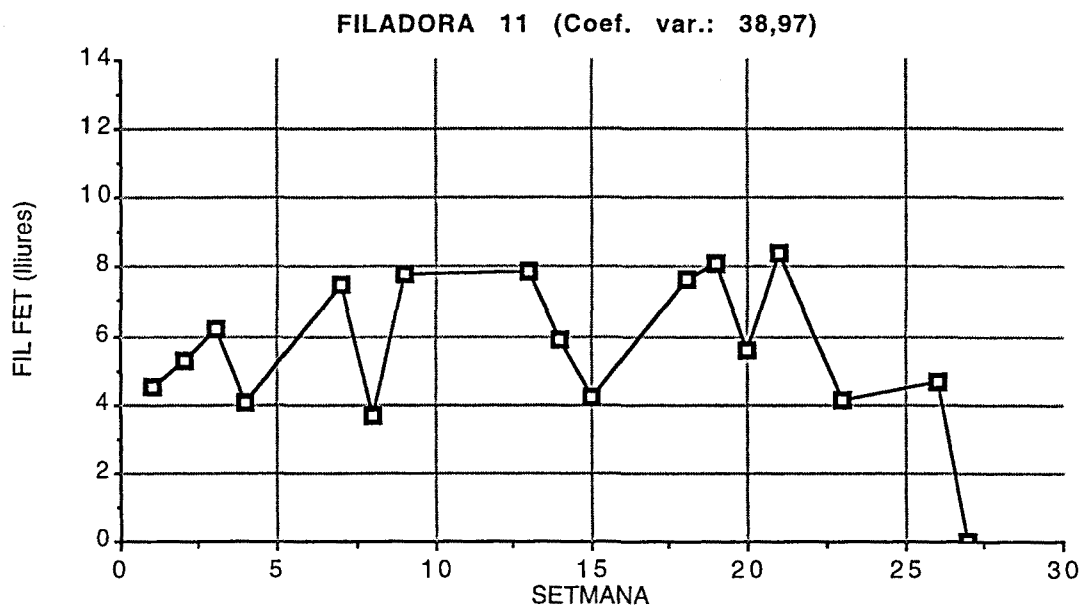
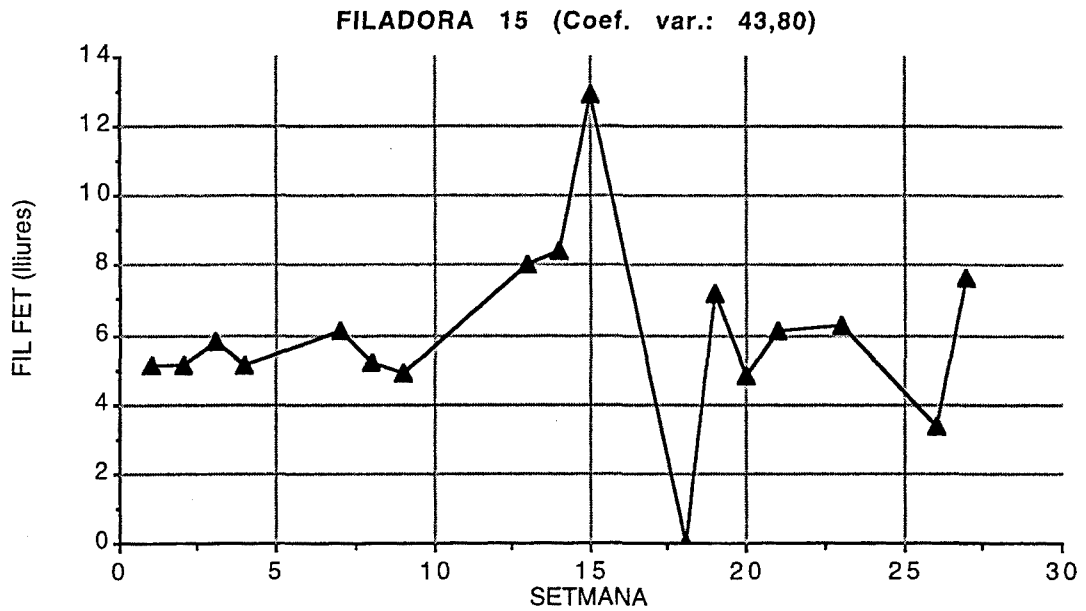

FILADORA 5 (Coef. var.: 43,17)

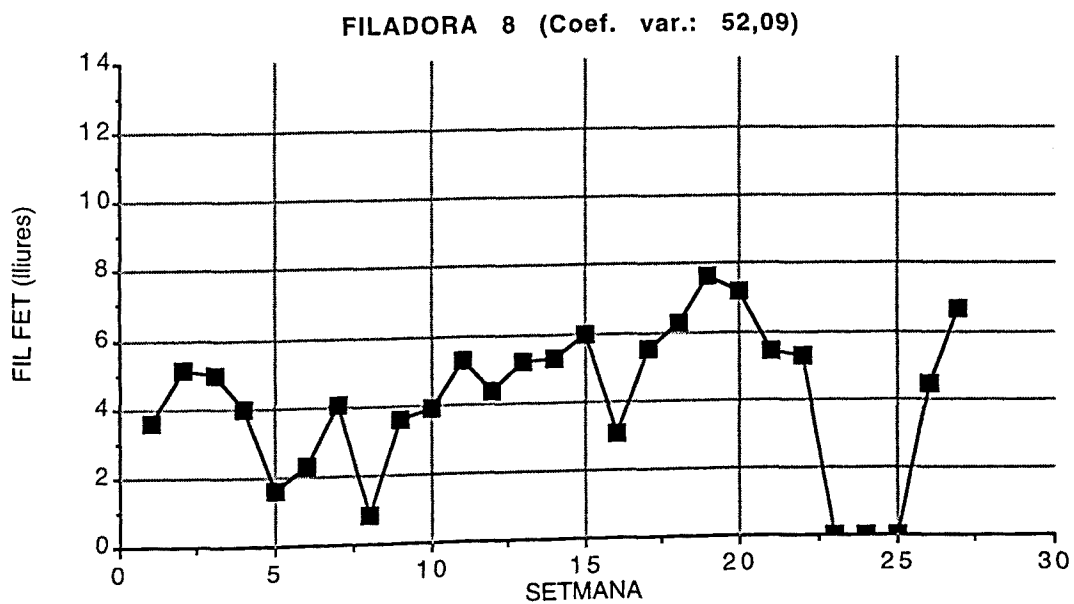
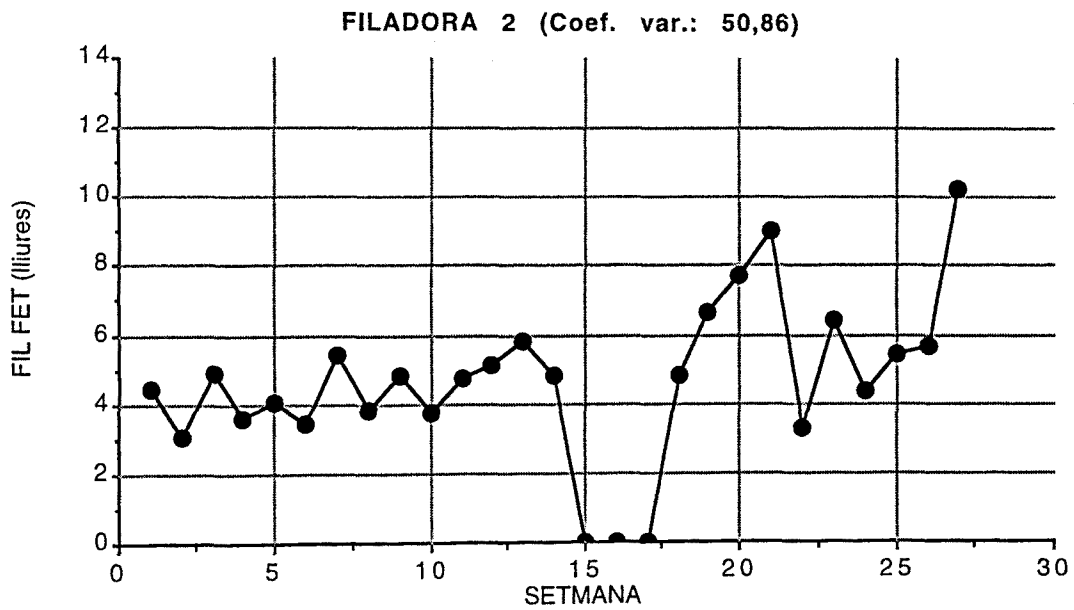
FILADORA 8 (Coef. var.: 42,67)

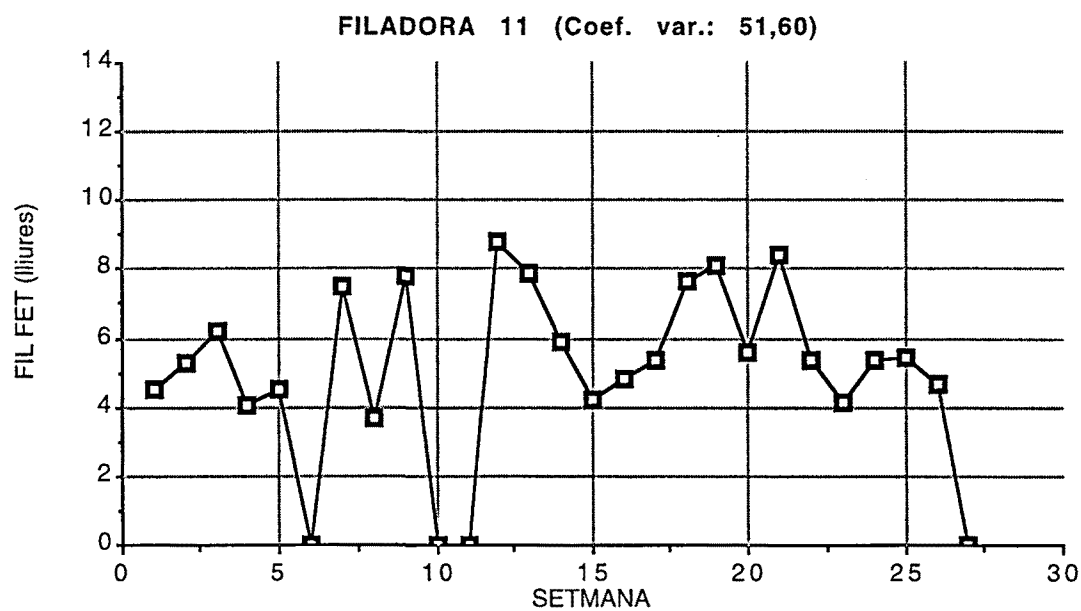
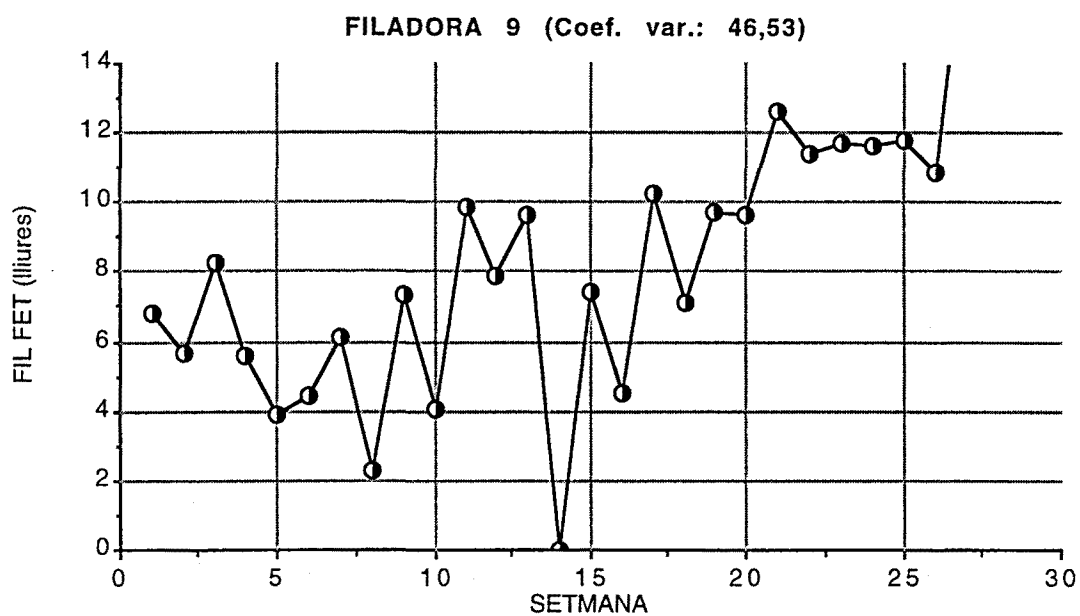

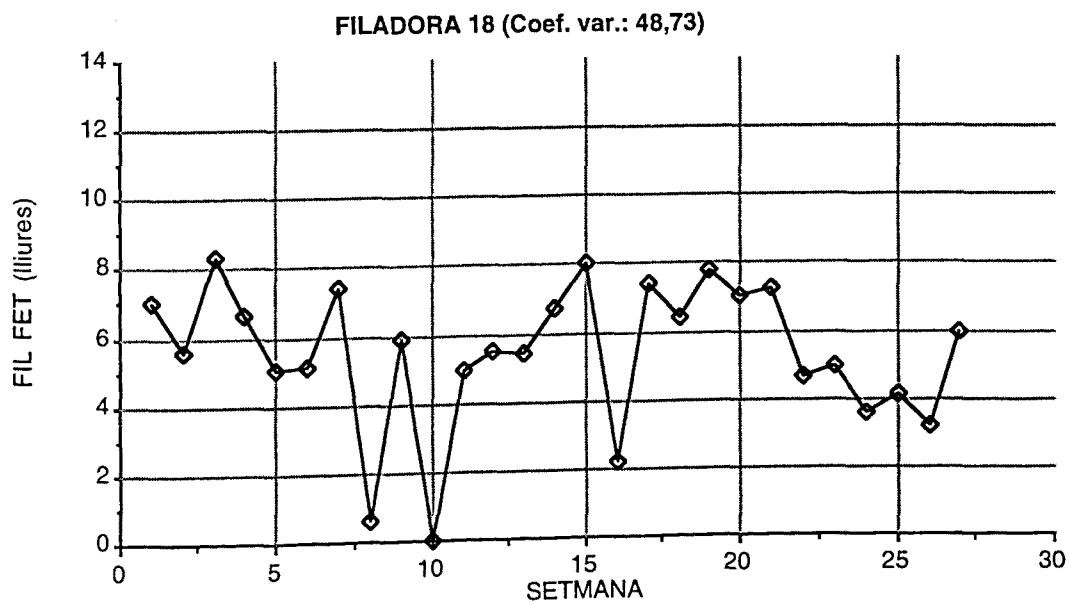
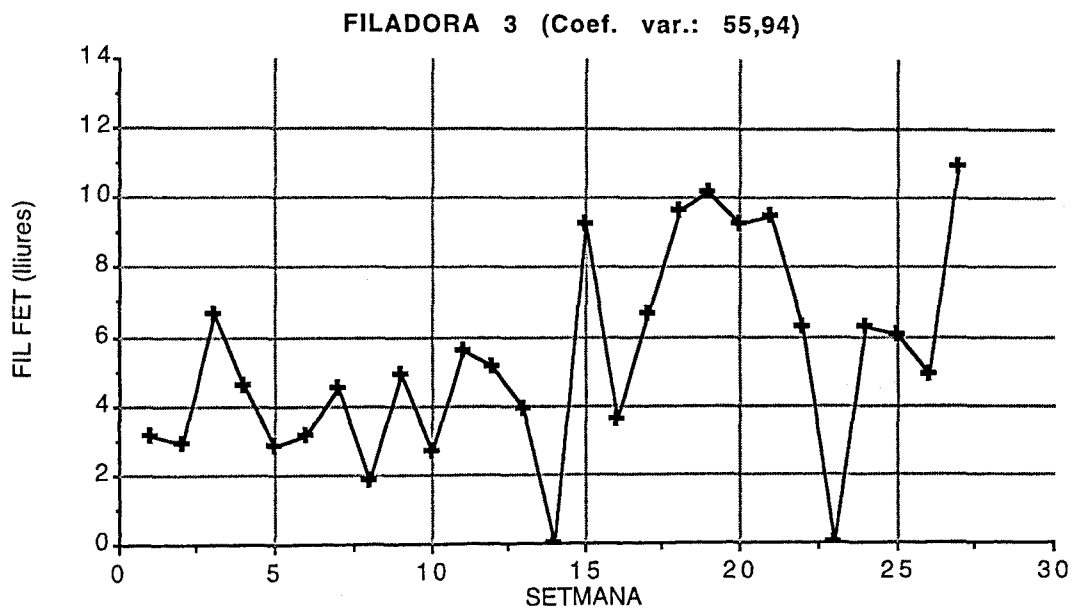

FONT:
 Elaboració pròpia a partir de
 BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 55/1: Salaris: llibreta de setmanades (1790-1792).

GRÀFIC 4.5.:
 REIAL COMPANYIA DE FILATS DE COTÓ DE BARCELONA.
 FÀBRICA DE FILATS AMB MÀQUINES *JENNIES* A BARCELONA:
 FIL FET SETMANALMENT PER FILADORES AMB UN COEF. DE VARIACIÓ ENTRE 40,0 I 55,0
 (08-01-1791/09-07-1791)

FONT:
 Elaboració pròpia a partir de
 BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 55/1: Salari: llibreta de setmanades (1790-1792).

amb la voluntat empresarial de retenir els filadors en un mercat sectorial en ràpid creixement i molt competitiu, i ben aviat fou interioritzada com a pròpia pel primer sindicalisme filador. És evident que això no és el que succeí a la fàbrica de *jennies* de la Companyia el 1791, perquè aleshores els coeficients de variació individuals haguessin resultat molt més homogenis i menys distants del coeficient de variació general, i les corbes de fabricació de les diverses filadores haguessin resultat molt més semblants, en el sentit que la cronologia dels alts-i-baixos seria una i la mateixa per a totes. L'altre mecanisme de restricció per part de l'empresa que ha documentat Huberman consistia en prescindir parcial o absolutament d'una porció del treball filador, sempre la mateixa, i concentrar la menor fabricació en les filadores o els filadors més destres i prestigiosos, és a dir els més productius (o, també, en aquells o aquelles que l'empresa considerava més "rendibles", en el sentit, per exemple, de més disposats a acceptar una rebaixa del preu del fil i sense que això repercutís a la baixa en la seva productivitat). Es tractaria, al Lancashire d'entresigles, d'una estratègia més habitual a les filatures rurals, on la posició dels fabricants fabrils tendia a ser més avantatjosa en relació amb l'oferta de treball cotoner, i on el sindicalisme d'ofici fabril trigaria força més a arrelar que a les ciutats. En aquest cas, el que es produïa era que la dispersió de la sèrie de fabricació general reflectia la barreja de sèries individuals molt constants i gens disperses (els filadors o les filadores que conservaven feina en els moments de baixada) i de sèries individuals molt disperses i gens constants (els filadors o les filadores als quals de seguida es retirava la feina).⁴⁰ Tampoc és aquesta la situació que es desprèn de la Taula 4.1. ni dels Gràfics 4.4. i 4.5.: es fa difícil endevinar en l'un i els altres el mecanisme de selecció empresarial que prioritzaria unes filadores per davant de les altres, atenent per exemple a criteris de productivitat; cap filadora presenta un coeficient de variació inferior al de la sèrie general (que seria un indicatiu d'aquella preferència empresarial), i totes les filadores de les quals reproduïxo la seva corba de fabricació presenten setmanes en blanc, que tampoc coincideixen gaire (la filadora 2, les setmanes 15, 16 i 17; la filadora 8, les setmanes 23, 24 i 25; la filadora 9, la setmana 14; la filadora 11, les setmanes 6, 10, 11 i 27; la filadora 3, les setmanes 14 i 23; la filadora 18, les setmanes 8 i 10 [vegeu el Gràfic 4.5.]). D'altra banda, tampoc les filadores que presenten una mitjana de fabricació setmanal més elevada coincideixen sempre amb les filadores amb coeficients de variació més moderats, com caldria esperar de l'opció empresarial de repartir el filat d'acord amb una jerarquia invariable: la filadora 9 presenta les mitjanes més elevades (8,1 lliures de fil per a les 27 setmanes i per a les 17 de sis dies laborables) i uns coeficients de variació més que notables (46,5 i 49,8), molt superiors als de filadores que filaren bastant menys (una reflexió semblant suggereix el cas de la filadora 1) [vegeu la Taula 4.1.].

⁴⁰ Vegeu les evidències que presenta Michael HUBERMAN (1987): "The Economic Origins of Paternalism..."; també Michael HUBERMAN (1996): *Escape from the market...*, ps. 110 i ss. (dècades dels 1820s i 1840s).

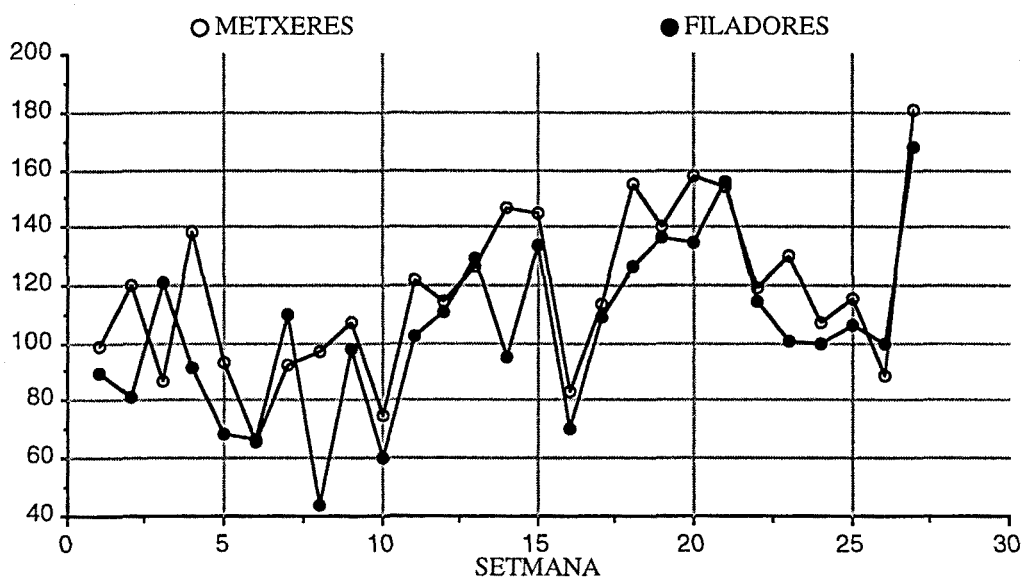
La meua hipòtesi, doncs, és que la irregularitat de la corba del fil fabricat per les *jennies* de la Companyia durant la primera meitat de l'any 1791 podia tenir força a veure amb decisions o eleccions imputables a les mateixes filadores. Potser menys la tendència general de la corba, que suggereix un segon trimestre amb més activitat que el primer [vegeu el Gràfic 4.3.], però sí algunes caigudes puntuals en conjuntures de més o menys creixement (les setmanes 8, 14, 23 i 26, totes de sis dies laborables). El Gràfic 4.6. sembla corroborar aquesta impressió. El Gràfic superposa la corba de fabricació de fil per part de totes les filadores i la corba de fabricació de metxa per part de totes les metxeres, també per al període gener-juliol de 1791. Cal tenir en compte que la metxa de cotó s'elaborava amb torns manuals com els que havien servit -i encara servien- per a filar, tecnologia amb la qual moltes dones i noies hi estaven plenament familiaritzades; és a dir, que el reemplaçament de dones metxeres devia ser molt més senzill per a la Companyia que el reemplaçament de filadores fetes a les *jennies*, unes màquines de les quals l'empresa encara deia protegir-ne el "secret" el 1789.⁴¹ Si això era així el 1791, les absències de les filadores devien resultar més perjudicials per a la Companyia que les absències o retirades de les metxeres o les cardadores, aquelles "*que a la hora menos pensada se ausentan y no buelben*". Aquesta és una de les possibles lectures que admet el Gràfic 4.6.. Semblen ser les filadores les que *marquen el pas* a les metxeres, ja que la corba de metxa elaborada acostuma a reajustar-se a la corba de fil fabricat amb una setmana, o més, de retard. Fa la impressió que és la corba de les metxeres la que *busca* la de les filadores quan aquesta experimenta un canvi de tendència o una sacsejada, i no pas al revés: la corba del fil cau entre les setmanes 1 i 2 mentre la de la metxa puja, i és a partir de la setmana 2 que la de la metxa cau buscant la del fil; això mateix succeeix entre les setmanes 7 i 8 (i a partir de la 9 per a la metxa), entre les setmanes 13 i 14 (i a partir de la 15 per a la metxa), entre les setmanes 17 i 19 (i a partir de la 18 per a la metxa), i a partir de la setmana 22 per al fil (i la 23 per a la metxa). Si era la corba de la metxa la que tendia a adaptar-se a la del fil (per tant, a la disponibilitat de treball filador també en relació amb la metxa acumulada), podia ser perquè la Companyia governava amb particular previsió la preparació de la filatura, però també perquè li era més fàcil disposar de treball preparatori que de treball filador destre amb la *jenny*. I podia ser, també, que l'esperit de les ordenances fabrils del Nadal de 1788-1789 tingués molt a veure amb aquesta dificultat.

[Vegeu a continuació el Gràfic 4.6.]

És evident que si el punt 14 de les ordenances de la Companyia establia "que se manifestia tot lo referit [en les ordenances] a sos Pares o Personas encarregadas, prevenintlos que sempre que vingua lo cas de necessitar a sa filla o recomanada deu ell mateix avisarne als empleats, y que en tenir tres faltas en un mes no concurrerà al premi...", era perquè els tals "pares o personas encarregadas" reclamaven amb relativa assiduitat les seves filles o tutelades.

⁴¹ BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 52/2: Balanços (1789-1790): Observacions al balanç fetes pels directors de la Companyia (1789) (punt 6).

GRÀFIC 4.6.:
 REIAL COMPANYIA DE FILATS DE COTÓ DE BARCELONA.
 FÀBRICA DE FILATS AMB MÀQUINES *JENNIES* A BARCELONA:
 PRODUCCIÓ SETMANAL [EN LLIURES] DE METXERES I FILADORES
 (08-01-1791/09-07-1791)

FONT:

Elaboració pròpia a partir de

BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 55/1: Salaris: llibreta de setmanades (1790-1792).

O perquè, segons havien testimoniat els encarregats Molet i Cisterna, moltes noies “*a la hora menos pensada se ausentan y no buelben*”. O perquè deixaven d’acudir a la fàbrica en dies i períodes puntuals, segons fossin les seves *obligacions* domèstiques o les alternatives d’ingressos ofertades per l’ampli ventall de feines -sovint estacionals- que la Barcelona de finals del XVIII reservava a les dones joves. D’aquí, també, l’urgència de la Companyia a fixar uns mínims de productivitat per treballadora, mínims per dia que s’havien de comprovar però en “proporció a la semana”. Mínims que, com hem vist, ben poques filadores assolien el 1791. D’altra banda, també em sembla evident que si el punt 13 de les ordenances reservava determinats premis o incentius per a les treballadores que “hagian treballat durant sis mesos”, era perquè la majoria de dones no perllongaven gaires mesos la seva estada en una mateixa fàbrica, i perquè l’interrompien amb freqüència, per assumir ocupacions domèstiques o altres feines.⁴² Marta V. Vicente ha documentat, per a la indianeria de Joan Baptista Sirés i per al període 1779-1798, que només el 26,8% de les debanadores que passaren per la fàbrica durant aquestes dues dècades (52 de 194) s’hi estigueren almenys un any o més, mentre que l’altra 73,2% (142 de 194) hi treballà menys de 52 setmanes, i el 54,1% (105 de 194) menys de 26 setmanes. Vicente també ha documentat casos de debanadores que no acudien a la fàbrica en setmanes de màxima activitat, causant molts maldecaps al fabricant; debanadores que reveladorament procedien de famílies encapçalades per teixidors amb taller propi, pares que les podien “necessitar” segons la conjuntura de feina o les canviants conveniències de les economies familiars treballadores.⁴³ Tot això, és clar, té molt a veure amb el paper de les dones en les anomenades “economies de la improvisació”, un paper que coneixem molt bé per a la Barcelona de finals del segle XVIII gràcies a la recerca de Montserrat Carbonell. Un paper que resultava essencial per al cicle de reproducció familiar, i que es fundava en la naturalesa extraordinàriament versàtil del treball femení, en la flexibilitat amb què s’adaptava a ocupacions distintes i parcials, ara a casa i al taller familiar, ara a la fàbrica, ara al servei domèstic... . “Filar, vendre, ajudar en algun taller, rentar roba [d’altres], transportar aigua, el fer de dida o el servei domèstic podien ser, entre d’altres, tasques remunerades i desenvolupades per una mateixa dona en moments diferents de la vida”, ha escrit Carbonell. Òbviament, l’altra cara d’aquesta versatilitat era la majoritària exclusió femenina de l’“especialització” laboral, el que expressava més una determinada desvaloració social del treball de les dones (via, per exemple, els seus salaris) que no pas ni sempre l’absència de destreses específiques i exigents. Manca d’“especialització”..., i subordinació a la lògica d’un cicle econòmic familiar força fràgil, i

⁴² Totes les citacions: BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 47/1: Ordenances (1783-1790): “Ordenansas arregladas en la Junta dels SSrs. Directors...” (18-12-1788) [punts 14 i 13].

⁴³ Vegeu Marta V. VICENTE (1998): *Artisan Families and Industrialization...*, ps. 289 (temps d’estada a la fàbrica de les debanadores (1779-1798)) i 252-256 (els exemples de les debanadores Beneta i Magdalena Carreras i Isabel Burgada).

governat, majoritàriament, per les ocupacions i les “especialitzacions” masculines.⁴⁴ Malauradament, els registres setmanals de la fàbrica de *jennies* de la Companyia no permeten precisar quines foren les carreres fabrils de les seves treballadores, probablement i sobretot dones joves i solteres (si fem cas de les al·lusions de les ordenances a “sos Pares o Personas encarragadas” i dels vincles entre matrimoni i sortida de la fàbrica que ha localitzat Marta V. Vicente entre les treballadores de l’indianaire Sirés⁴⁵). Però sí que suggereixen uns comportaments productius que, per inestables i poc constants a molt curt termini, poc podien convenir a l’empresa, particularment en el cas de les *jennies* i d’un molt nou i concret treball filador, que per això mateix no devia resultar aleshores senzill de substituir o renovar. Això no obstant, el treball filador el continuaven proporcionat dones preufetaires, dones (i famílies) que no devien contemplar les *jennies* de la fàbrica de manera gaire diferent de com contemplaven els torns domèstics o les tasques femenines de l’indianeria. És a dir, com una peça més, més o menys atractiva segons la situació, d’un engranatge d’ocupacions femenines mogut pel cicle familiar i per les estratègies de reproducció patrimonials i patriarcal.

Una última evidència juga a favor de l’argument d’atribuir els alts-i-baixos en la fabricació de fil també a l’anar-i-venir de les filadores, a la seva escassa observança del reglamentisme fabril (que d’altra banda la Companyia no castigà com havia promès el 1788).⁴⁶ La fàbrica amb *jennies* de la Companyia tingué una vida ben curta. O, dit, d’una altra manera, la Companyia en prescindí aviat, quan feia poc més de mitja dècada que l’havia engegat. Les llibretes de salaris que se n’han conservat acaben el desembre de 1792, igual que els rebuts de pagaments

⁴⁴ Una presentació del concepte “economia de la improvisació” (Olwen Hufton), i la citació literal que copio: Montserrat CARBONELL ESTELLER (1997): *Sobreviure a Barcelona...*, ps. 121-124. Vegeu també recerques de l’estil de Jean H. QUATAERT (1995): “Survival Strategies in a Saxon Textile District...”.

⁴⁵ Marta V. VICENTE (1998): *Artisan Families and Industrialization...*, p. 253 (nota 24)

⁴⁶ Tot i que la Companyia havia establert que “no essent la feyna [de les filadores] en lo modo que deu, o no arriant a la quantitat señalada, sia libre als encarregats aplicarlos la pena a ells ben vista” [BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 47/1: Ordenances (1783-1790): “Ordenansas arregladas en la Junta dels SSrs. Directors...” (18-12-1788) [punt 11]], no he localitzat altres repressàlies -tot i els molts incompliments de la “quantitat señalada”- que la rebaixa del preufet establert si es jutjava el fil de menor qualitat que la comuna. D’altra banda, ni les filadores acostumaven a assolir les 8-9 lliures de fil que fixaven les ordenances, ni en conseqüència els seus setmanals arribaven gaire sovint als “36 *sueldos semanales* [1,80 lliures catalanes] que pareze un suficiente jornal para una Muger” (segons Molet i Cisterna el 1787); si la mitjana setmanal de fil fabricat de la majoria de filadores es movia, el 1791, entre les 5 i les 6 lliures de fil [vegeu la Taula 4.1.], això vol dir que el pagament setmanal mitjà es devia moure entre els 25 i els 30 sous [1,25-1,50 lliures catalanes], un ingrés considerable però gens excepcional per a una dona amb salari fabril (nombroses debanadores de la indianeria de Sirés guanyaven a finals dels 1780s més de 20 sous a la setmana, i algunes superaven els 30 sous [Marta V. VICENTE (1998): *Artisan Families and Industrialization...*, ps. 252-253]).

als encarregats de la fàbrica.⁴⁷ El llibre d'actes o resolucions de la Companyia no esmenta la fàbrica després d'aquesta data. Simultàniament apareixen alguns documents reveladors. Per exemple, un "*Memorial presentado por algunos vecinos de varios Pueblos de Cataluña solicitando la Gracia de Derechos en su introducción a esta Ciudad [de Barcelona] de las Piezas de Algodón fabricadas en este Principado con Algodones de nuestras Américas*" (novembre de 1792). A l'arxiu de la Companyia es conserva, a més de l'exemplar signat per "*Ramon Valls y otros vecinos en diferentes Pueblos de Cataluña*", una còpia anònima del memorial, una mena d'esborrany previ, el que convida a pensar que la petició fou el resultat d'una suggerència sortida de la mateixa Companyia. El memorial sol·licitiva del govern borbònic que "*se les eximan [als signants] de los Derechos que contribuyen los texidos y Manufacturas de sus Fábricas de Algodón quando se introducen en Barcelona para venderse, pintarse o en tránsito para la extracción por mar o tierra*". És a dir, incloïa fabricants de teixits però també de filats, o "filadors" ("*texidos y Manufacturas*").⁴⁸ No em sembla cap casualitat que un memorial com aquest coincidís cronològicament amb el silenci que caigué sobre la fàbrica de *jennies*, i amb una progressiva i molt interessant revifalla de la filatura dispersa o "domèstica" controlada per la Companyia. Ben entrats els anys 1790s, la Companyia tornà a apostar per la fabricació no fabril de fil. Aleshores, però, a partir d'unes xarxes territorials i d'unes bases organitzatives, tecnològiques i socials que no eren ben bé les de la filatura rural del 1785.

4.2.2. Si el 1790 la Companyia havia conservat tractes amb "filadors" de la Segarra i del peu del Montseny, i els havia "comprat" les majors partides de fil (superiors a les 2.000 i 4.000 lliures respectivament [vegeu la Taula 3.4. del Capítol 3]), el 1795 les coses havien canviat una mica. Havien canviat, d'entrada, en el sentit que la filatura dispersa i domiciliària que proveïa la Companyia s'estava acostant a la ciutat de Barcelona. Resistien alguns dels vells i coneguts "filadors" del Vallès Oriental (sobretot Isidre Azamà de Cardedeu, fidel des del 1785), però s'havien incorporat "*cuentas corrientes de Hiladores Diversos*" establerts a pobles com Rubí i Sant Cugat del Vallès o a la mateixa ciutat de Barcelona. De fet, no es tractava de "*Hiladores*" sinó de filadores, ja que la majoria de noms nous ho eren de dona, i els volums de les partides de fil que lliuraren no fan pensar precisament en persones que governessin xarxes de treball

⁴⁷ BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 55/1: Salari: llibreta de setmanades (1790-1792); 55/6: Salari: rebuts de pagaments de salari (1789-1792).

⁴⁸ BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 45/1: Memorial d'alguns filadors i teixidors del Principat sol·licitant exempció de drets (1792): "*Memorial presentado a su Ma. por algunos vecinos de varios Pueblos de Cataluña solicitando la Gracia de Derechos...*" (05-11-1792).

dispers.⁴⁹ La Companyia ja n'havia tingut algunes *en nòmina* -de filadores domèstiques- el 1785 i el 1790, anotades entre els "*Hiladores menudos*" dels quals no s'havia especificat la localització geogràfica (indici, probable, que s'estaven a la mateixa Barcelona o als voltants). Però a aquests "*Hiladores menudos*", aleshores sí filadores domèstiques, constituïen el 1796 el gruix dels proveïdors de fil a la Companyia. 3.302 de les 6.219 lliures de fil (el 53,1%) que la Companyia va rebre de fabricants dispersos el 1796 procedien de dones establertes a Barcelona, Rubí i Sant Cugat del Vallès, amb compte obert en els llibres de la Companyia. L'altra 50% escàs el proporcionaven mitja dotzena de "filadors" de la vella escola, intermediaris i organitzadors de treball rural que havien sobreviscut, precisament, en aquelles regions on no hi estava arrelant una cotoneria autòctona i integral (cinc dels "filadors" operaven al Vallès Oriental -i Isidre Azamà, de Cardedeu, sumava més de la meitat de tot aquest fil- i l'altre a Biosca, a la Segarra). Certament, el total de fil que la Companyia rebria el 1796 d'aquesta filatura dispersa tenia ben poc a veure amb les entrades del 1785. Però, significativament, es tractava d'un volum molt semblant al que la fàbrica de les màquines *jennies* havia generat el 1791: si aquesta havia filat durant el primer semestre del 1791 2.827 lliures de fil, els "*Hiladores Diversos*" lliuraren durant tot el 1796 6.219 lliures.⁵⁰

Els llibres d'entrades de la Companyia no informen de amb quina mena de tecnologia filaven (o feien filar) aquests "*Hiladores Diversos*" el 1796. Només sabem el preufet que la Companyia pagava per lliura de fil, i que es movia entre els 10,5 i els 12,0 sous la lliura.⁵¹ És a dir, un preufet lleugerament superior al que la Companyia havia pagat als seus "filadors" a compte a finals dels 1780s, "filadors" que aleshores encara no coneixien la *jenny*. El més probable, doncs, és que aquesta filatura dispersa encara filés amb torns de mà (i preparés el cotó amb cardes pentinadores), i que la Companyia hagués incorporat precisament aquells nous proveïdors -proveïdores més aviat- per motius que no tenien a veure, directament, amb el canvi tècnic. Un primer motiu, indiscutiblement, era la poca competència que la Companyia trobaria, a llocs com Rubí o Sant Cugat del Vallès, del cantó de la demanda de treball manufacturer: es tractava de pobles relativament allunyats del Vallès llaner i cotoner, fronterers per la part de Collserola amb la comarca barcelonina, i essencialment pagesos. En ambdós casos la

⁴⁹ BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 56/2: "*Libreta del Algodón en Rama se entrega a diferentes Hiladores y del Hilado se recibe de los mismos*" (1795-1800); "*Cuentas Corrientes de Hiladores Diversos*" (1795-1797).

⁵⁰ Les dades del 1796: elaboració pròpia a partir de BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 56/2: "*Libreta del Algodón en Rama se entrega a diferentes Hiladores y del Hilado se recibe de los mismos*" (1795-1800); "*Cuentas Corrientes de Hiladores Diversos*" (1795-1797) [vegeu a continuació la Taula 4.2.]. Les dades del 1791: 55/1: Salaris: llibreta de setmanades (1790-1792).

⁵¹ BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 56/2: "*Libreta del Algodón en Rama se entrega a diferentes Hiladores y del Hilado se recibe de los mismos*" (1795-1800); "*Cuentas Corrientes de Hiladores Diversos*" (1795-1797).

manufactura tèxtil hi seria fonamentalment una realitat del segle XIX, associada a l'ús d'energies inanimades. Però Zamora, en visitar Sant Cugat el 1787, a més de testimoniar l'abundància de jornalers sense terres, referí que un abat del monestir, l'il·lustrat Eustaquio de Azara, ja hi estava promocionant la filatura domèstica del cotó, provant de cridar l'atenció dels indianaires barcelonins. És ben probable que els esforços de Azara quallessin quan la Companyia tornà a interessar-se per la filatura domiciliària, i que els torns de filar cotó que s'han conservat a la vila procedeixin d'aquella irrupció filadora de mitjan dels 1790s.⁵² Però la manca de competidors compradors, la posició quasi monopsonista de la Companyia, també es devia donar a llocs com Cardedeu i Llinars, a l'altre Vallès, on la Companyia també lliurava cotó en floca i el recollia filat. Què tenien de particular, doncs, les dones de Rubí i de Sant Cugat per tal que la Companyia les anés a cercar i els obrís comptes als seus noms?

Essencialment, més constància filadora que els "filadors" habituals, i major interès en el resultat del treball (que acostumava a ser el de la pròpia unitat familiar). La Taula 4.2. presenta les partides de fil que entregaren a la Companyia, el 1796, els "*Hiladores Diversos*". Desglossa els totals per "filador" o filadora i per entregues segons mes de l'any, a més d'estimar la mitjana de sous cobrats per lliura de fil per cada proveïdor o proveïdora. Dues coses criden l'atenció si comparem el comportament manufacturer de les filadores de Rubí (7) i Sant Cugat del Vallès (5) amb el dels "filadors" del Vallès Oriental (5). Primera: la molt menor estacionalitat del filat procedent de Rubí i Sant Cugat respecte del procedent del peu del Montseny. Mentre la majoria de filadores lliuraren fil tots els mesos de l'any, i les caigudes dels mesos *pagesos* foren apreciables però no espectaculars, els "filadors" del Vallès Oriental tancaren l'aixeta del filat de juliol a octubre, com havien fet sempre. I segona cosa: les filadores de Rubí i Sant Cugat entregaren, majoritàriament, un fil de més qualitat que el que arribà des de Cardedeu, Granollers o Llinars, ja que la Companyia el retribuï sovint a tocar dels 12 sous la lliura, contra els 10 sous llargs o 11 curts que abonà, de mitjana, als "filadors" del Montseny i la Segarra. En altres paraules, la Companyia cercà sobretot un determinat tipus de treball filador, que li garantís regularitat en les entregues i un bon aprofitament del cotó en floca. Això, que no ho havia aconseguit del tot amb el règim de les factories de la Catalunya nova (ni potser amb la fàbrica barcelonina), li ho podien proporcionar prou algunes unitats familiars del mateix *hinterland* barceloní amb poques alternatives ocupacionals. O molt dependents dels ingressos cotoners, si es tractava de famílies pageses amb poques o pobres terres (tal com Zamora havia descrit els "jornalers" de Sant Cugat). Alhora, la Companyia prescindia d'intermediaris per organitzar aquesta filatura dispersa, i tractava directament amb les titulars del factor treball. Si

⁵² Tant el testimoni de Zamora (1785) com la referència a la conservació de torns de filar cotó al Sant Cugat d'avui, els trec de Domènec MIQUEL SERRA (1993): "La industrialització a Sant Cugat...", ps. 45-46, que és sobretot un repàs a la indústria local del XIX. Sobre els orígens vuitcentistes del tèxtil de Rubí: Àngels SOLÀ PARERA (1991): "Sobre fàbriques, fabricants i socis..."

jutjem pels totals de fil que lliuraren les dones de Rubí i Sant Cugat durant el 1796, no sembla que aquestes haguessin de mobilitzar grans contingents de treball; més aviat que els podia bastar amb l'esforç de les dones de la unitat familiar i d'algunes conegudes (amb l'excepció, segurament, de Margarida Ballendrà de Rubí). És a dir, era el mateix treball filador el que s'embutxacava tots els guanys del seu major esforç i de la seva major diligència i destresa (el que no devia ser sempre així amb "filadors" o "factors" pel mig). I era el mateix treball filador el que, per això mateix, podia tenir interès a assumir més producció i a mobilitzar pel seu compte més treball.

[Vegeu a continuació la Taula 4.2.]

El model de les filadores vallessanes de Rubí i Sant Cugat definí la modesta però significativa estratègia fabricadora que la Companyia desplegà durant els últims anys 1790s. Una estratègia que consistí a tractar directament amb aquells o aquelles que filaven el cotó i/o supervisaven de ben a prop el treball de filar. Petites unitats productives que depenguessin directament i exclusiva de la Companyia, per a les quals l'absència d'intermediaris o organitzadors externs a la mateixa unitat productiva-familiar podia resultar un incentiu per mobilitzar més recursos i més treball del propi grup i per orientar-se cap a l'especialització filadora. D'ençà els primers mesos del 1797 la nòmina de "*Hiladores Diversos*" associada a la Companyia experimentà algunes modificacions importants. Desaparegueren tots els "filadors" del Vallès Oriental (i també el de Biosca) i es generalitzà la categoria "*Varias*" [filadores], sense especificar-ne la localització geogràfica. D'altra banda, el preufet pagat per la Companyia caigué de sobte fins els 7,5 sous per lliura de fil (contra els 12,0 sous de referència del 1796), una tarifa molt més propera als 5,0 sous per lliura que havien rebut les filadores de la fàbrica de *jennies* el 1791. El misteri d'aquests canvis, i de la seva brusquedat, el resol una "Libreta de las Maquinistas que ab Màquinas y Torns de la Compañía treballan de compte de la matexa en sas casas" (1797-1799).⁵³ És a dir, que la Companyia havia començat a "repartir" *jennies* (probablement també les de la fàbrica) entre filadores disperses i domiciliàries, molt majoritàriament a la ciutat de Barcelona. I el que em sembla més interessant: també a nom d'alguns homes barcelonins, que amb probabilitat no assumien personalment la feina de filar amb la *jenny* però que tenien poc a veure amb la figura tradicional del "filador" que repartia el cotó en floca entre moltes unitats domèstiques i en centralitzava el filat (interposant-se entre la Companyia i les unitats productives). Aleshores, el 1797, aquests homes barcelonins semblaven sobretot organitzadors del treball familiar o parafamiliar, supervisors a peu de màquina d'una filatura tecnològicament més complexa, antecedents directes de l'estol de petits "fabricants de filats" que poblarien la Barcelona cotonera de les tres primeres dècades del segle XIX. Perquè, encara que no eren titulars de la maquinària i continuaven rebent el cotó en floca

⁵³ BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 56/3: "Libreta de las Maquinistas que ab Màquinas y Torns de la Compañía treballan de compte de la matexa en sas casas" (1797-1799).

TAULA 4.2.:
**FILADORES I "FILADORS" QUE FILAVEN PER A LA REIAL COMPANYIA DE FILATS DE COTÓ DE BARCELONA (1796):
 FIL REMÈS A LA RCFC [EN LLIURES] I MITJANES DELS SOUS COBRATS PER LLIURA DE FIL ENTREGADA**

	Gen.	Febr.	Març	Abril	Maig	Juny	Juliol	Agost	Setbr.	Octu.	Nov.	Dese.	1796	Total cobrat pel fil valor. (en sous)	Sous cobrats per lliura (mitjanes)
VALLÈS OCCID.															
Rubí	-	-	-	-	-	8,6	-	8,1	-	8,0	-	20,3	2.599,59	30.383,65	11,688
"	-	-	-	5,7	55,0	58,5	47,6	176,7	208,8	134,0	174,0	244,1	45,25	536,50	11,856
"	14,5	6,0	8,4	12,6	12,7	-	-	12,6	13,0	-	12,6	25,0	1.104,67	13.252,50	11,997
"	-	12,8	3,7	9,4	-	15,4	-	8,0	-	-	-	26,2	117,67	1.407,33	11,960
"	-	-	-	4,2	18,8	19,8	20,2	32,3	57,9	14,5	13,5	77,3	75,67	888,50	11,742
"	4,6	3,0	3,3	3,9	7,6	-	-	-	5,2	-	4,0	8,3	258,92	3.107,00	12,000
"	10,3	58,0	4,3	23,7	35,2	21,1	27,6	19,5	32,5	21,5	25,5	66,1	40,17	475,33	11,833
"	2,0	9,2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	353,83	4.240,50	12,000
"	46,2	96,0	25,0	-	-	12,9	4,2	4,9	-	3,4	-	-	11,25	118,08	10,500
"	-	-	-	-	-	-	-	-	4,0	-	-	-	192,75	2.061,08	10,693
"	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4,08	49,00	12,000
"	174,1	125,9	10,3	20,0	5,9	-	-	-	12,8	-	-	-	349,25	3.699,25	10,592
"	-	-	-	-	-	8,8	24,2	13,0	-	-	-	-	46,08	548,58	11,905
VALLÈS ORIENT.															
Cardedeu	-	430,5	-	-	-	582,0	-	162,0	-	182,0	237,0	-	1.593,58	17.927,25	11,141
Granollers	235,5	92,8	136,5	4,5	24,7	-	-	13,5	-	-	10,5	-	518,08	5.501,83	10,620
Llinars	33,6	170,0	96,6	8,7	-	-	-	17,9	21,0	15,1	-	-	363,17	4.155,00	11,441
Roca del Vallès, La	-	47,1	33,5	7,6	-	29,1	-	17,5	-	20,0	-	44,0	199,17	2.261,08	11,352
Vilamajor	41,0	-	40,7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	81,75	858,33	10,500
SEGARRA															
Biosca	-	161,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	161,00	1.811,25	11,250
"VARIAS" [FILADORES] (BCN)															
	-	-	-	-	-	-	-	98,5	169,0	219,0	216,0	-	702,50	7.281,25	10,365
TOTALS	561,8	1.212	362,6	100,7	160,1	756,5	124,0	584,8	524,4	617,9	693,2	519,8	6.218,83	70.179,67	11,285

FONT:

Elaboració pròpia a partir de BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 56/2: "*Libreta del Algodón en Rama se entrega a diferentes Hiladores y del Hilado se recibe de los mismos*" (1795-1800) i "*Cuentas Corrientes de Hiladores Diversos*" (1795-1797).

“a compte” (com de fet els passaria a bona part dels fabricants de filats barcelonins durant el primer terç llarg del XIX), eren els primers beneficiaris de la major inversió en qualitat i quantitat de treball (això sí, d'entrada sotmesos al monopsoni de la Companyia).

Un d'aquest homes que “treballa[ven] en sas casas” “ab Màquines y Torns de la Compañia” era Jaume Ferràs. Ferràs filà per compte de la Companyia des de principis del 1797 fins, almenys, finals del 1799. El 1798 fou el particular que més fil lliurà a la Companyia, 1.168 de les 5.250 lliures de fil que aquesta recollí d'entre aquesta nova nòmina de “dispersos” (gairebé el 85% del total de fil que la Companyia havia recollit el 1796). Es tractava, certament, de volums modestos, però que es mantenien en la línia del potencial filador de la fàbrica de *jennies* de principis dels 1790s.⁵⁴ Jaume Ferràs tenia “a casa seva” dues “màquines” de la Companyia, que serien tres a partir de l'estiu del 98. A més de les *jennies*, la Companyia també li havia entregat dos torns de mà (per a fer la metxa que havia de ser filada) i un aspi. Ferràs era un dels pocs “dispersos” o “domèstics” que rebia el cotó cardat i no la metxa ja elaborada, i per tant dels que devia mobilitzar més treball.⁵⁵ Més treball que es resumia, però, en 2-3 filadores amb les *jennies*, 2 metxeres, 1-2 aspiadores que enllestien els “canons” de fil, i un supervisor del treball, de les noves màquines i de la producció (segurament ell mateix). Altres “domèstics”, cas d'un tal J. Ramon, devien governar contingents laborals no gaire més nombrosos.⁵⁶ Més abundants eren les dones que figuraven a compte de la Companyia amb *jennies* d'aquesta, encara que, significativament, acostumaven a disposar de menys màquines i sobretot a remetre partides menors de fil. Per exemple, Josepa Serra i Paula Arnau eren les titulars d'un únic compte; disposaven de dues *jennies* deixades per la Companyia, d'un aspi i de materials menors (“cobanets”, “canons”...). La Companyia els subministrava la metxa de cotó a punt de filar, i els pagava la lliura de fil a 7,5 sous la unitat. Serra i Arnau, tot i disposar d'un potencial tecnològic filador molt semblant al de Jaume Ferràs, entregarien durant el 1798 el 38% de fil entregat per Ferràs (que la Companyia valorava per igual), 441 lliures contra 1.168.⁵⁷

La Taula 4.3. i el Gràfic 4.7. mostren la trajectòria filadora durant l'any 1798 de tres d'aquests filadors o filadores domèstiques amb *jennies* de la Companyia. La Taula 4.3. presenta els lliuraments de fil a la Companyia que féu cada filador/a, agrupats en períodes de

⁵⁴ El 1799 la Companyia recolliria un total de 4.077 lliures de fil, també pagades a 7,5 sous la lliura (com el 1797 i el 1798) [BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 56/2: Llibreta del cotó donat a filadors i del filat que lliuren a la Companyia (1795-1800)].

⁵⁵ BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 56/3: “Libreta de las Maquinistas que ab Màquines y Torns de la Compañia treballan de compte de la matexa en sas casas” (1797-1799).

⁵⁶ El tal J. Ramon lliurà 620 lliures de fil a la Companyia entre agost i novembre de 1797; després desaparegué dels seus llibres [BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 56/2: Llibreta del cotó donat a filadors i del filat que lliuren a la Companyia (1795-1800)].

⁵⁷ Elaboració pròpia a partir de BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 56/3: “Libreta de las Maquinistas que ab Màquines y Torns de la Compañia treballan de compte de la matexa en sas casas” (1797-1799); vegeu a continuació la Taula 4.3..

quatre setmanes, tenint en compte que la Companyia retribuï totes les partides per igual. Jaume Ferràs disposà inicialment de 2 *jennies*, i de 3 durant el segon semestre; Josepa Serra i Paula Arnau, de 2 *jennies*; Francesca Costa, de només 1 màquina. De nou, però, m'interessen més les lògiques de cadascuna d'aquestes corbes filadores, la major o menor regularitat productiva al llarg de l'any, que els volums absoluts de fil. Per això he estimat el coeficient de variació de les tres sèries, considerant la suma dels lliuraments fets durant cada període de quatre setmanes com una observació o entrada de la sèrie. Aquests coeficients de variació, que també presento en la Taula 4.3., em semblen altament reveladors. Fou Jaume Ferràs qui, tot i fer-se càrrec de més *jennies* i per tant de més treball, preservà un ritme de fabricació més constant al llarg de l'any. El coeficient de variació de la seva sèrie d'entregues de fil és tres vegades menor que el de Francesca Costa (1 *jenny*) i gairebé dues vegades menor que el de Josepa Serra i Paula Arnau (2 *jennies*). El Gràfic 4.7. visualitza aquesta major constància i regularitat de la fabricació de Jaume Ferràs. He refet les tres corbes a partir d'un índex comú (el primer lliurament quatre-setmanal de l'any equival a 100) amb la intenció de facilitar-ne la comparació. Una comparació que suggereix que a menys màquines i menys treball (i la subcontractació en mans femenines), més dispersió de la corba; i a més màquines i més treball (i la subcontractació assignada a homes), més estabilitat i regularitat de la corba. I una comparació que també sembla suggerir que darrere del subcontractista masculí ja s'hi dibuixava una notable especialització filadora de la unitat familiar (potser fins i tot incorporant treball d'algun parent o conegut), una especialització que suposava el treball força constant i a temps complet dels actius femenins (filant amb les *jennies*, fent metxa, enllestint el fil) però també dels actius masculins, encarregats de supervisar de ben a prop la filatura, de conservar en bon estat les màquines, de preparar els lliuraments, de tractar setmanalment amb els homes de la Companyia... En altres paraules: s'hi dibuixava la figura del fabricant de filats amb màquines *jennies* (o aviat amb la seva variant catalana, la berguedana) que es generalitzaria a la cotoneria barcelonina de les primeres dècades del segle XIX. La figura modestament "entrepreneurial" (sovint més vinculada a la possessió de treball i destreses cotoneres que a la disponibilitat de capital) que simbolitzaria una fracció molt abundant dels primers fabricants específicament i estrictament filadors de la Barcelona i la Catalunya cotoneres.

[Vegeu a continuació la Taula 4.3. i el Gràfic 4.7.]

Els motius que empenyien les dones d'aquests tallers familiars a filar més i millor del que acostumaven a filar les domèstiques de la filatura dels torns, em semblen força clars. Deixant de banda la major productivitat de la *jenny*, era la inusual implicació *filadora* dels homes o caps de família, la decisió de fer gravitar l'economia familiar al voltant de la nova filatura (la qual obligava a noves feines -tenir cura de les màquines, vigilar la preparació de les metxes per assegurar la major eficiència de la filatura estricta...- ignorades a les cases pageses que filaven amb el torn), allò que, sobretot, *disciplinava* i millorava l'esforç filador de les dones. En

TAULA 4.3.:
 REIAL COMPANYIA DE FILATS DE COTÓ DE BARCELONA.
 FILADORS/ES DOMÈSTICS QUE FILAVEN AMB JENNIES DE LA RCFC:
 FIL ENTREGAT A LA RCFC PER PERÍODES DE 4 SETMANES (1798)

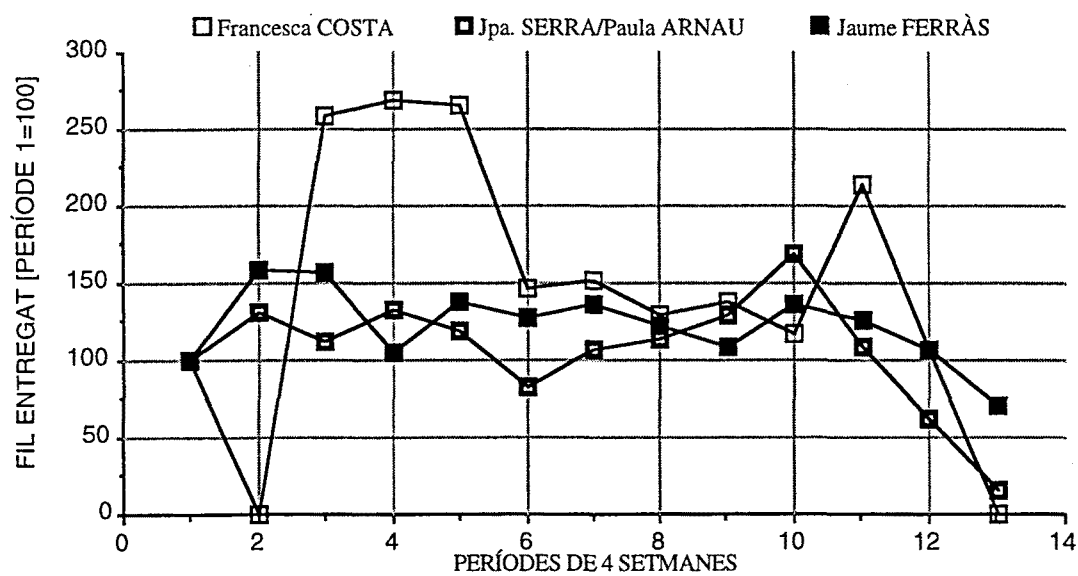
PERÍODES	ALGUNS FILADORS/ES [les entregues: en lliures]			
	Francesca Costa	Josepa Serra/ Paula Arnau	Jaume Ferràs	Franca. Pasqual
Setmanes 1-4	7,50	31,92	73,33	
Setmanes 5-8	-	41,58	115,75	
Setmanes 9-12	19,42	35,83	114,75	
Setmanes 13-16	20,17	42,25	77,58	
Setmanes 17-20	19,92	38,08	101,42	
Setmanes 21-24	11,00	26,25	93,67	
Setmanes 25-28	11,42	34,25	100,42	
Setmanes 29-32	9,67	36,33	89,42	
Setmanes 33-36	10,33	41,08	79,67	
Setmanes 37-40	8,75	53,92	99,42	
Setmanes 41-44	16,00	34,75	92,42	
Setmanes 45-48	8,00	20,00	78,17	
Setmanes 49-52	-	5,00	52,17	
TOTAL 1798	142,18	441,24	1.168,19	154,17
Coef. de Variació	60,77	35,07	19,63	?

FONT:

Elaboració pròpia a partir de

BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 56/3: "Libreta de las Maquinistas que ab Màquines y Torns de la Compañía treballan de compte de la matexa en sas casas" (1797-1799).

GRÀFIC 4.7.:
 REIAL COMPANYIA DE FILATS DE COTÓ DE BARCELONA.
 FILADORS/ES DOMÈSTICS QUE FILAVEN AMB *JENNIES* DE LA RCFC:
 FIL ENTREGAT A LA RCFC PER PERÍODES DE 4 SETMANES (1798)
 [PERÍODE 1=100]

FONT:

Elaboració pròpia a partir de

BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 56/3: "Libreta de las Maquinistas que ab Màquines y Torns de la Compañia treballan de compte de la matexa en sas casas" (1797-1800).

aquest sentit, i des de la perspectiva de la Companyia que els *prestava* les *jennies*, la implicació cotonera dels probables caps de família esdevenia la primera garantia de constància filadora i d'una més veloç amortització de les màquines. Si Maxine Berg ha escrit que " *fueron los productores de los cottages y los que regían pequeños talleres centralizadas los que consiguieron las ganancias derivadas de la eficacia de la jenny*" (perquè en la lògica de la manufactura del *putting-out* eren ells els que "*controlaban la intensidad y eficiencia de su mano de obra*")⁵⁸, podem escriure, a propòsit de la filatura barcelonina dels anys 1790s, que fou aquesta mateixa constatació la que portà la Reial Companyia de Filats a *dispersar* les seves *jennies*, no pas entre "productors dels *cottages*" però sí entre barcelonins que "governaven petits tallers centralitzats" (i que ja no devien fer altra cosa). Les jerarquies familiars i de gènere ferren la resta, operant com a mecanismes de control i disciplina laboral més àgils i eficaços que una dotzena d'ordenances fabrils.

Per la seva banda, els motius de la Companyia per descentralitzar físicament la filatura de *jennies* s'endevinen una barreja d'experiències acumulades i d'expectatives de futur. L'experiència acumulada de la pròpia fàbrica de filats, que havia tingut una vida ben curta malgrat els esforços tecnològics i organitzatius de l'empresa. Em sembla indiscutible que existí alguna mena de relació entre els ritmes molt desiguals de fabricació intersetmanal (1791), els maldecaps disciplinaris amb el treball de les seves filadores fabrils (ordenances de 1788-1789), i l'aposta de la Companyia per externalitzar la filatura amb *jennies* (que no les *jennies* mateixes) a partir del 1796. I que aquesta relació tenia alguna cosa a veure amb l'argument de William Lazonick a propòsit de l'assiduïtat amb què la subcontractació d'unitats familiars senceres, segons un ampli ventall de modalitats que anava des del guany per participació fins el salari estricte, resolgué els problemes disciplinaris que el factor treball plantejà als primers capitalistes filadors; i els resolgué inicialment "fora de la fàbrica" però també, anys després, a la fàbrica mateixa.⁵⁹ El factor disciplinari jugà un rol important en el canvi d'estratègia organitzativa que la Companyia aplicà a la seva filatura "amb màquines" a mitjan dels 1790s. Però no fou l'únic factor que el propicià. També havia de resultar fonamental la creixent difusió social de la *jenny* a Barcelona i Catalunya, la pèrdua irremeiable per part de la Companyia de l'exclusiva del "*secreto y modo de usarla*". Alexandre Sánchez ha documentat exemples com el dels fabricants de teixits de cotó de Cardona Flotats i Pallarola, qui ja el 1792 havien contractat un "maquinista" anglès per tal que els construís una *jenny* de 78 fusos. Sánchez sosté, convincentment, que una *jenny* com aquesta devia inspirar les *jennies* de 60, 80 i 120 fusos construïdes per serrallers catalans durant les dues primeres dècades del segle XIX, les amb el temps anomenades "berguedanes", màquines que conservaven la lògica filadora de la *jenny* però que en milloraven les prestacions i productivitat incorporant més fusos i fils i

⁵⁸ Maxine BERG (1987): *La era de las manufacturas...*, p. 262.

⁵⁹ Vegeu William LAZONICK (1990): *Competitive Advantage...*, ps. 80 i ss..

augmentant la velocitat potencial de filatura i torsió.⁶⁰ Segons un testimoni de la Junta de Comerç, el 1793 les *jennies* ja començaven a córrer pel Principat, i es detectaven els portadors foranis de la bona nova, a la manera del Bernard Jownch arribat a Cardona.⁶¹ L'evidència més indiscutible de l'abast d'aquesta difusió tecnològica, i dels seus probables efectes sobre l'organització capitalista de la filatura autòctona, ens la proporciona el "Llibre dels Comtas de la Botiga" que el serraller i constructor de maquinària barceloní Jaume Refart inaugurà el 1797. El llibre anota nombroses partides i diversos preus de venda de "màquines per fila[r]", amb seguretat *jennies*. El novembre de 1799, 22 màquines de filar valien "totas juntas" 525 lliures catalanes (és a dir, 23,9 lliures de mitjana per màquina); el juliol de 1800, 2 màquines de filar de 60 fusos cadascuna valien, també plegades, 115 lliures catalanes (57,5 lliures per màquina).⁶² Òbviament, res a veure amb les 2.000 lliures catalanes que la Companyia havia pagat per les pioneres 14 *jennies* de no més de 36 fusos el 1786, però també prou per sota de les 45 lliures que havia pagat per una *jenny* de 36 fusos encarregada el 1789 (el 1799 semblaven valdre la meitat), quan encara jutjava la despesa una petita part del valor real de la màquina, associat al "*secreto que conservan los mismos directores de la Compañia*" [sobre el seu ús i construcció]. En altres paraules: esvait el "secret", la fàbrica ja no complia la funció de monopoli tecnològic, de defensa d'un particular avantatge competitiu, que probablement sí que havia jugat entre 1787 i 1792. En el context de renovació manufacturera i de febrils transferències tecnològiques -i d'altra mena- de l'Europa de finals del XVIII, pretendre que aquella exclusivitat es podia defensar i perllongar gaire temps era una ingenuïtat o, en el millor dels supòsits, una malícia.

4.3. De la fàbrica al petit taller: la difusió de la filatura amb *jennies* a Barcelona (1790s-1800s)

4.3.1. Una malícia, potser, d'alguns dels associats de la Companyia per tal d'aprofitar individualment el *privilegi* tecnològic de les *jennies*, ignorant el compromís formal que els

⁶⁰ Alexandre SÁNCHEZ SUÁREZ (1989): "La era de la manufactura algodoner...", p. 97; la tesi tradicional sobre els orígens intel·lectuals i cronològics de la berguedana (els germans Farguell de Berga i els anys 1770s), que Alexandre Sánchez ja ha desmentit (p. 97): Ramon N. SOLER y VILABELLA (1911): *Ensaig sobre la màquina catalana de filar cotó...*, particularment ps. 14-17 (obra que d'altra banda inclou una detallada descripció de les semblances i diferències entre les *jennies* de primera hora i les berguedanes: vegeu les ps. 22-37; les berguedanes com a *jennies* d'entre 40 i 80 fusos a la Barcelona dels anys 1820s: vegeu les ps. 12-13).

⁶¹ Alexandre SÁNCHEZ SUÁREZ (1989): "La era de la manufactura...", ps. 96-97.

⁶² AHCB, Fons Comercial, B.315/Jaume Refart: "Llibre dels Comtas de la Botiga que se comensa lo añ 1797" (1797-1800).

vinculava col·lectivament (amb l'objectiu d'abastir-se de més i millor fil). Francament: no em sembla cap casualitat que un dels primers indianaires barcelonins que muntà la seva pròpia fàbrica amb *jennies* fos el respectadíssim i influent Erasme de Gònima, un dels pocs socis que el 1794 acumulava quatre accions de la Companyia (només 9 dels altres 51 socis l'igualaven), i l'home que encapçalava la indianeria barcelonina durant les tres properes dècades (1794-1823).⁶³ Erasme de Gònima aixecà una ambiciosa filatura fabril a Barcelona just quan la fàbrica de la Companyia acabava de tancar, en una data indeterminada entre el 1795 i principis del 1797. La fàbrica s'equipà amb 22 màquines *jennies*, 21 d'entre 30 i 40 fusos (és a dir, com les que encara posseïa la Companyia) i una màquina "gran" de 60 fusos. Segons un balanç de febrer del 1797, les *jennies* de menys de 40 fusos valien cadascuna 26,5 lliures, i la de 60 fusos, 60 lliures. Disposava també, el 1797, de tres màquines de cardar del sistema de tambor o cilindres, igual que la que havia incorporat la fàbrica de la Companyia el 1791.⁶⁴ Fa la impressió que la nova tecnologia filadora havia *passat* directament de la fàbrica de la Reial Companyia de Filats a la fàbrica d'un dels seus socis amb més pes i recursos empresarials. En qualsevol cas, si això havia estat així, no era la primera vegada que Erasme de Gònima es servia de la seva força al si de la Companyia per a propòsits que no eren ben bé els de la filatura mancomunada. Segons els papers que s'han conservat de l'indianaire, Gònima s'havia abastit de filat de cotó durant els primers anys 1790s (a més de mitjançant la Companyia) via partides filades a la Catalunya interior i pagesa. Significativament, però, els proveïdors de fil del primer "Don Erasme" no residien a les comarques amb més tradició tèxtil i filadora, a la Catalunya vella o als pobles de l'Anoia igualadina: Lluís Rosich, el "filador" que més fil (fet amb torns) lliurà a Gònima entre 1793 i 1795, s'estava a Santa Coloma de Queralt, al nord de la Conca de Barberà; Pere Raich, a La Guàrdia [Lada], entre la Conca i la Segarra; el seu probable parent Ramon Raich, a Agramunt, a la vessant més urgellenca de la Segarra; Jaume Mateu, a Montpalau, també a la Segarra; i Joan Piquer, a Montmaneu, a tocar de Montpalau, a la frontera més oriental de la Segarra.⁶⁵ Sense anar gaire lluny, un tal Pere Raich de La Guàrdia Lada (Segarra) ja havia estat un dels principals proveïdors de la Companyia el 1785, aleshores integrat en l'espai de les factories segarrenques. I a viles com Montmaneu, Agramunt i Santa

⁶³ Erasme de Gònima entre la nòmina d'indianaires associats de la Reial Companyia de Filats de Cotó de Barcelona (1794): Alexandre SÁNCHEZ SUÁREZ (1987): "Los inicios del asociacionismo...", ps. 266-267; Gònima al capdamunt de la indianeria barcelonina entre els 1790s i els 1820s: Alexandre SÁNCHEZ SUÁREZ (1989): "La era de la manufactura...", p. 113.

⁶⁴ BC, Fons EdG/EdG, Fàbrica de Filats d'Erasme de Gònima, 37/1: Comptabilitat: Balanços (1797); 37/9: Despeses de maquinària (1797-1800) (rebuts de compra i "Nota de las cardas tinch posadas en las màquines de cardar en la fàbrica del Sor. D. Erasma Gònima" (23-06-1799)).

⁶⁵ Elaboració pròpia a partir de BC, Fons EdG/EdJ, Fàbrica de Filats d'Erasme de Gònima, 37/3: Factures de cotó filat als pobles (1793-1794); 37/2: Remeses de cotó filat (1794-1795).

Coloma de Queralt, la Companyia hi havia tingut proveïdors de fil almenys fins el 1790 [vegeu les Taules 3.2. i 3.4.]. De fet, n'hi havia tingut perquè en més d'un sentit *els hi havia posat*, doncs es tractava sobretot de “filadors” i factors alimentats comercialment i financera per la demanda de la Companyia, que el 1784-1785 havia fet d'aquests altiplans de la Catalunya nova l'escenari de la seva insòlita i revolucionària colonització filadora [vegeu el Capítol 3]. Que Erasme de Gònima es valgués de les xarxes manufactureres i distribuïdores teixides per la Companyia durant els anys 1780s no resulta doncs sorprenent, i probablement altres socis de la corporació feren el mateix (i potser precipitaren les dificultats d'aquesta per continuar retenint els “filadors” i factors de la Catalunya nova d'ençà finals dels 1780s). Tan poc sorprenent com que s'afanyés, també Gònima, a alçar la seva fàbrica de *jennies* quan la Companyia encara rumiava quin era el millor destí per a les seves màquines, amenaçat el “secret” d'aquestes i clausurada la fàbrica pionera.

La fàbrica de filats d'Erasme de Gònima s'assemblava molt, el 1797, a la fàbrica que la Companyia havia bastit entre 1787 i 1792 (i que havia tancat poc després d'aquesta data). Tenia 22 *jennies* per a filar cotó, 21 de les quals no superaven els 40 fusos, si fa no fa com les 21 “maquinistas” o filadores que acostumaven a treballar alhora a la fàbrica de la Companyia el 1791. La segmentació segons gènere i forma de pagament de la força de treball també perllongava la de la fàbrica de la Companyia: les feines de fer metxa i filar amb les *jennies* hi eren exclusivament femenines, i sempre retribuïdes a preu fet; la feina amb les tres màquines de cardar s'assignava sobretot a homes i ajudants masculins, els quals cobraven per jornal treballat. (Majordoms i cardadors -o “xaponers”- constituïren la minoria masculina comuna als contingents laborals de tota mena de filatures barcelonines, a partir d'aleshores i durant les quatre dècades següents.) Fins i tot en el preufet pagat a les filadores (i probablement en el tipus de fil), la filatura de Gònima seguia les passes de la seva predecessora corporativa: el 1799 la fàbrica de Gònima pagava més del 90% del fil manufacturat per les filadores a 5,0 sous la lliura, el mateix preufet que la Companyia havia pagat a les seves filadores fabrils el 1791.⁶⁶ Finalment, una semblança menys esperada i més sorprenent: la vida de la fàbrica de filats d'Erasme de Gònima fou tan curta com la de la fàbrica de la Companyia. Amb certesa la filatura de Gònima ja corria el febrer de 1797, i com a molt aviat havia engegat a finals del 95; la fabricació de fil s'aturà definitivament l'estiu del 1802. És a dir, novament poc més de mitja dècada de vida, mentre la fàbrica d'indianes del mateix Gònima treballaria ininterrompudament (i com a mínim) des del 1785 i fins el 1821.⁶⁷ Gònima tancava la filatura, el 1802, just quan la

⁶⁶ Totes les dades procedeixen del buidatge de BC, Fons EdG/EdJ, Fàbrica de Filats d'Erasme de Gònima, 38/1-38/7: Estats setmanals del cotó filat. Jornals (1797-1803). Té molt interès l'escala salarial dels homes i nois cardadors, que el 1799 anava des dels 21 sous diaris fins els 3 sous de jornal.

⁶⁷ La paralització definitiva de la fabricació de fil l'agost de 1802: BC, Fons EdG/EdJ, Fàbrica de Filats d'Erasme de Gònima, 38/6: Estats setmanals de cotó filat. Jornals (1802). La

primera expansió de la filatura cotonera feta a Barcelona assolí el seu zenit, empenya pel canvi tècnic, pel creixement indianaire i pel proteccionisme aranzelari, i lluny encara la crisi general de 1805-1808. Què portà Gònima, tan aviat, a desfer-se de la seva filatura fabril? Què féu en endavant amb les seves *jennies* i amb el proveïment de fil que li calia?

La segona pregunta és més senzillera de respondre que la primera, i malauradament la resposta que puc donar a la segona no ajuda a contestar la primera. Erasme de Gònima pogué vendre, llogar o prestar a crèdit les seves *jennies*, o *cedir-les* amb càrrec al preufet pagat al subcontractista com havia fet la Companyia entre el 1796 i el 1800. L'únic que sé del cert és que, del 1802 en endavant, Gònima s'abastí de filat a partir d'una extensa nòmina de proveïdors, majoritàriament barcelonins i cap dels quals figurava entre l'emergent elit teixidora i/o filadora aplegada al tot just estrenat (1799) Cos de Fabricants de Teixits i Filats de Cotó de Barcelona.⁶⁸ El Gràfic 4.8. proposa un parell d'evidències que es poden llegir com a pistes d'alguns dels problemes que pogueren descoratjar Gònima i convènce'l de tancar la fàbrica de filats. Uns problemes que no podien ser molt diferents dels que havia patit la fàbrica de la Companyia, ja que a finals dels 1790s ni els condicionants del treball femení urbà s'havien modificat substancialment, ni la nova lògica filadora dels tallers i les petites unitats productives especialitzades havia arrelat encara. En més o menys mesura, doncs, Erasme de Gònima topà amb la relativa inconstància filadora de les dones que havia reclutat per a la fàbrica, i amb alguna que altra davallada estacional que més aviat sembla una elecció del factor treball que una decisió del factor capital.

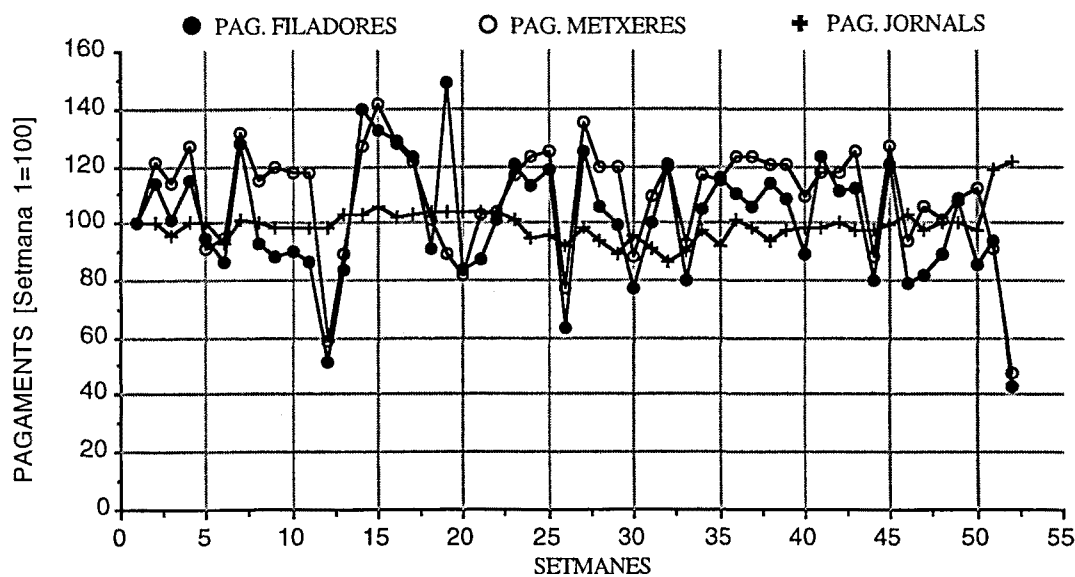
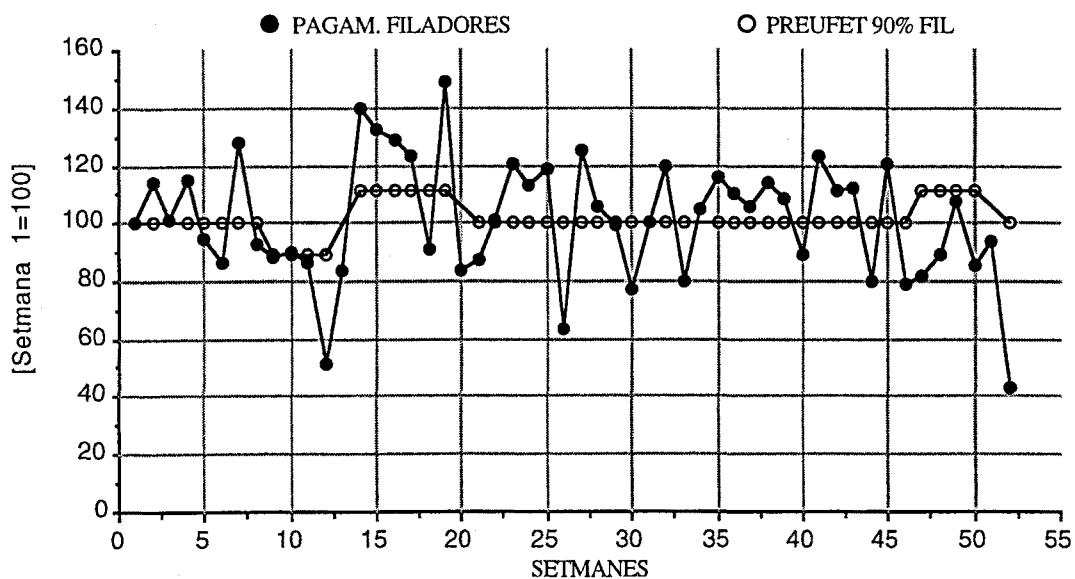
[Vegeu a continuació el Gràfic 4.8.]

El primer dels dos Gràfics que incloc en el Gràfic 4.8. presenta la trajectòria comparada, durant l'any 1799 i per setmanes, dels pagaments que l'empresa féu a les seves filadores i del preufet al qual pagà el 90% o més del fil que aquestes fabricaren. He refet totes dues sèries a partir d'un índex 100 (setmana 1 de 1799). Com que els llibres de l'empresa no discriminen la producció i retribució per filadora, he triat el volum salarial total que l'empresa destinava cada setmana al pagament de les filadores com un indicador de la major o menor inversió puntual de treball amb les *jennies*. I això perquè, com es pot comprovar en la corba del preufet, més del 90% del fil fabricat fou sempre de la mateixa qualitat, 5,0 sous la lliura i oscil.lant mig sou amunt mig sou avall. Senyal, doncs, que cap modificació significativa del volum salarial de

llarga vida de la fàbrica i del prat d'indianes d'Erasme de Gònima: BC, Fons EdG/EdJ, Fàbrica d'Indianes d'Erasme de Gònima, 31/1-31/10: Salaris: llibretes (1785-1821); 32/1-32/11: Papers: treballadors especialitzats (1785-1821); 34/1-36/8: Setmanades del prat d'indianes (1786-1816) (cap ni una d'aquestes sèries documentals inclou cap mena de referència a les feines de filatura, el que descarta que aquestes haguessin pogut sobreviure integrades completament en la fàbrica d'indianes).

⁶⁸ BC, Fons EdG/EdJ, Fàbrica d'Indianes d'Erasme de Gònima, 19/1-19/5: Compres: rebuts i factures (1803-1820); L 28: Llibre de cartes rebudes (1793-1815). La nòmina dels membres del Cos de Fabricants de Teixits i Filats de Cotó de Barcelona el mateix 1802: Alexandre SÁNCHEZ SUÁREZ (1989): "Entre el tradicionalismo manufacturero...", p. 87.

GRÀFIC 4.8.:
 FÀBRICA DE FILATS DE COTÓ AMB JENNIES D'ERASME DE GÒNIMA (BARCELONA):
 PAGAMENTS SETMANALS A LES FILADORES
 EN RELACIÓ AMB LA TRAJECTÒRIA DEL PREUFET DEL 90% O MÉS DEL FIL
 I AMB ELS PAGAMENTS A LES METXERES I ALS TREBALLADORS A JORNAL
 [SETMANA 1=100] (1799)

FONT:

Elaboració pròpia a partir de BC, Fons EdG/EdJ, Fàbrica de Filats d'Erasmus de Gònima, 38/3: Estats setmanals del cotó filat. Jornals (1799).

totes les filadores obeí a una variació important del tipus de fil fabricat, i sobretot de la correlació entre l'esforç que aquest exigia i el preu al qual l'empresa el pagava. D'aquest primer Gràfic m'interessen sobretot dues conjuntures: les setmanes 8-20 i 45-52. La primera conjuntura, perquè ambdues corbes segueixen clarament la mateixa direcció, primer de baixada i després de pujada. Fa la impressió que es tracta de la típica situació en què una rebaixa del preufet per part del fabricant retalla en la mateixa proporció l'ingrés setmanal de les filadores, i viceversa a partir de la setmana 14, quan preufet i volum salarial recuperen els valors anteriors i fins els superen (també en una proporció semblant, encara que menys). No s'endevina que les sacsejades de la corba de les filadores puguin implicar molt més o molt menys treball filant amb les *jennies*, sinó que semblen ben explicables pel baixa-i-puja del preufet. És a dir, que és el mateix fabricant el qui, mitjançant el preufet, desincentiva primer i incentiva després la fabricació de fil (per conveniència pròpia), i les filadores tendeixen a seguir-lo (per bé que el preufet de 5,5 sous la lliura a partir de la setmana 14 convida a pensar que aquest "seguiment" no era automàtic després d'unes setmanes d'alentiment empresarial, per més que les dones no disposessin aleshores de gaires alternatives ocupacionals). La conjuntura de les setmanes 45-52 és ben diferent: mentre el preufet recupera el màxim de 5,5 sous la lliura i el manté durant un mes (novembre-desembre), els pagaments salarials a les filadores tornen als mínims de 80-90 i s'hi mantenen fins a final d'any. Un gràfic de tisora que exemplifica la pujada del preufet (preu del treball) com a resposta empresarial a l'escassetat o deserció de treball (el volum salarial cau després de la setmana 45 però el preufet s'*espera* a pujar després de la 46). Encara que aquesta segona conjuntura resulta breu i sembla poca cosa en el conjunt del gràfic, cal tenir en compte que la corba de les filadores és el resultat de l'agregació de 22 comportaments individuals, i que una reducció de treball com la de finals d'any es visualitza perquè ho devia ser de la majoria de filadores (atretes potser per la demanda de treball destre per a les manufactures nadalenques) i perquè el preufet avançava en la direcció contrària. La inconstància de l'estil de les filadores de la fàbrica de la Companyia (1791), més dispersa segons casos individuals i períodes de l'any, no es pot rastrejar en aquest primer Gràfic ni en els volums de pagaments salarials a totes les filadores. Es pot ensumar en tot cas en el segon Gràfic del Gràfic 4.8., el qual sembla corroborar que els significatius alts i baixos del pagament a filadores al llarg de l'any no s'expliquen -a estabilitat del preufet- només per decisions empresarials o per la lògica del calendari de festes. Aquest segon Gràfic mostra les corbes de pagaments setmanals a filadores, metxeres i treballadors a jornal també per a tot el 1799, i també sota la forma d'índexs 100 (setmana 1=100). Els treballadors a jornal eren sobretot homes i cardadors, i com s'observa en la corba el seu comportament salarial tendia a ser molt estable al llarg de l'any, només trasbalsat pels més o menys dies laborables de cada setmana. Lògicament, filadores i metxeres a preu fet presenten unes corbes de pagaments molt més irregulars, com correspon a tota retribució per unitat de producte. Però també s'observa que setmanes en què filadores i metxeres s'ensorren

salarialment (setmana 12, 26, 52), el pagament a jornalers es manté en el nivell 100 o gairebé. I que sovint són les filadores les que anticipen una caiguda del pagament a metxeres (setmanes 7-12, 26-30, 45-48), tal i com hem vist per a la fàbrica de *jennies* de la Reial Companyia de Filats. Senyal que el fabricant havia de frenar la fabricació de fil per manca de metxa (circumstància poc probable donada l'abundància de dones i noies familiaritzades amb el torn), o potser que a algunes filadores els convenia treballar menys i, com que el reemplaçament no era tan senzill, calia restringir progressivament la preparació de metxa per evitar estocatges i malbarataments.

4.3.2. El que no admet cap mena de dubte és que el tancament de la fàbrica de *jennies* d'Erasmus de Gònima es produí just quan la creació de nova activitat filadora rebia el gran impuls a la Barcelona cotonera d'entresegles. És a dir, durant el quinquenni 1799-1804, quan la conjuntura expansiva assolí la màxima força i l'especialització filadora començà a perfilar-se amb nitidesa. Alexandre Sánchez ha estimat que el nombre de "*fábricas de hilados y tejidos*" barcelonines (és a dir, les que no es dedicaven a l'estampació d'indianes) gairebé es triplicà entre 1792-1794 i 1804, passant de menys de 50 a més de 130. Això quan la noció de "fàbrica" tenia un sentit força equívoc, i tan aviat podia designar un espai netament reservat per a la manufactura col·lectiva com un petit taller que fos poca cosa més que la perllongació laboral de l'àmbit domèstic. Si la indianeria ciutadana ja coneixia "*las reducidísimas casas que llenan del todo una o dos mesas de pintar*" (segons s'havia queixat la Companyia el 1785), ara eren les *jennies* les que s'encabien en espais de la mateixa condició (i sense els planys dels grans indianaires, òbviament).⁶⁹ El setembre de 1803 un comerciant barceloní que havia plantat una filatura amb *jennies* a L'Espluga de Francolí, a la Conca de Barberà, rebia la següent resposta del seu administrador fabril, després que el primer li hagués recriminat les escasses remeses de la filatura: "...del que me diu que en eixa [Barcelona] *se treballa per los pisos*, no y tinch res que dir que Ja ho crech, però això deu dependrer de la voluntat de la gent de aquí [Barcelona], que los deu venir millor lo treballar en la Fàbrica que en altre paratge, però así [L'Espluga de Francolí] és mol difaren...".⁷⁰ El comerciant, és clar, li havia parlat dels "pisos" on s'havien plantat moltes *jennies* capitalines, d'espais físics que no assolien les dimensions d'una "botiga" a peu de carrer, de "fàbriques" que eren més domèstiques que fabrils.

Encara que sabem poques coses d'aquest eixam de tallers o "fàbriques" filadores, algunes evidències indirectes ens proporcionen alguna pista sobre la seva hegemonia -almenys organitzativa- en el sector. El 1802 els més potents fabricants cotoners barcelonins que no

⁶⁹ Vegeu Alexandre SÁNCHEZ SUÁREZ (1989): "La era de la manufactura...", ps. 88-90 (particularment el *Cuadro 7* i la citació sobre els pintadors domèstics).

⁷⁰ AHCB, Fons Comercial, B.297/Josep Rovira: Copiador de cartes de R. Santacreu a J. Rovira (1802-1804): carta de 28-09-1803 [el subratllat és meu].

tenien a veure amb la fabricació d'indianes s'agrupaven en el Cos de Fabricants de Teixits i Filats de Cotó de Barcelona, plataforma corporativa que s'havia creat el 1799, imitació de la Reial Companyia de Filats dels indianaires. Malgrat els entrebancs per a la legalització, el Cos actuà ben aviat com un organisme de pressió al servei d'aquells que s'havien incorporat al negoci cotoner durant l'última dècada, atrets per les expectatives que el creixement indianaire i el canvi tècnic havien projectat sobre la filatura i el tissatge estrictes. Com ha demostrat Alexandre Sánchez, molts dels membres del Cos procedien d'una heterogènia menestralia urbana feta de mestres del gremi de teixidors de lli, de teixidors amb experiència en les fàbriques d'indianes i d'homes associats amb altres tradicions més o menys artesanes. Es tractava, per dir-ho així, de l'elit dels titulars del capital cotoner que no era ni indianaire ni estrictament mercantil. I es tractava, en general, d'una elit força modesta, sobretot a propòsit del capital filador. El 1802 38 membres del Cos (poc menys del 50% del total) declararen els telers cotoners i les *jennies* que aleshores feien córrer a la ciutat. Dels 38 declarants només 12 tenien màquines de filar; la resta es dedicava exclusivament al tissatge de cotó (amb volums de telers que oscil.laven entre la dotzena i el mig centenar). I dels 12 declarants que posseïen *jennies*, només 6 en tenien més de 10 (fins un màxim de 48); els altres 6 declarants en tenien entre 2 i 8, un arsenal filador que exigia poca cosa més que la força de treball d'una família extensa.⁷¹ Deixant de banda la qüestió de com organitzaven la fabricació de fil els pocs titulars de moltes *jennies* (ho podien fer mitjançant la fàbrica centralitzada però també via estratègies com la que havia utilitzat la Companyia el 1796-1800), és indiscutible que si entre aquesta generosa elit cotonera hi havia prous fabricants filadors que no superaven la mitja dotzena de màquines (gairebé el 50% de la mostra), entre els "fabricants" de fil no associats els contingents tecnològics i laborals encara devien ser més modestos. Alhora, que només un terç escàs dels declarants (12 de 38) disposés de les pioneres màquines de filar, suggereix que moltes *jennies* barcelonines havien anat a parar a mans de petits organitzadors de treball exclusivament filador, d'homes que -com el Jaume Ferràs captat per la Companyia- depenien del crèdit-finançament que de moltes maneres els podia subministrar un capital extern a l'activitat filadora.

Com mostraré en el Capítol 5, la fàbrica o el taller estrictament filador -que no integrava doncs el tissatge- esdevindria la nota dominant en la topografia cotonera barcelonina del primer terç del segle XIX. I els "fabricants" que es feien càrrec d'un nombre molt menor de màquines (*jennies* o les seves hereves berguedanes), una significativa majoria a la Barcelona dels anys 1820s. Les arrels d'aquesta tipologia organitzativa de la filatura (altra cosa fou, com veurem, les tipologies del capitals que gravitaven al voltant d'aquesta) cal cercar-les en aquests anys d'entresigles, i en les circumstàncies que portaren els majors capitalistes cotoners a renunciar sovint a la centralització física de la filatura amb màquines *jennies* i també a la supervisió

⁷¹ Vegeu Alexandre SÁNCHEZ SUÁREZ (1989): "Entre el tradicionalismo manufacturero...", particularment ps. 82-83 i 87.

directa -via encarregats a sou- del treball filador. És evident que la *jenny* resultà una tecnologia poc capital-exigent (sobretot quan se'n multiplicaren els informadors i els informats, entrats els anys 1790s), i que això la féu a l'abast de patrimonis força modestos. Però això no explica per què empreses de l'envergadura de la Reial Companyia de Filats o de la d'Erasme de Gònima liquidaren amb tanta prestesa les seves respectives fàbriques de *jennies*, i apostaren per la descentralització de les pròpies màquines (la Companyia) i per les compres de fils a proveïdors locals d'escàs renom (Erasme de Gònima). Els motius d'aquestes subcontractacions i/o externalitzacions només podien obeir a la certesa patronal que els guanys de productivitat i de potencial qualitat de la nova tecnologia no compensaven l'acostumada dispersió i inconstància del treball tèxtil femení al llarg de l'any, també a la fàbrica. I a la comprovació que aquests hàbits manufacturers tendien a fer-se més intensos i constants des del mateix moment que era tota la unitat familiar-productiva la que s'especialitzava en la filatura del cotó, subsector que no cessava de créixer i fer-se més complex arran del renovat proteccionisme aranzelari i del canvi tècnic, i que per això podia cridar l'atenció de molts artesans i petits productors desnonats dels tèxtils tradicionals (teixidors de llana o de lli per exemple).⁷² Fa la impressió que subcontractacions com la que he documentat en el cas de la Reial Companyia de Filats (prestar les *jennies* a particulars domèstics organitzadors de treball i supervisors de la fabricació a canvi d'un preufet monopsonista que eliminava però els tradicionals intermediaris entre capital i treball dispers i incentivava el major i més complex esforç filador de tota la unitat familiar), operaven de la mateixa manera que ho feien figures contractuals tan conegudes a la Catalunya pagesa com l'emfiteusi o la rabassa morta, és a dir, com a "ficcions de propietat" (en aquest cas d'un nou capital-maquinària i d'unes noves destreses amb demanda creixent -filat amb la *jenny*, preparar les metxes, obtenir fils de més qualitat...) que encoratjaven l'especialització filadora dels caps familiars i, en conseqüència, disciplinaven els comportaments manufacturers dels actius masculins i sobretot femenins que aquells governaven.⁷³ James Thomson ha documentat alguns exemples de filatures de *jennies* a la Barcelona dels 1800s que eren la suma de menys d'una dotzena de dones i d'un parell o tres d'actius masculins, responsables de la carda i de la direcció de la "fàbrica", sovint reclutats, les unes i els altres, d'una mateixa unitat familiar extensa.⁷⁴ Es tractés o no d'una subcontractació com la que havia engegat la Reial Companyia de Filats, és indiscutible que es tractava de nous exemples en què el gran capital

⁷² Artesans i mestres dels tèxtils tradicionals que feren el salt al cotó -sovint com a petits productors autònoms de teixits o de filats- a la Barcelona d'entresegles i del primer quart del XIX: Alexandre SÁNCHEZ SUÁREZ (1989): "Entre el tradicionalismo manufacturero...", ps. 82-83; també el Capítol 5 d'aquest treball.

⁷³ L'argument de la "ficcio de propietat" (o "quasi propietat") per als emfiteutes i rabassaires catalans del XVIII-XIX ha estat lúcidament exposat per Rosa CONGOST (1990): *Els propietaris i els altres...*, qui subratlla les implicacions treball-incentives d'aquestes figures de captació i maximització de l'excedent agrari.

⁷⁴ James THOMSON (1994): *Els orígens de la industrialització...*, ps. 354-357.

cotoner “delegava” l’organització i el control del treball en una instància que creia aleshores més eficaç que la fàbrica integrada i jerarquitzada (certament, els condicionants tecnològics ho feien factible). D’aquests mecanismes de “delegació”, explícits o implícits, sorgirien algunes de les cultures laborals que amb més força impregnarien la feina filadora a la Barcelona de la primera meitat del segle XIX.⁷⁵ Sorgirien algunes de les tradicions d’organitzar el treball a peu de màquina i de “fàbrica” que, a llarg termini, més maldecaps provocarien als futurs i més potents fabricants de filats.

Que la poca implantació de la gran fàbrica amb *jennies* a la Barcelona d’entresegles tenia molt a veure amb una determinada combinació de tecnologies força flexibles, de cicles ocupacionals femenins i d’artesans interessats en el creixement cotoner, ho suggereixen altres evidències. Per exemple, la freqüència amb què la gran fàbrica apareix, aleshores, de la mà de la pionera filatura barcelonina que incorpora la màquina “contínua” d’Arkwright, des d’aleshores anomenada a Catalunya màquina “anglesa” (per oposició a la *jenny* i aviat a la *mule-jenny*, màquines que arribaren de l’altra banda dels Pirineus i per això dites “franceses”).⁷⁶ Dos són els aspectes que m’interessa subratllar aquí per entendre les distintes implicacions organitzatives de la contínua de filar d’Arkwright, la *water-frame* o *throstle* que retrobarem més endavant. Primer: ja des dels inicis, es tractà d’un tipus de tecnologia molt més capital-intensiva que la *jenny* i derivacions (berguedanes o *jennies* de gran cilindrada i *mule-jennies* de primera hora), tant pels requisits tècnics de la màquina com per l’exigència de moviment continu que només li podia proporcionar una energia no humana. A Barcelona aquesta energia fou inicialment la dels matxos o cavalleries que movien les sínies que impulsaven les màquines, i així continuà fins l’arribada del vapor durant la dècada dels 1830s. Si el 1800 el serraller i maquinista Jaume Refart havia venut les *jennies* més grans (60 fusos) per menys de 60 lliures catalanes, i les més petites per unes 25 lliures, el 1804 les màquines “angleses” d’una filatura plantada al Clot s’acabaven de pagar a 500 lliures la unitat, sis màquines comprades als també maquinistes Anton Gaig i Gil Marimon. A això s’afegien les despeses de la sinya i dels animals (i l’exigència d’espai i en general d’economies d’escala que

⁷⁵ La noció de “delegació” per explicar la tendència del capital mercantil però també cotoner (fabricants de teixits i estampats per exemple) a no gestionar directament la filatura de *jennies* (o almenys el seu treball), la trec de William LAZONICK (1990): *Competitive Advantage...*, ps. 80-81.

⁷⁶ James THOMSON (1994): *Els orígens de la industrialització...*, ps. 298-302, i Alexandre SÁNCHEZ SUÁREZ (1989): “La era de la manufactura...”, p. 97, coincideixen a datar la introducció a Catalunya de la “contínua” d’Arkwright (*water-frame* o també *throstle*) el 1802, a partir d’una sèrie de maniobres patronajades per la Junta de Comerç que jo també he consultat [BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 45/9: Petició al ministre d’Hisenda que faci venir un model de les màquines de filar que els anglesos tenen a Manchester i Epsom (1802)]. Algunes evidències que cito a continuació suggereixen que les primeres màquines “angleses” ja corrien a Barcelona el 1800.

comportaven màquines i matxos).⁷⁷ Raons, totes, que allunyaven la minoritària filatura de màquines contínues, acabada d'arribar, dels "fabricants" i les "fàbriques" que capitalitzaven la filatura de *jennies*. Però les diferències anaven més enllà. El segon aspecte important és que la contínua d'Arkwright era força menys treball-intensiva que la *jenny* de Hargreaves o, millor dit, exigia un treball menys destre i complex i, sobretot, menys decisiu per a la factura final del fil. La contínua filava, torçava i bobinava el fil en el fus sense interrupcions, és a dir *continuadament*, i tots tres processos els regulava la mateixa màquina a través d'un joc de cilindres estiradors ("en los cuales la mecha de algodón se prolonga 6, 8 y 10 veces más de su longitud primitiva") i d'una filera de fusos que també rotaven continuadament i mecànica. La feina del filador o filadora es limitava, amb aquestes màquines, a vigilar aquest filar mecànic i continu, i a lligar o nuar els fils que es trencaven mentre la màquina funcionava. El factor treball a penes influïa en la qualitat del producte final (més en la productivitat per fus), i la seva destresa no era altra que l'anar d'una punta a l'altra de la màquina nuant els caps de fil, la qual cosa el feia molt menys central que el treball en la filatura de *jennies*, i prou més fàcilment reemplaçable.⁷⁸

Per tot plegat, no resulta sorprenent que algunes de les fàbriques filadores de més envergadura a la Barcelona d'aleshores fossin aquelles que ja disposaven de màquines contínues. Joan Vilaregut, per exemple, fou el membre del Cos de Fabricants de Teixits i Filats de Cotó que el 1802 declarà més telers (63), i també un nombre considerable de *jennies* (20). Vilaregut, que esdevindria un dels grans noms del cotó català de la primera meitat del XIX, procedia del món dels tallers teixidors més o menys importants que treballaven per a les indianeries "reglamentades", i fins el 1799 s'havia proveït de fil extern a la casa.⁷⁹ El 1799, però, es féu amb una partida indeterminada de màquines "angleses" i amb una altra del que ell anomenava màquines "xicas", és a dir *jennies* (que ni per dimensions ni per nombre de fusos s'assemblaven a les contínues). Segons el llibre Diari de Joan Vilaregut, el 1800 les màquines

⁷⁷ AHCB, Fons Comercial, B.315/Jaume Refart: "Llibre dels Comtas de la Botiga que se comensa lo añ 1797" (1797-1800); ANC, Fons Castañer (162), Societats de fabricació de filats i teixits de cotó (1803-1808): Despeses (1803-1806).

⁷⁸ La citació literal sobre la màquina d'Arkwright: José Oriol RONQUILLO (1851-1857): *Diccionario de materia mercantil, industrial y agrícola...*, vol. III, p. 176; una bona descripció de la seva lògica filadora (en comparació amb la de la *jenny* i la de la *mule-jenny* -que en còpia però el mecanisme dels cilindres estiradors), i una explicació gràfica: Harold CATLING (1970): *The Spinning Mule...*, ps. 21-24.

⁷⁹ AHCB, Fons Comercial, B.304/Joan Vilaregut: "Llibre de Entradas de Juan Vilaregut. Any 1799 y Any 1800" (1798-1818); els antecedents de Joan Vilaregut i els telers i les *jennies* que declarà el 1802: Alexandre SÁNCHEZ SUÁREZ (1989): "Entre el tradicionalismo manufacturero...", ps. 83 i 87. El 1807 Joan Vilaregut tenia una fàbrica amb 18 màquines de filar "angleses" a Martorell (mogudes ja amb força hidràulica), valorades totes 18 en 15.000 lliures (833 lliures de mitjana per unitat); és probable que es tractés de contínues diferents i més noves i potents que les que feia córrer a Barcelona el 1800 [vegeu Alexandre SÁNCHEZ SUÁREZ (1989): "La era de la manufactura...", p. 98].

“angleses” i les “xicas” corrien a tocar unes de les altres, a la “casa-fàbrica” que Vilaregut havia llogat al “Sor. Canaleta” (on també hi treballaven una quarantena de teixidors). Vilaregut havia concentrat les *jennies* a remolc de les predisposicions fabrils de les contínues i del tipus de treball que s’hi associava, però també d’una ambiciosa estratègia empresarial que consistia en filar un ampli catàleg de fils, els ordits més bastos amb les contínues (màquines que no podien fabricar fils per a la trama) i les trames -molt fines pel que s’acostumava a Barcelona- amb les *jennies*. La fàbrica centralitzada garantia una supervisió directa de les filadores que amb les *jennies* fabricaven fils del número 20 en amunt, i que Vilaregut pagava al preufet de 21 sous la lliura (contra els 5 sous la lliura que Erasme de Gònima havia pagat a les seves filadores de *jenny* l’any anterior, òbviament per un fil força més bast); fils que podien justificar un major interès del fabricant de teixits (el mateix Vilaregut) per controlar de ben a prop la feina filadora.⁸⁰ Però aquest “control” ja es produïa en un context fabril propiciat per l’altra tecnologia filadora, per les exigències capital-intensives i la relativa marginalitat del factor treball de la filatura de màquines contínues. Com ha explicat Isaac Cohen a propòsit de les *water-frames* o contínues angleses, l’escàs valor afegit que el treball aportava al fil elaborat amb aquesta tecnologia propiciava uns fluxos constants de joves filadores que es renovaven amb insòlita facilitat, i un particular interès patronal per reforçar els mecanismes de supervisió i control directe d’aquestes filadores concretes, ja que la productivitat per unitat de capital (o fus) depenia només -a propòsit del factor treball- de la intensitat o esforç. El 1833, escriu Cohen, “*the average ratio of overlookers to workers in Lancashire cotton factories was six times as high in throstle [per filatura de contínues] as in mule spinning [per filatura de mule-jennies, la màquina que substituiria la jenny en la filatura de trames i números alts]*”.⁸¹

Una major centralitat productiva del capital-maquinari, i una menor influència en el procés de fabricació de les aptituds i les decisions del factor treball, afavorien un règim organitzatiu ben diferent del de la filatura de *jennies*, un règim organitzatiu en el qual el marge de maniobra del mateix factor treball resultava molt més esquitit i pobre que el que podien acumular els modestos fabricants-filadors amb *jennies* i les seves famílies. Afavorien, per exemple, la reorganització dels mètodes tradicionals de pagament del treball filador, bandejant el preufet (que podia ser un instrument de pressió del capital “comprador” però també un

⁸⁰ Totes les informacions i els preusfets pagats per Joan Vilaregut el 1800: elaboració pròpia a partir d’AHCB, Fons Comercial, B.304/Joan Vilaregut: “Llibre de Entradas de Juan Vilaregut. Any 1799 y Any 1800” (1798-1818).

⁸¹ Isaac COHEN (1985): “Worker’s Control in the Cotton Industry...”, p. 60. Un magnífic retrat sociològic i cultural del món de les joves filadores de les fàbriques amb tecnologia “contínua”, als treballs de Thomas Dublin sobre la capital nordamericana de la filatura de *water-frames* o contínues mogudes per la força de l’aigua, Lowell (Massachusetts): Thomas DUBLIN (1979): *Women at Work...*; Thomas DUBLIN (1994): *Transforming Women’s Work...*; Thomas DUBLIN (ed.) (1993): *Farm to Factory...*

mecanisme d'afirmació i autonomia del treball, tal i com han mostrat Reddy i Huberman⁸²) i imposant un pagament a jornal que, per escàs, revelava la posició de feblesa de les filadores amb màquines contínues abans que cap pretensió patronal de fidelitzar-les i retenir-les. Una d'aquestes fàbriques amb màquines contínues que es bastí a la Barcelona dels anys 1800s fou la que el pintador Josep Castañer i els seus socis Llorenç Clarós i Manuel Torner escripturaren l'agost de 1804, fàbrica situada "en lo paratge anomenat Lo Clot" i que comptà amb un capital inicial de 10.000 lliures catalanes (de les quals més de 5.000 corresponien a les màquines de filar, de fer metxa i de manuar, i a una màquina de cardar). L'administrador de la fàbrica fou un tal Josep Guàrdia, "*director de las máquinas de la fábrica del Clot*", qui a més d'un salari de 8,25 lliures setmanals (o 165 sous) rebia el 1806 "*un catorceno de los beneficios líquidos que resultaran en dicha fábrica*". Per sota de Guàrdia només hi havia un altre home adult (designat "majordom" i amb un jornal de 22,5 sous) i dos "nois" amb jornals raquítics (3,125 i 1,875 sous); la resta eren dones o noies, totes ocupades en les màquines de filar, fer metxa i cardar, i totes retribuïdes a jornal. Les 2 dones que s'ocupaven de la màquina de cardar (una feina majoritàriament masculina a la ciutat) percebien un jornal de 6,25 sous, el que significava un setmanal de més de 30 sous (o 1,5 lliures), en la línia del que havien ingressat moltes de les filadores fabrils de la Reial Companyia de Filats feia una dècada llarga. Però el jornal de les 12 filadores que es feien càrrec de les 6 màquines "angleses" (probablement dues dones per màquina) no arribava als 4 sous diaris (3,75), exactament el mateix jornal que pocs anys després el soci Josep Castañer pagaria als "minyons" de pintador (o aprenents més joves) de la seva fàbrica de pintats. És a dir, un jornal que representava un setmanal de 20 sous escassos, i això el 1806, quan vint anys enrere, el 1787, els encarregats de la fàbrica de la Reial Companyia de Filats havien escrit, a propòsit de les filadores de les *jennies* estrenades, que "*36 sueldos semanales parecía un suficiente jornal para una Muger*".⁸³

* * *

Les evidències presentades fins aquí es poden resumir en un parell d'arguments. Arguments que reprendré en el Capítol 5, ja que constitueixen la columna vertebral de la primera genealogia de la fàbrica filadora barcelonina, i fan més entenedors els perfils sociològics i les cultures laboral i organitzativa que simbolitzaren el treball de filar cotó amb

⁸² M'aturaré amb detall en la qüestió del preufet i dels seus significats laborals i socials en el Capítol 5. Mentrestant, vegeu William M. REDDY (1984): *The rise of market culture...*, ps. 55 i ss., i Michael HUBERMAN (1996): *Escape from the market...*, ps. 61 i ss..

⁸³ Totes les informacions sobre la filatura de Josep Guàrdia i Companyia (participada per Josep Castañer i altres): ANC, Fons Castañer (162), Societats de fabricació de filats i teixits de cotó (1803-1808): Societat de Filats de Cotó constituïda el 30-08-1804; Despeses (1803-1806); Setmanades (1803-1806); també: Fabricació de pintats: Salari (1814).

màquina a la Barcelona de la “gran fàbrica” i del vapor. D’entrada, em sembla indiscutible que la novetat i la potencialitat de la *jenny* portà els primers inversors barcelonins a assajar una organització plenament fabril del treball filador. Els episodis de les fàbriques amb *jennies* de la Reial Companyia de Filats i d’Erasmè de Gònima poden ser estrictament això -episodis-, però ni l’envergadura empresarial i social dels promotors, ni els documentats esforços organitzatius que maldaren per l’èxit d’ambdues fàbriques, permeten qualificar totes dues experiències d’anecdòtiques o irrellevants. Sobretot quan un i altre cas desembocaren, després d’una existència igualment breu, en una sortida semblant: el tancament de la filatura fabril i l’anada cap a un emergent mercat barceloní de modestos i dispersos productors de fil, homes que organitzaren la filatura amb *jennies* en petits tallers i fàbriques paradomèstiques; “pisos” on s’encabien unes poques màquines, “fabricants” amb certesa subordinats al gran capital comercial-cotoner. En el Capítol 5 aprofundiré en la condició treball-organitzadora -i en les servituds respecte del capital circulant cotoner- d’aquest nombrós estol de petits “fabricants” de fil, que s’escampà per la filatura barcelonina durant les primeres quatre dècades del segle XIX. Per ara m’interessa subratllar que l’avenç d’aquest model organitzatiu -que fugia de la centralització física i de la supervisió directa del treball per part del capital que n’alimentava la reproducció- comportà, a partir del canvi de segle, que el treball de la filatura barcelonina s’acostumés sobretot a les jerarquies i als mecanismes de control informals propis de les estructures familiars o parafamiliars. Treball “de la filatura” que convé no restringir a les dones que filaven amb les *jennies* o, després, amb les *mule-jennies* de primera hora, ni a les preparadores ocupades a fer metxa o a debanar el fil; també treballaven, literalment a peu de fàbrica i de màquina, la majoria d’aquests modestos “fabricants” que gestionaven capital humà abans que capital fix i circulant, organitzadors del procés de fabricació del fil a partir, sobretot, de les pròpies destreses cotoneres i de la pròpia capacitat per mobilitzar i governar el treball d’altris. Foren sovint aquests “fabricants” els que resolgueren, d’entrada, el repte disciplinari que plantejaven les pautes multiocupacionals i estacionals de moltes economies treballadores urbanes (i particularment dels seus actius femenins), essencialment perquè foren ells els que capitalitzaren -certament, des de posicions *empresarials* molt fràgils- bona part del major i més constant esforç manufacturer dels seus fills i filles, parents, coneguts... [vegeu els Capítols 5 i 6]. Paradoxalment, aquest sistema disciplinari altament informal (res a veure amb els codis fabrils i els incentius reglamentats que havia provat la Reial Companyia de Filats) alimentaria algunes de les principals *indisciplines* del treball filador del futur, aquell que s’extendria per bona part de la Catalunya cotonera a partir dels últims anys 1830s. En més d’un sentit, l’*aggiornamento* de la gran fàbrica filadora a la Barcelona d’entresegles contribuï a que la seva definitiva consolidació, durant les dècades centrals del XIX, resultés tan poc plàcida com de fet resultà.

4.4. “Lo treball que costa de manejar esta Fàbrica... que part de l’Any los Amos són Mosos”: centralització fabril i dispersió ocupacional a la Conca de Barberà filadora (1794-1804)

4.4.1. El 7 de maig de 1790, a la notaria de Montblanc (Conca de Barberà), el francès Lluís Ros i un tal Joan Turmó, montblanquí i “porter reial”, escripturaren una companyia per “posar y tenir corrent en la mateixa vila [de Montblanc] una fàbrica de filar cotó”. La mena d’aportació que un i altre feien a l’empresa s’especificà amb detall en l’escriptura de constitució: Ros hi contribuïa amb la meitat de la inversió en eines i maquinària i amb el seu coneixement de “la tècnica de filar el cotó”, tècnica que hauria d’ensenyar a Turmó cas de deixar el negoci; Turmó, amb l’altra part de la inversió en capital fix i amb el finançament de les primeres compres de cotó. L’escriptura també feia constar que cas que la muller del Ros o les filles del Turmó entressin com a treballadores, cobrarien el salari com les altres dones, “principal mà d’obra”. I esmentava l’existència de “màquines”, sense complement de nom. El més probable és que es tractés de *jennies* primerenques portades de França pel tal Ros, qui amb les màquines també portava “la tècnica de filar el cotó”. Un exemple, doncs, de la progressiva multicentralitat de la transferència tecnològica, i de la dinàmica que erosionà les pretensions exclusivistes de la Reial Companyia i la continuïtat de la seva fàbrica filadora barcelonina. Montblanc, al sud de la Conca, no disposava precisament de tradició cotonera (un únic i gens actiu “filador” hi havia treballat per a la Companyia el 1785), però sí d’un modest contingent de teixidors de lli, amb gremi propi el 1790, que es proveïa de filadores locals i produïa essencialment per a aquest mateix mercat.⁸⁴

Per bé que la filatura del cotó feta a la Conca de Barberà durant els 1780s i amb destí a la Reial Companyia s’havia concentrat en la regió nord-oriental (Santa Coloma de Queralt i, més al sud, Sarral), la “fàbrica” per a filar de Ros i Turmó a Montblanc no fou l’única ni l’última que es plantà al sud de la comarca durant els 1790s. Per exemple: també eren *jennies* les 54 màquines de filar cotó que Josep Rovira i Ribalta, “de Barcelona, com a Dueño y Principal de la Fàbrica té establerta en Casa de Josep Santacreu, essent Administrador de ella Ramon Santacreu”, plantà a L’Espluga de Francolí, a la capçalera de Poblet, el 1793-1794. Rovira i Ribalta es declarava “*comerciante de la ciudad de Barcelona*” l’any 1804, quan la fàbrica de

⁸⁴ Totes les informacions i citacions sobre la contracta entre Ros i Turmó les trec de Josep M. T. GRAU PUJOL (1989): *La indústria tradicional de Montblanc...*, ps. 178-179; Francesc Abià, únic i testimonial “filador” que la Companyia tenia a Montblanc -i al sud de la Conca de Barberà- el 1785: vegeu la Taula 3.2. del Capítol 3. Sobre el Gremi de Teixidors de Lli de Montblanc (1790): AHCB, Fons Junta de Comerç, Vol. 25, Doc. 271: Ordenances del Gremi de Teixidors de Lli de la Vila de Montblanc (10-12-1790); vegeu també Josep M. T. GRAU PUJOL (1989): *La indústria tradicional de Montblanc...*, ps. 177-178.

L'Espluga agonitzava; Ramon Santacreu -pretensió "Fabricant de Cotó" als seus capítols matrimonials (1803)- era el fill del tal Josep, "mestre de cases" de L'Espluga. Ramon Santacreu "administrà" la fàbrica de filats de Josep Rovira a L'Espluga de Francolí entre el 1794 i el 1804, fàbrica a la qual aportà les quadres refetes de la casa del pare i una feina organitzativa que -com mostraré- resultà qualsevol cosa menys previsible o senzilla.⁸⁵ La fàbrica de Rovira i Santacreu entrà definitivament en un cul-de-sac durant l'any 1803, entre d'altres raons perquè un tal Cordoní, també de L'Espluga de Francolí, engegà una nova filatura a la vila després d'haver "fet tracte ab un de Valls y un de Igualada". "Casa Cordoní", com l'anomenava Ramon Santacreu en la seva correspondència adreçada a Josep Rovira, disposava a principis del 1803 de 16 màquines de filar i una de cardar, i competia amb Santacreu per fer-se amb el treball de les filadores més destres i productives de L'Espluga, sembla que amb força èxit. Però el tal Cordoní no competia només amb Santacreu (i Rovira): també amenaçava la continuïtat filadora d'un tal Porta, també de L'Espluga, qui, segons Santacreu, "ja ho troba això [la competència de la nova filatura de Cordoní, sobretot a l'hora d'atraure les dones amb més prestigi filador], que lo Porta té vàlua de 1.000 [lliures] ab fil aquí en Barcelona y no lo pot vendre, y ha parat la Fàbrica que ja no va per son compte, y ha arrendat las màquinas al Cordoní". Les màquines que Porta "arrendà" a Cordoní el juny de 1803 foren 8, i 24 doncs les *jennies* que Cordoní plantà "detràs de Casa sua, [en] un bosinet de terra que ja està dat ha preu fet per las obras, per posari las màquinas de Filar y una de Cardar".⁸⁶

Encara que aquests quatre casos no permeten afirmar que l'anomenada Conca de Barberà "estRICTA" (és a dir, exclosa la zona de l'Alt Gaià o Baixa Segarra, al voltant de Santa Coloma de Queralt)⁸⁷ assistís a una veritable colonització filadora durant les dues dècades d'entresigles, sí

⁸⁵ AHCB, Fons Comercial, B.295/Josep Rovira: "Estat o Nota de las Màquinas, utensilis quedan ecsistens que he remès y ha comprat de mon ordre Ramon Santacreu, Imministrador de la Fàbrica de Filats de Cotó tinch establerta en la casa de son Pare Joseph Santacreu situada en la Espluga de Francolí" (1794-1802); B.289/Josep Rovira: "1794 24 Mars. Semmanada 1a. de Compte de mitat detret cost y Gastos ab lo Sor. Joseph Rovira de Barna com a Dueño y Principal de la Fàbrica Establerta en Casa de Joseph Santacreu essent Administrador de ella Ramon Santacreu". Els capítols matrimonials de Ramon Santacreu: ACMO, Fons Notarial, L'Espluga de Francolí, Notari Joan Marsal, Manual 1803-1804: fol. 98 (09-03-1803) (capítols matrimonials de Ramon Santacreu i Francesca Anguera); la casa del pare Josep Santacreu com a modesta aportació de la família d'administradors al negoci de la fàbrica de filats: ACMO, Fons Notarial, L'Espluga de Francolí, Notari Joan Sala i Casanovas, Manual 1801-1805: fol. 97 (30-08-1804) (reclamació de "*Joseph Rubira, comerciante de la ciudad de Barcelona*", sobre la casa del difunt Josep Santacreu).

⁸⁶ Totes les informacions i citacions les trec d'AHCB, Fons Comercial, B.297/Josep Rovira: Copiador de cartes enviades per Ramon Santacreu a Josep Rovira (1802-1804): cartes de 04-06-1803, 08-06-1803, 15-06-1803 i 22-06-1803.

⁸⁷ Una síntesi del debat històric sobre els límits de la comarca administrativa de la Conca de Barberà (des dels anys 1930s fins a l'actualitat), i sobre les diferències històriques entre la Conca "estRICTA" al sud (Montblanc-L'Espluga) i la "segarrenca-anoiencia" de l'Alt Gaià (Santa Coloma de Queralt): Jordi ANDREU SUGRANYES (1994): *El Camp de Tarragona i el Priorat...*, p. 51.

que semblen confirmar un parell de reveladors testimonis més o menys d'època. D'una banda, el que Ramon Violant i Simorra rastrejà en la seva *Etnografia de Reus i la seva comarca* a propòsit de l'arrelament de les feines filadores entre les dones de la Conca sud o "estricta", circumstància que relacionà amb la demanda creixent de fil per part de les manufactures emergents de Reus i Valls abans de la Guerra del Francès.⁸⁸ De l'altra, les observacions que havia fet Jaume Caresmar el 1780 ("*Discurso sobre la Agricultura, Comercio y Industria...*") sobre la regió de Montblanc-L'Espluga de Francolí i en general sobre el Camp de Tarragona, explicant que "*la extinción de Fábricas de Lana [a la regió de Montblanc] procedía principal y casi únicamente de haberse dedicado las gentes de este territorio al plantero de Viñas, que han llegado a tanta abundancia que faltan Hombres para su cultivo y acarreo de sus frutos, mirándose a esta industria como a la principal y más útil para su beneficio*", i suggerint que "*el territorio de Tarragona y su Campo es mui apropiado para el establecimiento de Fábricas, tanto de Lanas como de Algodón, pero necesita que se conduzcan de otras partes los géneros de que deven abastecerse, y también imponer bien a los operarios que haian de travaxar en ellas*".⁸⁹ Que els "géneros", però també la tecnologia, els coneixements i fins els capitals, *havien de venir de fora*, ja ho demostrà un dels episodis ressenyats en el Capítol 3: aquell en què, el 1785, el factor de Tarragona (que simbolitzava l'intervencionisme continuat i ambicions de la Reial Companyia per fer filar cotó) topà amb el "filador" establert a Sarral (en el camí cap a Santa Coloma de Queralt) per la direcció i el control de la potencial filatura que es podia fer al sud de Sarral i al nord del Camp de Tarragona, és a dir, a les viles i pobles que voltaven Montblanc.⁹⁰ I ho demostrarien també els promotors de les noves fàbriques filadores obertes a Montblanc i L'Espluga del 1790 en endavant: Lluís Ros era un ciutadà francès i Joan Turmó un "porter reial"; la fàbrica dels Santacreu a L'Espluga era una creació capitalista del barceloní Josep Rovira, "comerciant" que la seguia des de Barcelona; segons el mateix Santacreu, "los que fan treballar a Cordoní [també a L'Espluga] son Jaume Mas, fabricant de indianas alias lo Maradets de Igualada, y lo de Valls Joan Cases".⁹¹ Una de les cartes que Ramon Santacreu envià a Josep Rovira el setembre de 1803 il·lustra molt bé fins a quin punt el negoci de filar cotó era un negoci *foraster* en aquestes viles de la Conca, un negoci mancat de les xarxes locals o comarcals de "suport" (tècnic per exemple) que definien les manufactures més arrelades socialment (cas de les de la Catalunya

⁸⁸ Vegeu Ramon VIOLANT i SIMORRA (1990): *Etnografia de Reus i la seva comarca...*, vol. II.

⁸⁹ BC, Fons Junta de Comerç, Manuscrit 143 bis: Jaume CARESMAR: "*Discurso sobre la Agricultura, Comercio y Industria, con inclusión de la consistencia y estado en que se halla cada Partido o Veguería de los que componen el Principado de Cataluña...*" (1780), fols. 557 i 545-546.

⁹⁰ Vegeu la nota 122 del Capítol 3.

⁹¹ AHCB, Fons Comercial, B.297/Josep Rovira: Copiador de cartes enviades per Ramon Santacreu a Josep Rovira (1802-1804): carta de 22-06-1803.

vella o de les barcelonines): “...ara sí que coneix que del modo veu Vm. las Fàbricas en eixa [Barcelona] vol Vm. en esta [L’Espluga] que vagi del mateix modo, y és molt al quantrari, perquè en eixa los que cuidan de Fàbricas de filats estan molt ben servits de tot, és dir[,] luego que sels rompia un ferro envian ha buscar lo oficial, y de prompte lo tenen allí, y los fa la feyna al punt, y en quant ha Fuster, Torner y demás, de tot art que necesiti de prompte queda servit per las màquines de Cardar y Filar...”. Les peces que muntaven les màquines de cardar que Ramon Santacreu feia córrer a L’Espluga de Francolí les hi proporcionava “lo Carder de Igualada” (a una cinquantena de quilòmetres de L’Espluga), i el traginer que li portava el cotó en floca des de Barcelona i recollia el fil per fer-lo arribar a Josep Rovira “para[va] a Valls” (una vintena de quilòmetres al sud de L’Espluga).⁹²

Tot plegat ens dibuixa una manufactura filadora escassament imbricada en la lògica acumuladora de l’economia local i subcomarcal, més enllà de les rendes que pogués proporcionar a un ampli ventall de famílies majoritàriament pageses (rendes gens negligibles i potser decisives per al pressuposts particulars més modestos). Si l’anònim Cordomí “ha fet tracte ab un de Valls y un de Igualada”, que “lo fan treballar”, Ramon Santacreu també havia “pactat”, des d’una posició més que subordinada, amb el barceloní Josep Rovira. Malgrat que no he localitzat els termes exactes de la contracta, sé que Santacreu participà en el negoci aportant-hi “la casa de Joseph Santacreu” (el seu pare) i adequant-la per instal·lar-hi la fàbrica de filats, despesa que, potser, contribuí al deute que Ramon Santacreu arrossegà amb Josep Rovira: “...enviyim un estat de si desde lo pasament de Comptes havem tingut pèrdua ho benefici, pues me apar me pertoca lo saber si guanyo ho perdo, y saben que guanyo veuré que vas resquitantme del deute tinch ab Vm., y en cas de haver tingut pèrdua no vull endeutarme més”. Gairebé mig any després d’aquesta petició, el febrer de 1804, Santacreu encara es queixava de “lo poc que sé de los Comptes”.⁹³ O com havia escrit a Rovira l’agost de 1803: “Sor. Joseph. Jo voldria Saber com estich ab Vm., perquè poria ser que Déu disposàs del un o del altre, y en asò li dich que vull sabero perquè Jo no sé si só Deutor de molt, perquè és una llàstima lo no poder saber si perdo ho guanyo, y me expecta lo sabero per ser part interesada com Vm., y en asò sempre estaria com un Moso, y Jo no vull estari...”⁹⁴ L’estiu del 1804,

⁹² Totes les informacions i citacions: AHCB, Fons Comercial, B.297/Josep Rovira: Copiador de cartes enviades per Ramon Santacreu a Josep Rovira (1802-1804): cartes de 28-09-1803, 29-01-1803 i 25-06-1803. Que el “Carder” s’estés a Igualada, i a L’Espluga i rodalies no hi haguessin homes especialitzats en les velles i noves tecnologies tèxtils, no era un problema menor: “...ara al dematí luego que tingui la gent arreglada cada una ha son treball me posaré ha clavar Cardas -escrivia Santacreu- [...] y en asò Jo no entench aquellas Cardas com van xifradas que no sé si es Francès ho Espanyol, y sinó que Jo me penso entendrem dels empuats lo que té de ser devan y lo que té de ser al mitg y al últim...” [carta de 20-04-1803].

⁹³ AHCB, Fons Comercial, B.297/Josep Rovira: Copiador de cartes enviades per Ramon Santacreu a Josep Rovira (1802-1804): cartes de 01-10-1803 i 17-02-1804.

⁹⁴ El “síndrome del mosso” Santacreu ja l’havia manifestat mesos abans, el juny de 1803: “...y veig me diu que lo Fadrí [?] pot ferlo venir sempre que se li acomodi, en això no hi tinch

amb deu anys llargs d'existència, la fàbrica plegà, i Ramon Santacreu hagué d'acudir als tribunals per defensar la casa paterna de la pressió de Rovira, qui pretenia retenir-la com a conseqüència dels resultats de la liquidació de la contracta.⁹⁵ La feblesa *empresarial* d'administradors-organitzadors (sobretot de treball) com Santacreu, o més concretament la seva dependència de *socis* foranis de molta més volada (entre d'altres coses perquè eren els que accedien als mercats proveïdors de cotó i tecnologia i als mercats compradors de fil), encaixa bé amb l'argument de Jaume Torras a propòsit dels efectes desincentivadors que, respecte de la inversió tèxtil-manufacturera, generà l'economia de la vinya i de l'exportació d'aiguardents. És a dir, encaixa bé amb la idea que la viticultura d'exportació bloquejà la major o menor especialització tèxtil i cotonera del patrimoni locals, alhora perquè capitalitzava i satisfieia les expectatives d'acumulació de les elits autòctones i perquè a penes alliberava treball masculí, donada la naturalesa treball-intensiva i treball-constant de la vinya i de la fragmentació parcel·lària que l'acompanyà al Camp de Tarragona i a la Conca "estricta".⁹⁶ Així les coses, no ha de sorprendre que els *promotors* locals de la nova filatura de *jennies* fossin individus sense aparents antecedents en el negoci o les feines tèxtils (el "porter reial" Joan Turmó, el fill d'un "mestre de cases" que era Ramon Santacreu), homes que més aviat jugaven el rol de caps de pont de capitals i coneixements aliens a la regió Montblanc-L'Espluga de Francolí (els capitals d'un francès que coneixia la nova tecnologia, els d'un "comerciant" barceloní, els d'un parell de fabricants de teixits establerts a Igualada i Valls respectivament...). Ni tampoc sorprèn que quan Ramon Santacreu havia de menester diner en metàl·lic (per exemple, "per lo pago de la Semana 8" a les treballadores), acudís al particular de la regió que comptava amb millors i més vigoroses connexions amb el mercat barceloní (on operava Josep Rovira qui, com hem vist, tenia les claus de la caixa), un particular que ningú gosaria posar com a exemple de compromís amb el naixent capitalisme cotoner: el monestir de Poblet.⁹⁷

res que dir en que vingui[,] però li dich que no vull estar Jo ab tantas matxacas com vai éser matxacat de ell[,] que no mirava ab lo estat que Jo só sinó com ha menor que un mosso..." [ambdues citacions: AHCB, Fons Comercial, B.297/Josep Rovira: Copiador de cartes enviades per Ramon Santacreu a Josep Rovira (1802-1804): cartes de 06-08-1803 [el subratllat és meu] i 01-06-1803].

⁹⁵ ACO, Fons Notarial, L'Espluga de Francolí, Notari Joan Sala i Casanovas, Manual 1801-1805: fol. 97 (30-08-1804) (reclamació de "*Joseph Rubira, comerciante de la ciudad de Barcelona*", sobre la casa del difunt Josep Santacreu, pare de Ramon).

⁹⁶ Vegeu Jaume TORRAS ELIAS (1984): "Especialización agrícola...", ps. 116-117. Sobre l'especialització vitícola a la Conca sud, des de principis del XVIII, he consultat Jordi ANDREU SUGRANYES (1994): *El Camp de Tarragona i el Priorat...*, ps. 371 i ss., i la molt útil síntesi (particularment a propòsit de les estructures d'explotació i tinença) que inclou Llorenç FERRER ALÓS (1995): "Estructures agràries catalanes...", ps. 36-38.

⁹⁷ "...Ayir me conferí ab lo Sor. Abat de Poblet qual me féu entregar 75 [lliures] de las que lin firmí recibo, y me digué que li escrigués que los diners que ell tindria de menester en eixa [Barcelona] que ho escriuria al P. Prior de Nasaret, y que Vm. cuidarà de enviarlos a dit P. Prior que ell cuidarà de distribuïrlos." [AHCB, Fons Comercial, B.297/Josep Rovira: Copiador de cartes enviades per Ramon Santacreu a Josep Rovira (1802-1804): carta de 10-11-1802; més

En conseqüència, no podem dir que la filatura amb màquines *jennies* es difongués per la Conca de Barberà meridional a partir de protagonistes locals com ara les desenes de petits “fabricants” de fil barcelonins (que retrobaré en el Capítol 5) o les també desenes de “cotoners” (que filaven i teixien amb màquines pròpies) que brotaren a la Catalunya central durant el primer quart del segle XIX (i que presentaré en el Capítol 6 a propòsit del cas de la vila de Sallent). Dit d’una altra manera: la filatura del cotó s’instal·là a la Conca sud (com abans, amb la Reial Companyia de Filats, al Camp de Tarragona) mitjançant un limitat i molt concret ancoratge en el teixit social de la regió, que la mantenia força lluny del centre de gravetat material i social d’aquesta. Un ancoratge restringit -també pel nombre de “fabricants”- que fonamentalment tenia a veure amb un determinat avantatge: el del factor treball. O amb més precisió, amb l’abundància i barator relatives de treball femení predisposat a assumir feines cotoneres, feines ben conegudes i amb nova demanda al sud (Reus-Valls) i al nord (Anoia) de l’eix Montblanc-L’Espluga. Com mostraré, és indiscutible que homes com Josep Rovira o els fabricants de teixits d’Igualada i Valls que finançaren la filatura de “Casa Cordoní”, acudiren a L’Espluga atrets per l’abundància-barator del treball femení capaç de fer metxa o de filar amb una *jenny* (és clar, en comparació amb la disponibilitat i el preu d’aquest mateix treball a Barcelona o Igualada). Una “abundància-barator” que caldrà matisar, però que resultava inqüestionable en termes generals, sobretot en el context de l’última dècada del segle XVIII, quan l’espectacular creixement demogràfic setcentista de la Conca sud tocà sostre i amb ell ho féu la fragmentació parcel·lària de les terres plantades de vinya, una dinàmica que ja congregava la llei dels rendiments decreixents i les forces de l’acumulació i la diferenciació pageses. Malgrat que, com ha plantejat Llorenç Ferrer, són moltes les preguntes sense resposta a propòsit del canvi agrari a la regió, sembla clar que, a mesura que s’acostava el final del segle, els pagesos acomodats s’hi feren més forts (“l’acumulació de parcel·les arrancades a petits pagesos”: via el crèdit agrari i sobretot el control de les facines que destil·laven l’aiguardent), i els pagesos amb pobres i poques terres, més nombrosos.⁹⁸ Erosió de la petita propietat (i probablement de les condicions de tinença) i concentració social de terres es donaren la mà a finals del segle XVIII, empenyent moltes famílies a cercar noves col·locacions per als seus actius humans, i particularment nous usos per al potencial esforç dels actius menys considerats a l’hora del treball i de la gestió agràries. És a dir, nous usos per al treball de les dones i les noies. Algunes informacions confirmen aquest excés de dones *per col·locar* a la Conca d’entresegles, i suggereixen algunes de les alternatives que se’ls oferien. Jordi Andreu ha constatat, a partir de la recerca de Valentí Gual i del cens de Floridablanca, que l’edat del matrimoni en primeres núpcies de les dones de la Conca es retardà gairebé tres anys entre 1701 i 1801 (quan la dels homes només un any), i tractes monetaris (¿préstecs?) amb Poblet: cartes de 04-12-1802, 12-01-1803, 09-03-1803, 20-08-1803 i 21-01-1804].

⁹⁸ Segueixo en aquest punt la síntesi de Llorenç FERRER ALÒS (1995): “Estructures agràries catalanes...”, ps. 36-38 [d’on trec la citació literal].

que la proporció de dones casades sobre el total de dones d'entre 16 i 25 anys era, el 1787 i a la Conca "estricta", de *només* el 27,5% (contra el 35,7% al Camp de Tarragona oriental, el 34,7% a l'occidental o el 34,8% al Mig i Alt Gaià).⁹⁹ També ha estat Jordi Andreu qui, a partir del buidatge del padró de Reus del 1820, ha documentat un seguit de dades interessants. Primera: que el pes relatiu dels nascuts i nascudes a la Conca de Barberà entre la població immigrant arribada a Reus passà del 6,7% de 1700-1711 al 10,4% del 1820 (quan gairebé un de cada cinc empadronats/des havia nascut fora de Reus). Segona, i més interessant, que el col·lectiu de nascuts i nascudes a la Conca era, el 1820, el més feminitzat de tots els col·lectius immigrants -segons orígens geogràfics- establerts a Reus: el 69,2% dels o de les nascudes a la Conca que residien a Reus eren dones, quan el percentatge per al conjunt de la població immigrant de la ciutat no superava el 55%. Cap altre grup comarcal d'immigrants fregava el 70% de presència femenina, un percentatge que algunes poques viles concretes (L'Espluga de Francolí i Montblanc incloses) superaven. I una tercera dada, en paraules del mateix Andreu: "Hi apareixen [al padró reusenc del 1820] 374 criades que representen el 4% de la població femenina, i la major part de les quals procedeixen d'altres pobles del Camp, la Conca de Barberà i el Priorat."¹⁰⁰ Ras i curt doncs: a la Conca meridional d'entresegles moltes famílies pageses i treballadores trobaven més i més dificultats per donar ocupació profitosa o marit a les seves filles i germanes. L'emigració cap a la capital econòmica de la comarca extensa (Reus) era una eventual sortida, sovint incorporant-se a les files d'un servei domèstic que creixia amb la ciutat. La fàbrica filadora -més que el treball filador sense més- n'esdevindria una altra.

4.4.2. La filatura del cotó amb màquines *jennies* funcionava, a L'Espluga de Francolí de principis del segle XIX, segons el model de la fàbrica altament centralitzada i jerarquitzada. Centralització física de molt treball sota la supervisió única i directa del capital (o del seu modest representant, en el cas de Ramon Santacreu), i per tant centralització d'abundant i valuós capital fix en un únic espai productiu. La Taula 4.4. resumeix tota la maquinària que Josep Rovira comprà i féu instal·lar a la casa-fàbrica dels Santacreu entre el 1794 i el 1802, dos anys abans del tancament de la filatura de L'Espluga. D'entrada, fer notar que entre finals del 1796 i l'any del tancament (1804), la fàbrica concentrà 54 *jennies*, màquines que si fem cas de les compres inicials (1794-1795) voltaven les 50 lliures llargues de valor per unitat (i per tant devien fregar

⁹⁹ Vegeu Jordi ANDREU SUGRANYES (1994): *El Camp de Tarragona i el Priorat...*, ps. 145-147; també l'estudi de Valentí GUAL VILÀ (19??): *La família moderna a la Conca...*; té força interès, a propòsit de les relacions entre canvi agrari i estructures familiars a la Conca de Barberà, per bé que des d'una perspectiva antropològica-funcionalista: Abraham ISZAEVICH (1982): "Parentiu i organització social..."

¹⁰⁰ Jordi ANDREU SUGRANYES (1986): *Població i vida quotidiana...*, ps. 28-39 (particularment les ps. 32-33); Jordi ANDREU SUGRANYES (1986): *Economia i societat a Reus...*, p. 76 [la citació literal].

els 60 fusos de filar també per unitat¹⁰¹). També en els seus anys de màxima activitat (1796-1804), la filatura de Rovira i els Santacreu concentrà, entre d'altres, 27 torns per a fer metxa, 14 màquines d'espinyolar i 2 màquines de cardar de tambor o cilindres i grans dimensions (la primera s'anotà per valor de 545 lliures el 1794). Tot plegat, i com es pot comprovar en la Taula 4.4., Rovira invertí en la compra de maquinària per a la filatura de L'Espluga gairebé 5.000 lliures catalanes, si fa no fa el valor del capital-maquinària que el pintador Castañer i els seus socis instal·larien a la seva filatura barcelonina de màquines "angleses" oberta el 1804. És a dir, el capital-maquinària que Rovira plantà amb les *jennies* a L'Espluga valia tant com el d'una de les pioneres fàbriques catalanes amb màquines contínues, quan les exigències de capital -i d'economies d'escala- d'una i altra tecnologia filadora tenien ben poc a veure.¹⁰² Certament, la filatura de Rovira i els Santacreu sembla un cas extrem, però no pas la negació d'una intuïda *tendència* local o regional: la filatura de "Casa Cordoní", també a L'Espluga, arribà a concentrar 24 *jennies* alhora, també en una mateixa casa-fàbrica (1803), i un tal "Porta", més modest, acumulà com a mínim una desena de màquines.¹⁰³ En qualsevol cas, res a veure amb la munió de tallers i titulars que, a Barcelona i a la Catalunya cotonera de la vora del Llobregat, disposarien de no més de mitja dotzena de *jennies* o berguedanes durant les primeres dècades del XIX [vegeu els Capítols 5 i 6]. I res a veure, també, els contingents de treball que mobilitzaren i concentraren les poques fàbriques de L'Espluga (i també la de Montblanc) i els que mobilitzarien i concentrarien cadascun d'aquells modestos i dispersos "fabricants" de fil a la Barcelona (o a la vila de Sallent) del primer quart de segle. Ramon Santacreu escriuria a Josep Rovira, el maig de 1803, "que en esta Fàbrica no deixa de haveri 103 Minyonas empleadas, y en la altra Fàbrica [la que acabava d'obrir Cordoní] ja 24, que juntas fan 127". 127 dones i noies -i n'havien estat més- entre dos únics espais fabrils, governades només per dos fabricants (més aviat pels seus "administradors"), en una vila que a finals del segle XVIII havia franquejat per ben poc els 2.000 habitants.¹⁰⁴

[Vegeu a continuació la Taula 4.4.]

¹⁰¹ Inferència a partir de la llista de màquines i preus del serraller barceloní Jaume Refart (1800): AHCB, Fons Comercial, B.315/Jaume Refart: "Llibre dels Comtas de la Botiga que se comensa lo añ 1797" (1797-1800) [vegeu també la nota 62 d'aquest mateix Capítol].

¹⁰² Sobre la fàbrica de màquines "angleses" o contínues que Castañer i els seus socis obriren a la Barcelona del 1804 (sota la raó social Josep Guàrdia i Companyia): vegeu la nota 83 d'aquest mateix Capítol.

¹⁰³ AHCB, Fons Comercial, B.297/Josep Rovira: Copiador de cartes enviades per Ramon Santacreu a Josep Rovira (1802-1804): cartes de 08-06-1803 i 15-06-1803.

¹⁰⁴ La citació literal: AHCB, Fons Comercial, B.297/Josep Rovira: Copiador de cartes enviades per Ramon Santacreu a Josep Rovira (1802-1804): carta de 21-05-1803. La població de L'Espluga de Francolí el 1787 (2.132 habitants) la proporciona el cens de Floridablanca [i la trec d'Enriqueta CAMPS CURA (1995): *La formación del mercado de trabajo...*, p. 265]. La suggerència de nombroses "treballadores" tutelades per un sol fabricant a la filatura de Ros i Turmó de Montblanc (1790s): Josep M. T. GRAU PUJOL (1989): *La indústria tradicional de Montblanc...*, ps. 178-179.

TAULA 4.4.:
FÀBRICA DE FILATS DE COTÓ DE JOSEP ROVIRA A L'ESPLUGA DE FRANCOLÍ:
TIPUS I VALOR [EN LLIURES] DE LA MAQUINÀRIA INSTAL·LADA (1794-1802)

	Màquines de Cardar		Màquines de Filar		Altres "Màquines"		Valor Total (* inclos. altres)
	unitats	valor	unitats	valor	unitats	valor	
1794 Març	1	545,7 [545,7]	8	444,8 [55,6]	aspis 2	18,0	1.396,7
			4	222,4 [55,6]	aspis 1	6,0	
					màq. d'espinyolar 4	52,5	
					màq. d'espinyolar 8	60,0	
					torns fer metxa 12	24,3	
1794 Maig-Desem.			4	220,3 [55,1]	màq. d'espinyolar 2	15,0	302,5
					torns fer metxa 2	3,7	
1795 Maig-Juny			8	419,3 [52,4]			472,1
1795 Agost-Setem.			4	225,1 [56,3]			268,3
1795 Octubre			4	212,0 [53,0]			304,4
1795 Novem.-Des.					espiadors 1	5,4	46,5
1796 Gener-Febrer					torns fer metxa 2	3,5	32,0
1796 Novembre	1	?...	24	?...	aspis de rellotge 3	?...	1.661,7
					batadors 1	?...	
					torns fer metxa 11	?...	
					cardes "velles" ?	?...	
					[i altres **]	...	
1797							61,5
1798							87,4
1799							7,9
1802							34,0
TOTALS	2	?	54	?			4.675,0

* Inclou accessoris solts de les màquines (canuts, cilindres, vidrets...) i eines i mobles auxiliars per a la fàbrica (bancs, taules per a batre cotó, calaixos i prestatges, pesos i romanes, rellotge i campana...).

** En la mateixa partida, i a més de les màquines ja ressenyades, s'inclouen 18 calaixos, 2 banquetes, 1.424 canuts, 1 taula de batre cotó, 2 llums, 1 corda i les caixes de fusta de les 24 màquines.

FONT:

Elaboració pròpia a partir

d'AHCB, Fons Comercial, B.295/Josep Rovira: "Estat o Nota de las Màquines, utensilis quedan ecstiens que he remès y ha comprat de mon ordre Ramon Santacreu, Imministrador de la Fàbrica de Filats de Cotó tinch establerta en la casa de son Pare Joseph Santacreu situada en la Espluga de Francolí" (1794-1802).

La filatura de Josep Rovira havia engegat la primavera del 1794 amb una nòmina de 40 “treballadors” i treballadores, 12 de les quals eren “filadores” i només 2 eren homes (el mateix Ramon Santacreu i un altre Santacreu, Josep, qui constava com a “encarregat”). Totes les feines estrictament productives (espinyolar el cotó, cardar-lo, fer-ne la metxa, filar-lo i aspiar el fil) eren, doncs a mans de dones o noies, totes les quals treballarien a jornal amb l'excepció de les filadores, que aviat ho farien només a preu fet.¹⁰⁵ El nombre de “filadores” augmentaria amb el pas dels anys, en la mateixa proporció que el nombre de *jennies* [vegeu la Taula 4.4.], però -com mostraré- variava considerablement segons les èpoques de l'any. El 1803 el contingent més habitual de filadores filant amb les *jennies* no acostumava a baixar de la quarentena, i el màxim equivalgué al nombre de *jennies* instal·lades (54). Dels llibres de setmanals de l'empresa es desprèn una jerarquia d'ingressos segons feina concreta que encapçalarien de llarg les filadores (amb ingressos molt variables), mentre la resta de treballadores es movia molt majoritàriament entre els 2,0 i els 4,5 sous de jornal (amb forquilles significatives dins d'una mateixa feina -espinyolar, fer metxa, cardar- que semblen tenir molt a veure amb el temps d'estada a la fàbrica).¹⁰⁶ La correspondència de Santacreu a Rovira confirma que la condició de “filadora” era la més estratègica per als resultats de la fàbrica, la que requeria més temps d'aprenentatge i el punt d'arribada de la majoria de *carreres fabrils*: “...la meitat de las metxeras són aprenentas[,] que abaix sen han anat 3 ho 4 Filadoras, y he tingut de fer baixar metxeras ensenyantlas un poch que ellas jo ho tenen un poch més per la mà...”; “...però no obstant he tingut de fer baixar moltes Metxeras àbilas de la metxa en las Màquinas [de filar] [...], y si en la vila agués trobat Filadoras per ensenyar no auria tingut de posari tot lo floret de las metxeras[,] que las Filadoras las trobam molt ha menos.” Això ho escrivia Ramon Santacreu l'abril i el maig de 1803¹⁰⁷, quan moltes filadores havien retallat el nombre de dies per setmana que acudien a la fàbrica. El 15 de juny del mateix any Santacreu hi tornava: “En quant al que me diu [Rovira a Santacreu] que se treballi, cregui que hi fas tot lo posible[,] que no paro tot lo dia de estarme abaix ha las Filadoras, y de tan entant donar algunas visitas en los Aspis, Metxeras y Cardadoras, y ara vag ha fer lo que un Home no té ganas de fer, al vèurer que ab tant cuydado, y no mourem may de Casa, y no poder fer feyna, he determinat de fer baixar la Gayetana y Francesca Ma Muller abaix ha filar, la una al un cap de quadra y la altra al altre, y veurem si alomenos porem lograr molta més feyna[,] perquè al vèurer que cada vegada que baixaba abaix trobava la major part enrahonant y jugant, que això és propi de ellas... Y de la Gayetana non

¹⁰⁵ AHCB, Fons Comercial, B.290/Josep Rovira: “Llibre de la Fàbrica de Filats establerta en La Espluga de Francolí. Seml. Fils. 94 a 98” (1794-1798).

¹⁰⁶ AHCB, Fons Comercial, B.290/Josep Rovira: “Llibre de la Fàbrica de Filats establerta en La Espluga de Francolí. Seml. Fils. 94 a 98” (1794-1798); B.292/Josep Rovira: “Llibre de la Fàbrica de Filats establerta en La Espluga de Francolí. Seml. Fils.” (1802-1804).

¹⁰⁷ AHCB, Fons Comercial, B.297/Josep Rovira: Copiador de cartes enviades per Ramon Santacreu a Josep Rovira (1802-1804): cartes de 20-04-1803 i 14-05-1803.

fasi admiració de bayxar ha filar[,] perquè no hi ha cap minyona per ensenyar, que és una vergonya de veure que ne faltan tantas y sen son anat algunas... .”¹⁰⁸ La “Gayetana” era Gaietana Santacreu, qui el 1803 exercia d’“ensenyadora” (de filar amb la *jenny*) o bé filava, segons convingués. La “Francesca Ma Muller” era Francesca Anguera, qui havia començat a treballar a la fàbrica el mateix 1794 i s’acabava de casar amb Ramon Santacreu aquell mateix 1803. Per a la nissaga dels Santacreu, la fàbrica era l’ocupació preferent, una ocupació que barrejava tasques estrictament fabricadores i el reclutament, la formació i el control del treball de les “minyones”: ja el 1794, quan l’arrencada, havien estat sis els Santacreu en nòmina, des de Ramon i Josep (“administrador” i “encarregat” respectivament) fins Gaietana i Maria (ambdues filadores).¹⁰⁹ Però el creixement de la fàbrica, la incorporació de noves “minyones”, i les més persistents recriminacions de Josep Rovira des de Barcelona, col·locaren Ramon Santacreu i els seus cara a cara amb el repte disciplinari. Forçaren Santacreu a fer front, amb més urgència, al problema de com gestionar i aprofitar el treball extern a la unitat familiar (per treure el major rendiment del capital), en un context socio-ocupacional on la fàbrica també era una opció entre d’altres per a moltes famílies pageses i per a les seves dones joves i preferentment solteres. Una opció que havia de *competir* amb alternatives i complements segons una lògica de selecció que sovint transcendia la de l’ingrés setmanal, la qual cosa feia de la fàbrica filadora centralitzada, als ulls de Santacreu, alhora la solució i el problema.

4.4.3. La fàbrica filadora de l’estil de la de Rovira a L’Espluga de Francolí era la “solució” en la mesura que garantia un determinat control directe del factor treball a peu de màquina. Control que, aparentment, havia de permetre el seguiment escrupulós d’aspectes com ara la qualitat i el ritme de la feina, circumstàncies decisives per al rendiment del capital que simbolitzaven el mig centenar llarg de *jennies* i el disseny mateix de tota la fàbrica. La fàbrica facilitava l’“ensenyament” de noves filadores, la supervisió directa d’aquestes per part de dones ben entrenades en el coneixement dels cotons i les màquines (l’esposa i una molt probable parenta de Ramon Santacreu el juny de 1803), i fins l’amenaça física per pressionar les noies: “...hi ha tantas metxeras aprenentas que fan poca feyna y dolenta, y estan tan inclinadas ha dolent, y estan criadas ha sos visis, que no las puch fer treballar sinó ha cops que ho sento molt, y per no pegarlas y ferlas treballar vas determinar de donar un sou ha todas las que farían

¹⁰⁸ AHCB, Fons Comercial, B.297/Josep Rovira: Copiador de cartes enviades per Ramon Santacreu a Josep Rovira (1802-1804): carta de 15-06-1803.

¹⁰⁹ Evidències documentades a partir de: AHCB, Fons Comercial, B.290/Josep Rovira: “Llibre de la Fàbrica de Filats...” (1794-1798); B.292/Josep Rovira: “Llibre de la Fàbrica de Filats...” (1802-1804); ACOM, Fons Notarial, L’Espluga de Francolí, Notari Joan Marsal, Manual 1803-1804: fol. 98 (09-03-1803) (capítols matrimonials de Ramon Santacreu i Francesca Anguera).

la tasca.”¹¹⁰ Santacreu parlava de les metxeres més joves, probablement adolescents, noies que a penes havien adquirit les destreses cotoneres essencials i que, per l’edat i la conveniència familiar, semblaven abocades a no moure’s durant forces mesos o alguns anys de la fàbrica. Però la posició de les filadores adultes era prou diferent, alhora per a les mateixes dones (i les seves famílies) i per a Ramon Santacreu. D’entrada era diferent perquè, a més edat, les noies participaven més activament de moltes feines estacionals associades a les economies pageses. Els Gràfics 4.9. i 4.10. i la Taula 4.5. il.lustren les conseqüències d’aquests cicles estacionals de feines pageses -o vinculades- per a la capacitat de Santacreu de conservar el seu contingent de filadores al llarg de l’any. El Gràfic 4.9. presenta la corba del nombre de filadores que acudiren a la fàbrica cada setmana (poc o molt) durant l’any 1799, quan el nombre de *jennies* ja s’havia estabilitzat en el màxim de 54. La corba s’assembla força a la del Gràfic 4.10., que visualitza el nombre total de “jornals” (segons els anotà Santacreu) que sumaren, setmanalment, totes les filadores que acudiren a la fàbrica durant l’any 1803 (una informació que no havia fet constar els anys anteriors, i que expressa amb més fidelitat la inversió real de treball filador). Ambdues corbes presenten uns màxims al voltant de les setmanes 15-24 (abril-maig) i 47-52/53 (novembre-desembre), i un mínim molt clar entre les setmanes 37 i 45/46 (setembre-octubre). Alhora es detecten caigudes setmanals significatives (sobretot en el Gràfic 4.10.) durant l’estiu, caigudes que confirmen que els mesos de major activitat pagesa (juny-octubre) ho eren a la fàbrica de treball irregular i a la baixa. I ho eren, senzillament, perquè les filadores es dedicaven a altres feines. Si el gener de 1803 Santacreu havia escrit Rovira apressant-lo a que li fes arribar molt cotó en floca “perquè pasat aquest mes venen abundància de gent, y se fa molta feyna com ja ho sab de todas las primaveras”, ben avançat el mes de maig ja es lamentava perquè “ja comensam ha entrar al temps dels enfados, de vèurer que tots los dias ne faltan tant de Filadoras.”¹¹¹ I el 25 de maig del mateix any es queixava de la impossibilitat de rebaixar els preusfets que pagava a les filadores “perquè no me feyan lo fil al punt”, impossibilitat que -deia- “no dependeix sinó de vèurer tant poca feyna[,] que si Jo pogués fer abundància de feyna no arribaríam ha tenir semblants enrahonaments, y altres que sen seguiran”.¹¹² El 27 de juliol Santacreu gairebé implorava Rovira: “Per Déu[,] li demano que no fasi falta en enviar Cotó de Girón perquè Jo puga acontentar bé las Filadoras del Fi y Medià [qualitats del fil que elaboraven], perquè tot lo mes entrant que és lo més calorós convé que ellas pugan pujar y baixar las fileras, y sils va bé no tindran lo motiu a mitg mes de comensar ha parlar del

¹¹⁰ AHCB, Fons Comercial, B.297/Josep Rovira: Copiador de cartes enviades per Ramon Santacreu a Josep Rovira (1802-1804): carta de 21-05-1803.

¹¹¹ AHCB, Fons Comercial, B.297/Josep Rovira: Copiador de cartes enviades per Ramon Santacreu a Josep Rovira (1802-1804): cartes de 26-01-1803 i 14-05-1803.

¹¹² AHCB, Fons Comercial, B.297/Josep Rovira: Copiador de cartes enviades per Ramon Santacreu a Josep Rovira (1802-1804): carta de 25-05-1803.

Varemar.”¹¹³ Santacreu al.ludia a una qualitat de cotó en floca (“Cotó de Girón”) que resistia millor els efectes de la calor i es trencava amb menys facilitat mentre la filadora governava la *jenny* (“que ellas pujan y baixar las fileras”). Es tractava de facilitar uns mínims de productivitat (i no precisament a compte de més esforç) per tal que les filadores no abandonessin la fàbrica quan la verema, una verema que podia incloure tota una constel.lació de tasques domèstiques i salaritzades. Però el setembre de 1803 les coses tornaven a ser com cada any: “...li torno ha perferir que non ve cap [de Minyona], ni sé ahont nia Cap, y nos cansi que non vindrà cap per aprèndrer fins que se hagi varemat y fer todas las suas feynas.”¹¹⁴ Només el pas del mes d’octubre revifava l’esperit de Santacreu: “Si las Minyonas de esta terra fesen lo quels toca de obligació, y donantlos tot lo que necesitan y explicantlos tots los dias del modo tenen de fer lo fil y creurer de afanyarse[,] Jo no faltaria en remetreli abundància de fils y bons [...] ...més ja se atansa lo temps que no poran roncar y tindran de treballar per forsa.”¹¹⁵

[Vegeu a continuació els Gràfics 4.9. i 4.10. i la Taula 4.5.]

Però el “treballar per força” no depenia només del cicle de feines pageses (i dels preusfets relatius que la fàbrica pogués pagar: el juny de 1803 Santacreu havia explicat Rovira que “la Gayetana [Santacreu] ja fila y las fa vèurer [a les filadores] al punt té de ser lo fil, y no hi volen pujar, però lo Segar serà poch dias”¹¹⁶). Depenia també de les oportunitats que un emergent mercat de treball supracomarcal, que vinculava la Conca de Barberà estricta (o el sud de l’actual comarca administrativa) amb l’eix Reus-Tarragona, podia oferir, cada vegada més, a les “minyones” i famílies de viles com L’Espluga de Francolí. Per exemple, via la inserció d’aquestes noies en un creixent mercat de serventes i “criades”, que devia rebre un bon impuls amb el *boom* agroexportador de la regió de la segona meitat del XVIII. El novembre de 1802 Ramon Santacreu havia escrit que “espero també vindran Dilluns las 6 [filadores] que són en Tarragona, y no obstant que lo Sor. Canonge Anguera se men ha portat la millor Filadora del [fil] Fi per criada”. El maig de 1803, “ni ha moltes [de filadores] que estan ha fora per Criadas[,] que si convenia las hi sitaria nom per nom”. I el setembre: “...del que me diu de la N° 34 [la filadora], Ja sen és anat, y en la sua màquina hi fila una Germana sua, y era una Minyona que pensava que no se auria mogut de la Fàbrica, que li avia promés una Màquina bona per filar del Fi, y ella ne estava molt contenta, però a Casa sua la an volgut posar en un amo per Criada.” El servei domèstic esdevenia aleshores una de les portes d’entrada als mercats

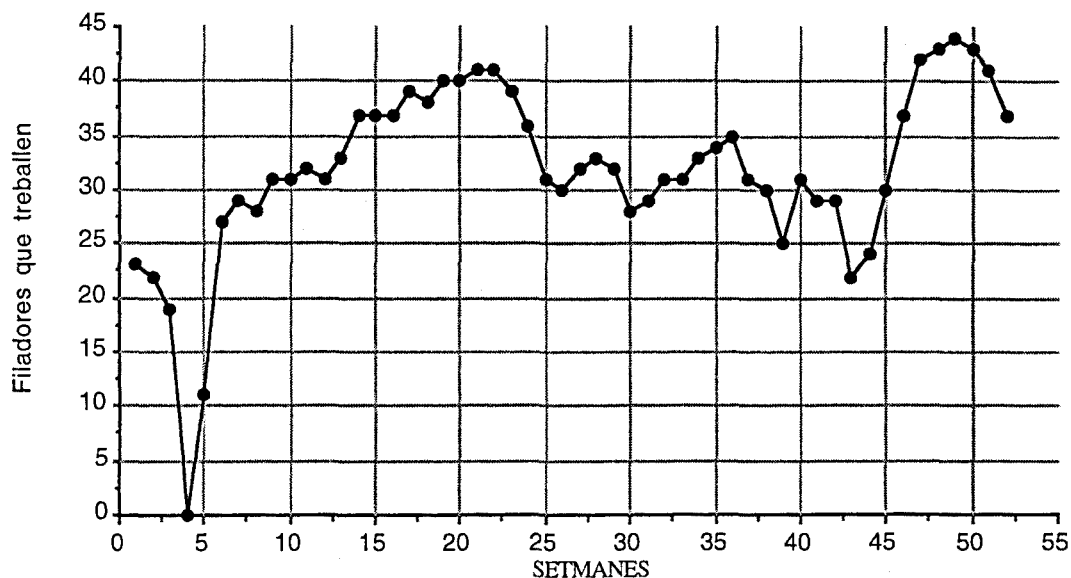
¹¹³ AHCB, Fons Comercial, B.297/Josep Rovira: Copiador de cartes enviades per Ramon Santacreu a Josep Rovira (1802-1804): carta de 27-07-1803.

¹¹⁴ AHCB, Fons Comercial, B.297/Josep Rovira: Copiador de cartes enviades per Ramon Santacreu a Josep Rovira (1802-1804): carta de 20-09-1803.

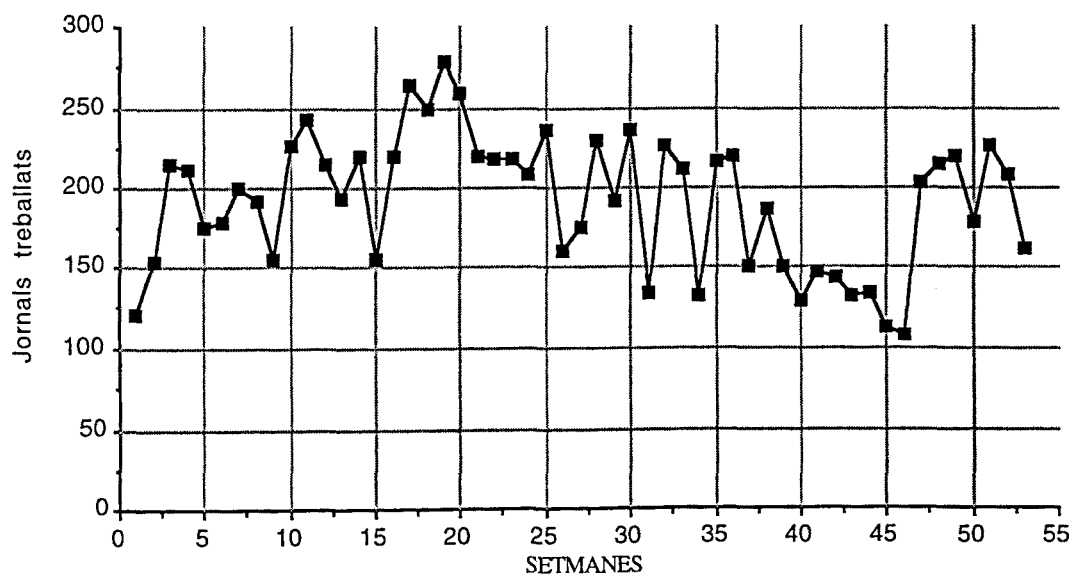
¹¹⁵ AHCB, Fons Comercial, B.297/Josep Rovira: Copiador de cartes enviades per Ramon Santacreu a Josep Rovira (1802-1804): carta de 05-10-1803 [el subratllat és meu].

¹¹⁶ AHCB, Fons Comercial, B.297/Josep Rovira: Copiador de cartes enviades per Ramon Santacreu a Josep Rovira (1802-1804): carta de 18-06-1803 [el subratllat és meu].

GRÀFIC 4.9.:
FÀBRICA DE FILATS DE COTÓ DE JOSEP ROVIRA A L'ESPLUGA DE FRANCOLÍ:
NOMBRE DE FILADORES QUE TREBALLAREN SETMANALMENT (1799)

GRÀFIC 4.10.:
FÀBRICA DE FILATS DE COTÓ DE JOSEP ROVIRA A L'ESPLUGA DE FRANCOLÍ:
JORNALS TREBALLATS SETMANALMENT PER TOTES LES FILADORES (1803)

FONT:

Elaboració pròpia a partir d'AHCB, Fons Comercial, B.291-B.292/Josep Rovira: "Rovira. Llibre[s] de la fàbrica de filats establerta en la Esplugu de Francolí... Seml. Fils." (1798-1802 i 1802-1804).

TAULA 4.5.:
 FÀBRICA DE FILATS DE COTÓ DE JOSEP ROVIRA A L'ESPLUGA DE FRANCOLÍ:
 NOMBRE DE FILADORES QUE TREBALLAREN SETMANALMENT (1795, 1799 i 1803)
 I JORNALS TREBALLATS SETMANALMENT PER TOTES LES FILADORES (1803)

	1795		1799		1803				
	Setmana	Filad.	Setmana	Filad.	Setmana	Filad.	Jorn.	3	4
GENER mitjana	10-01	16	12-01	22	08-01	39	154	3,95/5	79,0
	17-01	16	19-01	19	15-01	39	215	5,50/6	91,6
				20,5		39,0			85,3
FEBRER mitjana	14-02	16	09-02	27	12-02	43	200	4,65/6	77,5
	21-02	-	16-02	29	19-02	39	191	4,90/6	81,6
				28,0		41,0			79,5
MARÇ mitjana	14-03	16	09-03	31	12-03	46	243	5,28/6	88,0
	21-03	16	16-03	32	19-03	47	215	4,57/5	91,4
				31,5		46,5			89,7
ABRIL mitjana	11-04	16	13-04	37	09-04	47	155	3,30/5	66,0
	18-04	16	20-04	37	16-04	53	219	4,13/5	82,6
				37,0		50,0			74,3
MAIG mitjana	09-05	16	11-05	40	14-05	52	259	4,98/6	83,0
	16-05	16	18-05	40	21-05	50	220	4,40/5	88,0
				40,0		51,0			85,5
JUNY mitjana	13-06	16	08-06	39	11-06	51	209	4,10/5	82,0
	*20-06	23	15-06	36	18-06	46	236	5,13/6	85,5
				37,5		48,5			83,7
JULIOL mitjana	11-07	24	13-07	33	09-07	42	230	5,47/6	91,2
	18-07	24	20-07	32	16-07	44	192	4,36/5	87,2
				32,5		43,0			89,2
AGOST mitjana	15-08	23	10-08	31	13-08	44	212	4,81/6	80,2
	22-08	23	17-08	31	20-08	43	132	3,07/4	76,7
				31,0		43,5			78,4
SETEMBRE mitjana	12-09	24	14-09	31	10-09	44	151	3,43/5	68,6
	**19-09	27	21-09	30	17-09	38	187	4,92/6	82,0
				30,5		41,0			75,3
OCTUBRE mitjana	10-10	26	12-10	29	08-10	28	147	5,25/6	87,5
	17-10	21	19-10	29	15-10	28	144	5,14/6	85,6
				29,0		28,0			86,5
NOVEMBRE mitjana	14-11	28	09-11	30	12-11	29	109	3,76/6	62,6
	21-11	27	16-11	37	19-11	37	204	5,51/6	91,8
				33,5		33,0			77,2
DESEMBRE mitjana	12-12	28	14-12	43	10-12	44	179	4,07/5	81,4
	19-12	28	21-12	41	17-12	45	227	5,04/6	84,0
				42,0		44,5			82,7

3: Jornals treballats per filadora [mitjana]/Jornals treballats per les filadores que més jornals treballaren.
4: Valors de la columna 3 expressats en percentatge [dels jornals treballats per filadora (mitjana) respecte dels jornals treballats per les filadores que més jornals treballaren].

* La fàbrica posà en funcionament 8 noves màquines de filar arribades l'última setmana de maig de 1795.

** La fàbrica posà en funcionament 4 noves màquines de filar arribades a finals d'agost de 1795.

FONT:

Elaboració pròpia a partir

d'AHCB, Fons Comercial, B.290-B.291-B.292/Josep Rovira: "Rovira. Llibre[s] de la fàbrica de filats establerta en la Espluga de Francolí... Seml. Fils." (1794-1798, 1798-1802 i 1802-1804).

de treball i matrimonial urbans, una opció que -als ulls de moltes famílies pageses amb escassos recursos- podia arraconar del tot la decisió de posar o tenir les noies solteres a la fàbrica.¹¹⁷ Perquè, com testimonià el mateix Santacreu, moltes famílies “posaven” o “tenien” les noies a la fàbrica: “la Filadora N° 33 no està bona, y vuy me ha dit que no porà venir perquè la tenen de menester en sa Casa”; “la Filadora 48, sa mare len tragué perquè guanyava poch”. O en una carta de maig de 1803: “...los enfados me causa ha mi això al vèurer que [les filadores] no se fan càrrech de la rahó, que ni ha per tiraro tot hal Diable, y dels fils no fermels al punt, que encara que Vm. intenti qualsevol pensament per més arreglos de la Fàbrica per ferlas treballar, li dich que no ho logra[,] perquè són una gent molt poch inclinada al treball, y no se volen fer càrrech de la rahó ni Pares ni Mares.”¹¹⁸

El que realment m’interessa de tot plegat és el comportament de les filadores a la fàbrica segons fossin les alternatives ocupacionals i les pressions familiars i, també, les respostes que Rovira i Santacreu arbitraven per a cada conjuntura. Dit d’una altra manera: m’interessa la cultura del treball fabril (i de la defensa del factor treball) que arrelà entre aquestes filadores de L’Espluga de Francolí, “cultura” que altres fonts generalitzen per al conjunt del primer treball filador i fabril de la comarca extensa de Reus (com mostraré en el Capítol 6).¹¹⁹ Els Gràfics 4.11. i 4.12. il.lustren un dels trets essencials d’aquesta cultura del treball fabril, de la seva naturalesa i capacitat a l’hora de fer-se “sentir” davant dels titulars del capital-fàbrica. Ambdós Gràfics demostren que, a més abundància de treball filador per a la fàbrica (segons l’època de l’any, i considerant els “jornals” setmanals que Santacreu atribuï al conjunt de filadores), menor resultava la mitjana de sous ingressats per jornal treballat del conjunt de filadores. I viceversa: a menys abundància de treball filador per a la fàbrica, més rendia (en ingressos) el treball per jornal o dia de cada filadora. El Gràfic 4.12. mostra una indiscutible lògica de tisora: quan els jornals setmanals que sumen totes les filadores assoleixen els màxims de l’any 1803 (les setmanes 16-26 [abril-maig] i 47-52 [novembre-desembre]), la mitjana de sous guanyats per jornal (atribuït a les filadores) frega els seus mínims. I quan la corba dels jornals treballats s’ensorra (sobretot les setmanes 39-46 [setembre-octubre]), la dels sous guanyats per jornal

¹¹⁷ Totes tres citacions: AHCB, Fons Comercial, B.297/Josep Rovira: Copiador de cartes enviades per Ramon Santacreu a Josep Rovira (1802-1804): cartes de 13-11-1802, 21-05-1803 i 07-09-1803. Servei domèstic i accés de noies de la Conca al mercat de treball reusenc, a principis del segle XIX: Jordi ANDREU SUGRANYES (1986): *Economia i societat a Reus...*, p. 76; un magnífic estudi d’aquesta mateixa dinàmica, per a un altre context: Carmen SARASÚA (1994): *Criados, nodrizas y amos...* .

¹¹⁸ Totes les citacions: AHCB, Fons Comercial, B.297/Josep Rovira: Copiador de cartes enviades per Ramon Santacreu a Josep Rovira (1802-1804): cartes de 28-05-1803 i 25-05-1803.

¹¹⁹ La Conca de Barberà “estricta” o “històrica” (Montblanc-L’Espluga) com una peça més del que Ramon Violant i Simorra anomenà “Reus i la seva comarca”: Ramon VIOLANT i SIMORRA (1990): *Etnografia de Reus i la seva comarca...*; Jordi ANDREU SUGRANYES (1994): *El Camp de Tarragona i el Priorat...*, ps. 41-62.

treballat toca el seu sostre. (L'únic moment de l'any en què no es compleix del tot la lògica de tisora són les primeres setmanes de l'estiu (setmanes 26-32), quan sembla que moltes filadores acudeixen a la fàbrica però pocs dies per setmana [vegeu la Taula 4.5., sobretot els mesos de juny i agost], el que explica que la corba dels jornals treballats no s'ensorri però que la dels sous per jornal treballat tendeixi clarament a l'alça). És evident, doncs, que quan el treball per a la fàbrica escasseja (per les demandes pageses, per les oportunitats del servei domèstic, perquè "sen destorban moltes [de filadores] per bugadas y custuras"¹²⁰...), el treball a la fàbrica resulta més rendible (més ingressos pel mateix esforç) per a les filadores que hi acudeixen.

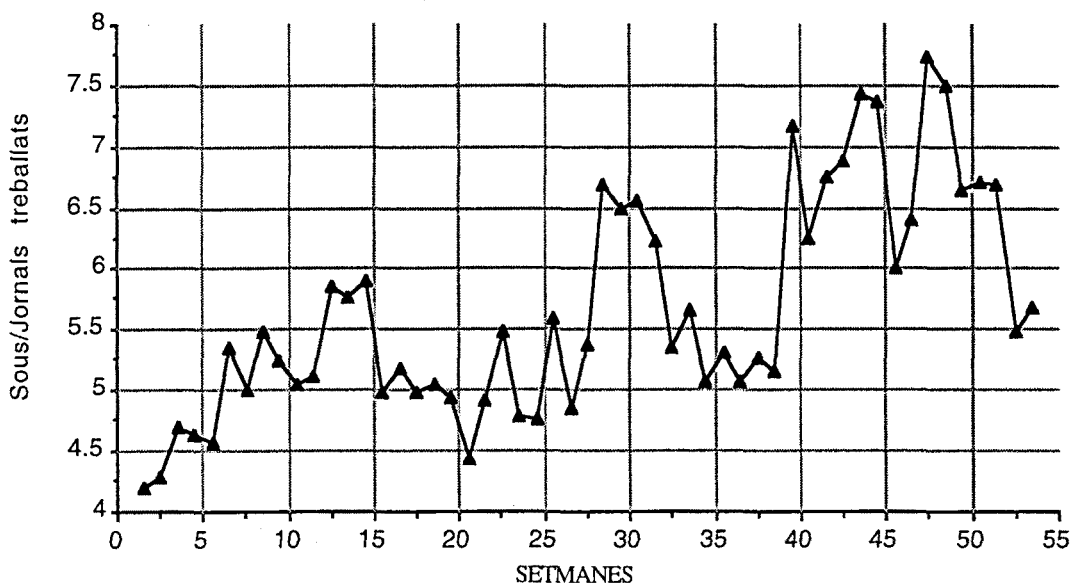
[Vegeu a continuació els Gràfics 4.11., 4.12., 4.13. i 4.14.]

I resulta més rendible perquè la fàbrica paga millor la lliura de fil, però també perquè les filadores poden rebaixar el seu esforç diari (el fil filat per jornal treballat) sense que se'n ressentixen els seus ingressos, ans al contrari. Ho demostren els Gràfics 4.13. i 4.14.. El Gràfic 4.13. mostra les corbes setmanals de jornals atribuïts a les filadores segons el tipus de fil que filaren durant el 1803; tipus de fil que el mateix Santacreu desglossava en "comú", "medià" i "fi i ref". Aquest últim era el que més convenia a l'empresa, de manera que aquesta, quan el treball filador escassejava (setmanes 39-46), concentrava les filadores que podia retenir en l'elaboració de fil "fi" i "ref". Fil que, com es pot observar en el Gràfic 4.14., l'empresa pagava força més car durant aquesta conjuntura (de l'ordre d'un 50% més car del que l'havia pagat durant els mesos de primavera: d'entre 8 i 9 sous la lliura durant les setmanes 15-24 a gairebé 12 sous la lliura de mitjana entre les setmanes 39 i 50). Però no només això. El mateix Gràfic mostra que, coincidint amb la pujada vertiginosa del preu del fil "fi/ref" (i també de la corba de sous guanyats per jornal treballat per les filadores que filaven aquesta mena de fil), la mitjana del volum de fil "fi" elaborat per jornal treballat s'ensorra. És a dir, que les filadores que durant els mesos de setembre i octubre filen el fil de més qualitat, elaboren per "jornal" treballat força menys quantitat de fil que les filadores que l'havien filat a finals de l'hivern i principis de la primavera. Això era així perquè Ramon Santacreu, a les portes de la tardor, feia filar el fil "fi" a totes les filadores que tenia a mà, malgrat que es tractava del producte que exigia més experiència i destresa i el que penalitzava en major proporció (via els trencaments més habituals dels fils a la *jenny*) la manca d'aquestes.¹²¹ Però també era així perquè les filadores que no havien deixat d'acudir a la fàbrica -fins i tot les més destres- moderaven l'esforç per "jornal", ajustant-lo -a la baixa- a un major preu del fil que els facilitava la

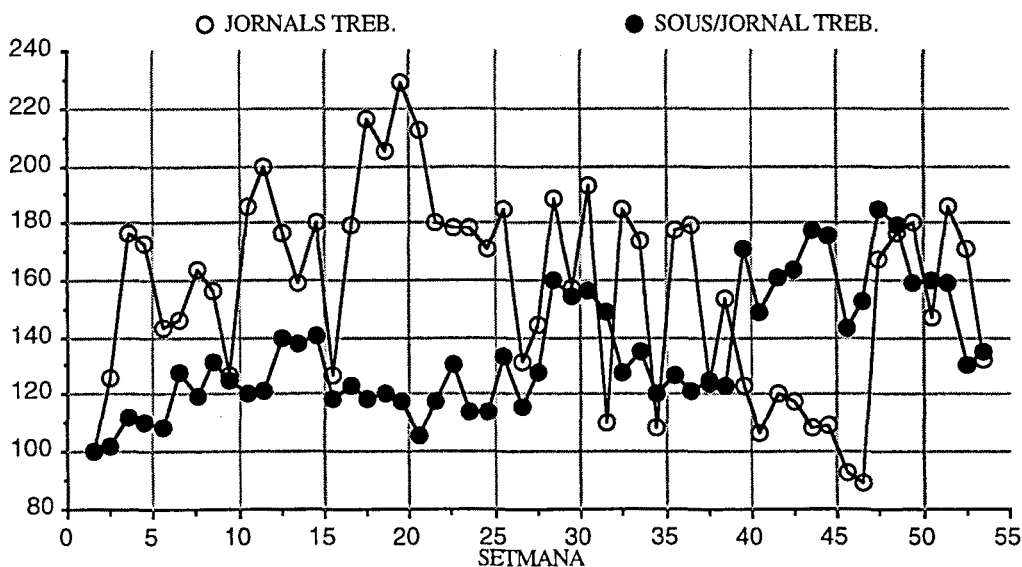
¹²⁰ AHCB, Fons Comercial, B.297/Josep Rovira: Copiador de cartes enviades per Ramon Santacreu a Josep Rovira (1802-1804): carta de 06-04-1803.

¹²¹ "Vag anar ha buscar una Filadora de las vellas, qual vindrà demà, y la posaré en lo fil més Fi[,] perquè de las [filadores] que hi ha en la Fàbrica cap ne vol filar [...] y la N° 43 me demanà que la mudàs de fil, que volia fer del Medià, y Jo li vas dir ques mortificàs[,] que ha la resposta de la Carta de Vm. tal vegada li posaria, y al mitj dia ja no vingué..." [AHCB, Fons Comercial, B.297/Josep Rovira: Copiador de cartes enviades per Ramon Santacreu a Josep Rovira (1802-1804): carta de 13-04-1803].

GRÀFIC 4.11.:
 FÀBRICA DE FILATS DE COTÓ DE JOSEP ROVIRA A L'ESPLUGA DE FRANCOLÍ:
 MITJANA DE SOUS INGRESSATS PER JORNALS TREBALLATS DE TOTES LES FILADORES (1803)

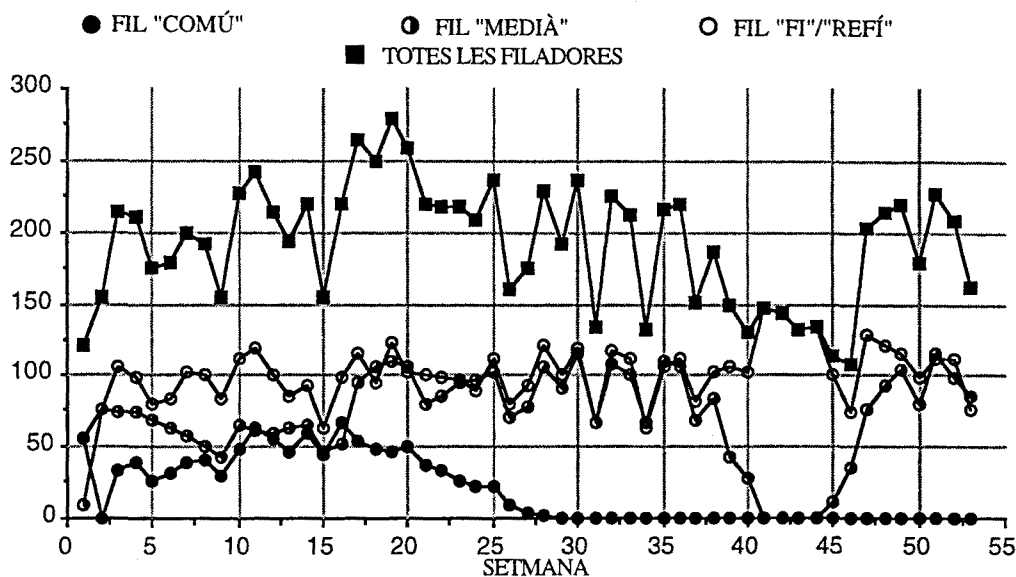

GRÀFIC 4.12.:
 FÀBRICA DE FILATS DE COTÓ DE JOSEP ROVIRA A L'ESPLUGA DE FRANCOLÍ:
 JORNALS TREBALLATS PER TOTES LES FILADORES I
 MITJANA DE SOUS INGRESSATS PER JORNALS TREBALLATS DE TOTES LES FILADORES (1803)
 [SETMANA 1 (1803)=100]

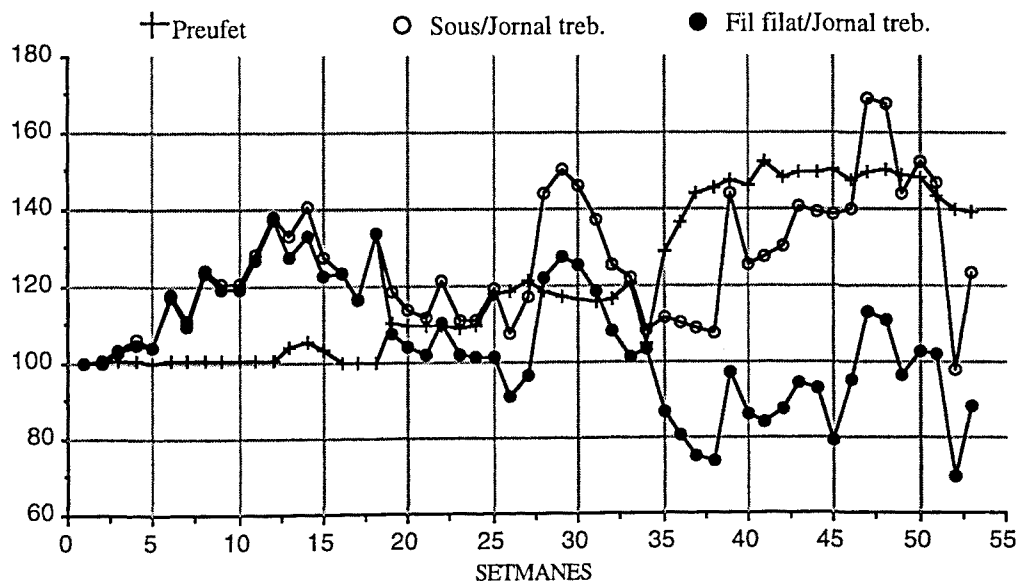

FONT:
 Elaboració pròpia a partir
 d'AHCB, Fons Comercial, B.292/Josep Rovira: "Rovira. Llibre[s] de la fàbrica de filats
 establerta en la Espluga de Francolí... Seml. Fils." (1802-1804).

GRÀFIC 4.13.:
FÀBRICA DE FILATS DE COTÓ DE JOSEP ROVIRA A L'ESPLUGA DE FRANCOLÍ:
JORNALS TREBALLATS PER LES FILADORES SEGONS EL TIPUS DE FIL QUE FILAVEN (1803)

GRÀFIC 4.14.:
FÀBRICA DE FILATS DE COTÓ DE JOSEP ROVIRA A L'ESPLUGA DE FRANCOLÍ:
FILADORES QUE FILAVEN EL FIL "FI"/"REFÍ" (1803):
PREUFET MITJÀ DEL FIL, MITJANA DELS SOUS PER JORNAL TREBALLAT
I MITJANA DEL FIL FILAT PER JORNAL TREBALLAT
[SETMANA 1 (1803)=100]

FONT:

Elaboració pròpia a partir
d'AHCB, Fons Comercial, B.292/Josep Rovira: "Rovira. Llibre[s] de la fàbrica de filats
establerta en la Espluga de Francolí... Seml. Fils." (1802-1804).

satisfacció d'unes determinades expectatives d'ingressos (personals i/o familiars): "...las Minyonas[,] de fer tant poca feyna dependeix de ellas; que si ellas volian treballar arreglat del modo que ho tenen corrent[,] porian ferne molt més"; "...en quant ha las Filadoras del fil Fi[,] sí que porian filar 4 o 5 [arroves] semanals [entre totes], però Jo no sé lo que mi pase que és una llàstima lo no poder pèndrer patró de esta Fàbrica". Santacreu ho havia resumit a finals de la verema del 1802: "...y això de venir y treballar las Minyonas tant a poch a poch, y plantar la Fàbrica a qualsevol ora per fer qualsevol feyna de ellas, y en efecte que no tenen per res ni al Amo ni hi ha temor de res, ni la abonan en res."¹²²

Rovira i Santacreu no s'havien estat d'assajar incentius de l'estil dels que hem vist a les pioneres i grans fàbriques filadores barcelonines: a finals del 1802 havien establert un "regalo" mensual (un "mocador" o 15 lliures) a sortejar entre les filadores que assolissin uns mínims de producció setmanal, és a dir, que faltessin menys a la fàbrica (Santacreu era "del parer de que no hi entrasen més que las Filadoras, perquè de las demás bastantas ni ha").¹²³ Però els resultats foren ben magres, com ho suggereix el Gràfic 4.14. i ho confirma la correspondència de Santacreu a Rovira. El problema del fabricant barceloní i del seu administrador espluguíf era que la dinamització durant l'última dècada d'un modest però ja supracomarcal mercat de treball femení, ben percebuda per Santacreu, havia accentuat aquella mena de comportaments fabrils de les dones i noies filadores. És a dir, les *noves* opcions de "sortida" per a les filadores (que incloïen des de l'anada més freqüent als mercats laborals en expansió de Reus i Tarragona fins la demanda de treball de la nova fàbrica de Cordoní¹²⁴) havien erosionat la posició de força inicial de Rovira i Santacreu, i d'alguna manera havien proporcionat a les dones una "veu" a la fàbrica que no semblaven haver tingut durant els primers anys de vida d'aquesta. Ramon Santacreu ho explicava així a Josep Rovira el 31 d'agost de 1803, quan s'acostava la verema i també les anades a Tarragona "a vèurer les festas y a buscar feynas": "La Semana pasada vas

¹²² Totes tres citacions: AHCB, Fons Comercial, B.297/Josep Rovira: Copiador de cartes enviades per Ramon Santacreu a Josep Rovira (1802-1804): cartes de 26-03-1803, 04-09-1803 i 13-11-1802.

¹²³ AHCB, Fons Comercial, B.297/Josep Rovira: Copiador de cartes enviades per Ramon Santacreu a Josep Rovira (1802-1804): cartes de 27-11-1802 [d'on trec la citació literal], 01-12-1802, 12-01-1803 (primer sorteig o "extracció": "La Extracció fou feta en tot modo en presència del Vicari y todas las Xicas que contribuiren en ella, y la tragué Tegla Capdevila N° 13, y los digué que se continuarà cada mes, y veig que no fan tantas faltas..."), 18-06-1803, 13-08-1803, 31-08-1803 i 07-09-1803.

¹²⁴ Dones que havien filat a L'Espluga de Francolí i que havien marxat a Reus o Tarragona: AHCB, Fons Comercial, B.297/Josep Rovira: Copiador de cartes enviades per Ramon Santacreu a Josep Rovira (1802-1804): cartes de 13-04-1803 (Reus) i 13-11-1802 (Tarragona). La competència de la nova filatura de Cordoní: "Lo que causa ara gran perjudici és la altra Fàbrica [...] Si Vm. fos en esta pendria grans enfados com jo los prenc, y vegi Vm. quins principis porten que tota la sua ideya és en donar més diners de filar, cardar y metxa, que això ells mateixos ho diuen cada dia ha las mateixas Minyonas, que todas las nits van ha trobarlas per las Casas per sustraurerlas, dientlos que sempre los pagaran lo fil més que Nosaltres." [carta de Santacreu a Rovira de 13-11-1802].

pagar las del [fil] fi ha 12 [sous] per no atrevirme ha pagarlas ha menos per sentir malas veus en que deyan que si sels pagava lo fil ha menos de 12 que no volian filar, ...y a la resposta veuré lo que Vm. determini si vol que sels pagui ha 12 [sous] a fi de detenirlas, perquè tant lo Baltasar com la Gayetana [Santacreu] van vèurer com ellas se convenian[,] *lo que no avien fet*[,] dient que pagantlos eix fil ha menos de 12 *que plantarian las màquinas.*” L’abril del mateix any, just en un moment de màxima activitat estacional a la fàbrica, Santacreu ja havia suggerit que les coses havien canviat a pitjor, per a ell i per a Rovira, durant els últims anys: “Si la gent me venen no deixaré de quedar bé, *però no puch roncar tant com roncava altres temps.*”¹²⁵

* * *

Resumint: no és gens estrany que Ramon Santacreu es justificqués davant de Josep Rovira, més d’una i dues vegades, recordant-li que “Vm. no considera lo treball que costa de manejar esta Fàbrica, que part del Any los Amos són Mosos, particularment tractant ab Donas”.¹²⁶ La sentència sintetitza amb precisió el cor del problema al qual havia de fer front Ramon Santacreu (i Josep Rovira des de Barcelona): “manejar esta Fàbrica” exigia molt treball, sobretot treball d’organitzar, conservar i fer rendir el mateix factor treball; però aquest factor treball, aquest mig centenar llarg de noies filadores que anaven i venien, es sabien només conjunturalment i escassament lligades a l’autoritat de Santacreu i de la fàbrica filadora, i en canvi molt més dependents de decisions familiars (¿i personals?) que no imaginaven la fàbrica com una col·locació femenina ni a llarg ni a mig termini. Les dones casades eren tota una raresa a la filatura dels Santacreu¹²⁷, i les estratègies d’accés al matrimoni podien passar per altres i més segures lògiques que no pas per no moure’s de la fàbrica i de L’Espluga. Podien passar per l’anada als mercats de treball urbans, on les expectatives de reproducció material de les noves famílies treballadores s’endevinaven menys limitades que a la Conca farcida de vinya i de parcel·les; per la relativa certesa i estabilitat que oferia el servei domèstic, sobretot a ciutat; o per maximitzar el rendiment del propi esforç aprofitant al màxim el calendari estacional de feines

¹²⁵ AHCB, Fons Comercial, B.297/Josep Rovira: Copiador de cartes enviades per Ramon Santacreu a Josep Rovira (1802-1804): cartes de 13-11-1802 (anades a Tarragona), 31-08-1803 i 13-04-1803 [el subratllat és meu].

¹²⁶ AHCB, Fons Comercial, B.297/Josep Rovira: Copiador de cartes enviades per Ramon Santacreu a Josep Rovira (1802-1804): carta de 06-08-1803.

¹²⁷ Reveladorament, la correspondència de Santacreu a Rovira (1802-1804) només esmenta en una ocasió el treball de dones “Casadas” (no “Minyones”), el novembre de 1802, quan, també reveladorament, es feren fer 6 *jennies* “a un fuster de L’Espluga per donarlas ha las Filadoras que vag trobà Casadas en sas Casas”. És a dir, les poques dones casades no treballaven a la fàbrica (i la seva irregularitat domèstica devia relativitzar-se vista l’experiència de la fàbrica). [AHCB, Fons Comercial, B.297/Josep Rovira: Copiador de cartes enviades per Ramon Santacreu a Josep Rovira (1802-1804): carta de 13-11-1802].

potencialment femenines, des de cosir i “fer Bugadas” fins “anar a la Verema”. Certament, resulta molt difícil discriminar el marge d’elecció personal que podien tenir les mateixes dones que filaven a L’Espluga a l’hora d’entrar o sortir de la fàbrica. Però és indiscutible que la possibilitat d’elecció existia, prenguessin la iniciativa les mateixes dones o se la reservessin els “Pares i Mares”. Als ulls d’aquestes famílies pageses, la fàbrica era poc més que una poc o molt modesta reserva de rendes conjunturals, que ni per tradició ocupacional (les casades no hi acudien), ni per localització, garantia futurs ingressos ni futures aliances matrimonials (no hi treballaven homes, i si ajudava a fer-se la dot, també ho feien les altres feines salaritzades i estacionals). Tot això, paradoxalment, també feia “més barat” el treball filador de les dones espluguines, per exemple en comparació amb el de les potencials filadores fabrils barcelonines, sobretot perquè aquestes tampoc eren gaire més constants a propòsit de les seves *obligacions fabrils*. Però el preu que la fàbrica pagava era la subordinació absoluta a les *conveniències* multipolars i canviants del seu contingent de “minyones” (sobretot en el cas de les filadores amb les *jennies*, les més decisives per a la fabricació i les més laborioses d’ensenyar i reemplaçar). El que Ramon Santacreu feia amb les dones de la seva pròpia família -fer-les anar amunt i avall de la fàbrica, durant tot l’any, ara filant, ara “ensenyant”, ara vigilant- era, precisament, el que no podia fer amb la resta de dones. I era, segons tots els indicis, allò que els nous “fabricants” de fil barcelonins tendien a fer, aleshores que engegaven les “fàbriques” amb poques *jennies* que corrien “pels Pisos” de la ciutat.

El que més m’interessa de tot plegat és que les filadores de L’Espluga es comportaven a la fàbrica d’una o altra manera, treballaven més o menys al cap del dia, i pitjor o millor, segons fossin les circumstàncies *externes* a la fàbrica. Segons l’articulació del mercat supracomarcal d’ocupacions femenines i de les estratègies familiars pageses fes més o menys valuós el treball de filar a la fàbrica. Dit d’una altra manera: les filadores es valien de la possibilitat de “sortida”, “sortida” de la fàbrica del propi treball o del de les companyes (en el sentit que li ha donat Albert O. Hirschman), per obtenir una determinada correlació entre esforç i ingrés. Per disposar, conjunturalment, d’una mica de “veu” (també en el sentit de Hirschman). Però, per la mateixa regla de tres, la restricció estacional d’aquelles “sortides”, i la pressió familiar per maximitzar a tothora el treball d’aquelles dones, feia que, amb més filadores a la fàbrica, la “veu” s’apagués o desaparegués del tot: “...més ja se atansa lo temps [l’hivern] que no poran roncar [les filadores] y tindran de treballar per forsa.” Aleshores els preusfets s’ensorraven i l’esforç de les dones s’havia de multiplicar per acostar-se als ingressos de la tardor. En conseqüència, la “veu” a la fàbrica d’aquestes filadores resultava, sobretot, una “veu” atorgada per una determinada lògica social de reproducció material i familiar, una lògica de la qual elles eren subsidiàries i que a penes governaven. I en conseqüència, també, l’exercici d’aquesta “veu” col·lectiva, la reclamació més o menys explícita i mancomunada d’unes determinades condicions de treball i

retribució, no s'incorporaria amb facilitat i fluïdesa a l'imaginari laboral i cultural d'aquestes dones. De fet, no s'hi incorporaria gens.¹²⁸

No s'hi incorporaria a L'Espluga de Francolí ni tampoc riu avall, entre les *noves* generacions de filadores que poblarien les fàbriques de l'Alt i el Baix Camp durant les dècades centrals del segle XIX.

¹²⁸ L'atractiu feix de relacions causals que Hirschman estableix entre la possibilitat de "sortida" i la disponibilitat de "veu": Albert O. HIRSCHMAN (1970): *Exit, Voice and Loyalty...*, ps. 44 i ss..

III

La fabricació del filador (1820s-1850s)

III.1. El segon quart del segle XIX fou l'escenari d'una profunda transformació de la filatura cotonera catalana. Una transformació que començà pel notable guany de pes específic del subsector filador en el conjunt del cotó català. A la ciutat de Barcelona, per exemple, l'hegemonia de la indianeria s'acabà amb la segona dècada del segle, i en alguns sentits el relleu passà a mans de la fabricació de filats: segons ha documentat Alexandre Sánchez, del milió llarg de lliures catalanes invertides en fàbriques cotoneres de la capital entre 1815 i 1839, més de 440.000 correspongueren a filatures de cotó, la primera partida si desglossem el total segons subsectors cotoners.¹ Aquest nou impuls a la nacionalització del filat obeí a forces diverses, però particularment a la combinatòria entre reorientació de la demanda interna de fil, noves afluències de capital i incentius associats a noves tecnologies filadores. L'esperit d'aquesta nova etapa filadora es materialitzà en dates com ara la del 28 de novembre de 1827, quan la pressió dels fabricants, en forma de reial decret que impedia la importació de fils de cotó per sota del número 81, reblà el clau de les polítiques prohibicionistes de principis de segle.² Sobre totes

¹ Alexandre SÁNCHEZ SUÁREZ (1989): "La era de la manufactura...", ps. 105-107.

² Una lectura molt perspicaç de les motivacions i conseqüències d'aquest reial decret es pot trobar a Laureà FIGUEROLA [1849]/(1993): *Estadística de Barcelona...*, p. 319. Prohibicionisme importador i consolidació de la filatura autòctona: James THOMSON (1994): *Els orígens de la industrialització...*, ps. 325-328; també Alexandre SÁNCHEZ SUÁREZ (ed.) (1990): *Protecció, ordre i llibertat...*, ps. 19 i ss..

aquestes bases es consolidà l'expansió filadora del període 1820s-1850s, una expansió essencialment dinàmica i canviant, que alhora que reforçava la posició del subsector, en modificava els perfils empresarials, tecnològics, laborals i socials (encara que no sempre, ni a tot arreu, de la mateixa manera i en la mateixa direcció).

Per als propòsits d'aquest estudi, dues d'aquestes transformacions parcials resulten més que rellevants. D'una banda, el fet que en algun moment per determinar entre els 1820s i els 1850s, la feina de governar les màquines de filar esdevingué, en punts decisius de la geografia cotonera catalana, una ocupació majoritàriament masculina. Contra la condició exclusivament femenina del treball filador fundacional, la renovació del segon quart de segle també ho fou de la composició de gènere de la feina de filar cotó "ab màquina", culminant en una masculinització substancial del que, simultàniament i reveladorament, adquiria la consideració social d'"ofici". Indestriable d'aquest viratge n'avançava un altre: pels volts del 1850, el treball dels filadors de cotó era, amb força diferència i en termes generals, el més ben pagat d'entre el dels principals col·lectius d'assalariats cotoners i fins i tot tèxtils (majordoms i encarregats de fàbrica al marge). A Catalunya, com al Lancashire del primer terç del segle XIX, la mecanització de la filatura fou sinònim de l'emergència d'una nova figura fabril, el filador de cotó, ben poc a veure amb les dones i adolescents filadores que fins aleshores havien *preservat* aquesta feina a la cua de l'escala salarial del cotó autòcton.

Les informacions relativament generals que fan pensar en una notable masculinització, entre 1825 i 1850, de la feina a peu de màquina filadora, són puntuals però reveladorament coincidents. Fixem-nos en el cas de la ciutat de Barcelona, centre neuràlgic de la filatura catalana a mesura que avançava la primera meitat del segle, i en part per això mateix -i per les implicacions tecnològiques i empresarials d'aquesta dinàmica-, pionera en la substitució de dones filadores per homes filadors. Si fem cas dels llistats d'homes i nois majors de 12 anys que els fabricants barcelonins deien ocupar en les seves filatures l'octubre de 1828, aleshores els homes filadors eren encara tota una raresa, i les funcions dels proporcionalment escassos homes que treballaven en aquelles fàbriques i tallers continuaven circumscrites a la supervisió del treball de les dones i/o a l'execució d'alguna tasca fabricadora tecnològicament complexa i productivament decisiva (com ara la carda del cotó amb màquina). Dels 46 fabricants de filats que el 1828 respongueren una ordre del governador militar de Barcelona (de 90 fabricants de fil censats a la ciutat el 1829), només 2 esmentaren algun "filadó" o "*trabajador de máquina*" (algún altre ho insinuà), i en tots els casos el nombre absolut de barons majors de 12 anys es comptava amb els dits d'una mà; res a veure, doncs, amb els teixidors de cotó o amb els pintadors i estampadors, que el mateix 1828 es comptaven per centenars a Barcelona i eren -aclaparadorament els primers i exclusivament els segons- categories masculines.³ Aquesta

³ Totes les dades (1828) procedeixen de l'explotació que he fet de BC, Fons Junta de Comerç, Lligall XVI, Capsa 24, Núm. 19: "*Notas relativas al comercio y fábricas para el*

absència d'homes filadors a la Barcelona de finals dels anys 1820s (quan, a la ciutat, les màquines de filar mogudes “mecànicament” ja superaven en nombre les estrictament “manuals”, *jennies* o berguedanes), contrasta vivament amb el paisatge laboral filador que Ildefons Cerdà retratà al cap de vint-i-cinc anys llargs. Segons les detallades informacions recollides per l'enginyer osonenc, a la Barcelona del 1856 almenys dos de cada tres responsables de les màquines *mule-jennies* (les protagonistes del creixement de l'últim quart de segle) eren homes, i el total de filadors masculins fregava el miler, molt per davant del nombre de dones filadores.⁴

Aquest tomb en l'estructura de gènere del treball filador capitalí es pot precisar, sobretot cronològicament, a partir de dades paradoxalment menys concretes. Tant l'estadística cotonera compilada per Esteve Sairó l'any 1841 (i publicada després amb detall per Pascual Madoz), com la informació manuscrita barcelonina que li serví de base, sumaren treballadors i treballadores de les fàbriques i seccions de filats sense especificar-ne la feina concreta: Sairó i Madoz atribuiren al subsector de filats del partit judicial de Barcelona (la ciutat, els pobles del pla i Badalona) un total de 7.217 “*operarios*”, dels quals 650 eren homes, 5.018 eren dones i 1.549 eren “*niños[as]*”; el manuscrit municipal del mateix 1841, que es restringia a Barcelona ciutat, sumà 588 homes, 4.542 dones i 1.377 “*muchachos o muchachas*”, un total de 6.507 i en unes proporcions calcades a les anteriors. En ambdós casos els “*hombres*” eren el 9% de tot el contingent obrer del subsector, inclosos encarregats i majordoms dels poc menys de 200 “*establecimientos*” censats.⁵ A penes deu anys més tard, la composició de gènere d'aquell contingent havia canviat força, a jutjar per les informacions que els mateixos fabricants proporcionaren a Laureà Figuerola i que aquest publicà entre 1849 i 1851. L'*Estadística* de Figuerola reuní 5.311 “*operarios*” per a les fàbriques filadores de la Barcelona estricta, “*operarios*” que es desglossaven en 1.226 homes, 2.808 dones i 1.277 “*niños y niñas*”. Els homes adults, que havien doblat el nombre absolut just quan la suma d’“*operarios*” s'havia reduït, ja representaven el 23% llarg del total; les dones, camí de la meitat de les comptades el

servicio del cordón sanitario con motivo de la epidemia de Gibraltar” (1828), font que tracto amb detall en el Capítol 5 [dec el coneixement d'aquesta font a l'amabilitat d'Alexandre Sánchez]. Els fabricants de filats barcelonins el 1829: AFTN, Junta de Fàbriques, Llibres d'Actes, Vol. I (1829-1834): “*Padrón General de los SS. Fabricantes de Hilados, Tejidos y Pintados de Algodón de esta Ciudad...*” (20-08-1829).

⁴ Ildefonso CERDÀ (1867): “*Monografía estadística de la clase obrera...*”, ps. 595-598; vegeu també la Taula 2.1. (Capítol 2).

⁵ Les dades recollides per Sairó i publicades per Madoz: Pascual MADDOZ (1845-1850): *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico...*, vol. III, ps. 462-463; els municipis del partit judicial de Barcelona: *El Principat de Catalunya al “Diccionario...”* (1985), vol. I, p. 199. Vegeu també Esteban SAYRÓ (1842): *Industria algodonera...*. El manuscrit-esborrany corresponent a la ciutat de Barcelona i elaborat amb destí a aquesta mateixa estadística: AMAB, Governació, Sèrie A, Expedient 1.232: “*Sobre Estadística. Noticias pedidas por la Junta de Comercio...*” [1841]; vegeu-ne la contextualització i l'ús que en fa Genís BARNOSELL (1999): *Orígens del sindicalisme...*, p. 120 (nota 4).

1841, s'havien rebaixat al 53% (contra el 70% que eren el 1841).⁶ La comparació entre Sairó (1841) i Figuerola (1849-1851) només admet una lectura. Si, com indiquen les fonts generals i els llibres d'empresa, les feines de preparació de la filatura continuaren essent aclaparadorament femenines durant aquesta dècada (amb l'excepció, heretada, de la carda del cotó), el relleu de dones per homes s'hagué de concentrar forçosament en una feina: el govern de les màquines de filar o "*máquinas en fino*".

Barcelona sembla haver estat el pal de paller d'aquesta transformació de gènere, i també de la condició social de la feina assalariada de filar cotó; no és pas una excepció ni un cas a part en el mapa filador català. D'informacions locals sobre la masculinització de la tasca de conduir les màquines de filar, sempre en un context de difusió i millora de les màquines *mule-jennies*, no en manquen: vegeu, per exemple, les evidències a propòsit de la filatura de Mataró, o les referències sobre Manlleu (Osona).⁷ Jo he pogut refer amb força detall els canvis d'aquesta mena (i d'altres) que es produïren a la vila de Sallent (Bages), una de les cotoneries més dinàmiques i localment estratègiques de la Catalunya de la primera meitat del segle XIX. La tria de Sallent té interès, d'entrada, per dues raons. D'una banda, per l'acusadíssima hegemonia del negoci i del treball cotoner en la vida local, hegemonia força excepcional en una vila catalana de més de 2.500 habitants de mitjan segle. Els 35.608 fusos de filar cotó que s'hi censaren el 1850, dividits pels 2.564 habitants que Madoz hi censà pocs anys abans, proporcionen un índex (13,9 fusos per habitant) que aleshores no assolía cap altre municipi del molt cotoner partit judicial de Manresa. I la majoria d'aquells fusos de filar ho eren de màquines "mecàniques", no pas de les ja anacròniques i sovint desnonades berguedanes, les quals continuaven situant en el mapa filador molts municipis de la Catalunya interior (de manera força enganyosa, val a dir). A la cotoneria sallentina del 1850, la filatura mecànica (18.468 fusos de *mule-jenny* i 4.120 fusos de màquines "contínues") manava la filatura de màquines manuals (13.020 fusos de berguedana), aquesta última ja més a prop de ser un estricte testimoni del passat que una alternativa o una auxiliar de la primera.⁸ Aquesta correlació tecnològica feia de

⁶ Les dades recollides i validades per Figuerola: Laureà FIGUEROLA [1849]/(1993): *Estadística de Barcelona...*, p. 320. El perquè de la cronologia de les dades sobre la indústria cotonera barcelonina (1849-1851), si el primer fascicle original de l'obra es publicà a Barcelona el 1849, l'ha demostrat amb profusió de dades Antón COSTAS a l'Estudi Preliminar de la reedició esmentada [ps. [6]-[10]].

⁷ Homes filadors al Mataró dels anys 1840s i primers 1850s: Francesc COSTA OLLER (1993): *Mataró al segle XIX...*, ps. 50-51; Josep BENET i Casimir MARTÍ (1976): *Barcelona a mitjan segle XIX...*, vol. I, ps. 362-364; també es detecten homes filadors en els padrons municipals: AMM, Fons Històric, C-151-2: "*Padrón de Mataró, 1840-1841*"; Gov-54-55: Padró d'habitants (1842-1843); i Gov-56-57: Padró d'habitants (1849). Filadors declarats en vaga a Manlleu l'any 1841: Josep M. OLLÉ ROMEU (1973): *El moviment obrer...*, ps. 337-338.

⁸ Els fusos de filar l'any 1850: AFTN, Junta de Fàbriques, Estadística de 1850. La població de Sallent a mitjan dècada dels 1840s, segons Madoz: *El Principat de Catalunya al*

Sallent un cas particular en l'encara abundant filatura del mig i alt Llobregat, l'únic cas d'importància en què a finals dels anys 1840s no hi senyorejaven les moribundes berguedanes o bé les poc flexibles "contínues", aquestes més treball-estalviadores que les *mule-jennies* però també més exigents pel que feia a inversió de capital i al control del mercat final del fil. I reveladorament, i en la línia del que hem vist a Barcelona, la feina amb les *mule-jennies* sallentines s'assignava quasi exclusivament a homes. Això és, almenys, el que es dedueix d'una carta pública que "*los hiladores de algodón de Sallent*" adreçaren al diari barceloní *El Constitucional* l'estiu del 1854, carta en què defensaven la continuïtat de la *mule-jenny* en detriment de la importació d'una nova màquina de filar que percebien com una amenaça per a la seva condició. La carta anava acompanyada de 111 signatures, un nombre que agrupava la immensa majoria dels responsables de les *mule-jennies* sallentines de principis dels anys 1850s: 103 eren noms d'homes i només 8 ho eren de dones.⁹ Alhora, i també com a Barcelona, l'ofici de "filador de cotó" era una creació força recent de la manufactura sallentina. Del Padró de Veïns de Sallent de l'any 1836, la qualificació "filador" -o "*hilador*"- hi és gairebé del tot absent, a diferència de les desenes de "cotoners", "teixidors" (o "teixidors de cotó") i "fabricants de cotó" que s'hi repeteixen.¹⁰ Mostraré que aquest buit no s'ha de llegir, sense més, en clau filològica, sinó que expressava una ben coneguda organització del treball cotoner -particularment en els aleshores majoritaris tallers parafamiliars- segons la qual les dones filaven amb les berguedanes (i amb les *mule-jennies* de primera hora) mentre que els homes compaginaven, més o menys segons el cas, la supervisió del treball femení i adolescent amb certes tasques directament productives (en els tallers i petites fàbriques del Sallent dels anys 1830s, sobretot el tissatge). I mostraré que tot això canvià radicalment en les encara no dues dècades que transcorregueren entre 1836 i 1854.

La rellevància social i fins política d'aquesta variació de l'estructura de gènere del treball filador no es fundava, òbviament, en el fet estricte que una feina cotonera exclusivament femenina fins aleshores passés, majoritàriament, a mans d'homes. Allò que resultà decisiu per a la intrahistòria industrial catalana, i el que vull retenir per al meu argument, foren les implicacions laborals i socials d'aquesta transformació. O, si es vol, en quina mesura es redefiní, laboralment i socialment, la figura del/la filador/a de cotó arran de la "fabricació" i expansió del nou assalariat masculí. I, alhora, en quina mesura aquest fou un procés homogeni i unidireccional arreu de la geografia filadora catalana, particularment entre mitja dècada dels 1830s i mitja dècada dels 1850s.

"Diccionario... (1985), vol. II, ps. 114-115. Fusos de filar i habitants dels municipis del partit judicial de Manresa (1841-1861): vegeu la Taula 6.1. en el Capítol 6.

⁹ *El Constitucional* (Barcelona), 13-08-1854 [1854/23], p. 3 ["Remitido"]. Els arguments a propòsit de la representativitat més que significativa d'aquesta nòmina de 111 filadors i filadores els detallo en el Capítol 6.

¹⁰ AMSa, Lligall 223/Estadística: "*Padrón General de 1836*" [1835].

A tall d'exemple, i només per avançar una hipotètica direcció d'aquesta redefinició, una dada en la qual coincidiren diversos observadors contemporanis. A la ratlla del 1850, aquests homes filadors assalariats de fàbrica eren, per terme mig, els treballadors més ben pagats del cotó català (exclosos contramestres i majordoms, i encara no tots). És a dir, la masculinització filadora havia coincidit amb un tomb copernicà de les antigues jerarquies salarials cotoneres, de tal manera que els ingressos mitjans dels (i en alguns casos, de les) que feien anar les màquines de filar havien passat de baix a dalt de l'escala intergènères. Aquesta era, almenys, la tendència que suggerien les informacions generals recollides per tres observadors de la indústria catalana entre 1848 i 1856, tendència que altres fonts més concretes confirmen més que desmenteixen. Les estimacions salarials segons feines cotoneres compilades pel cònsol francès a Barcelona Ferdinand de Lesseps (1848), pel reformista Demòcrata Ceferí Tresserra (1855, però per al vintenni 1835-1855), i per Ildefons Cerdà (1856), coincidiren a situar els filadors al capdavant de la nòmina d'ingressos nets setmanals de la cotoneria catalana (o barcelonina en les informacions de Tresserra i de Cerdà). Segons Lesseps, el setmanal mitjà entre els filadors catalans "de ciutat" a principis de 1848 (una conjuntura de crisi) voltava els 95 rals nets, molt per davant dels 76 rals setmanals dels tintorers, els 65 rals dels pintadors "de primera classe" i els menys de 50 rals dels teixidors mecànics, les categories cotoneres que anaven a l'encaç dels primers.¹¹ Tresserra atribuï als filadors "de primera classe" 100 rals nets setmanals l'any 1840, i 90 rals entre 1845 i 1855; una trajectòria força diferent -per més estable- de la dels teixidors de cotó: 90 rals setmanals el 1840 però 75 rals el 1850 i 70 rals el 1855, i això els teixidors més ben pagats.¹² I finalment, la detallada i ja esmentada estadística d'Ildefons Cerdà: dels més de 21.000 treballadors i treballadores que Cerdà censà en el tèxtil barceloní l'any 1856 (cotó però també mescla i seda), només 600 es movien en un ventall salarial que, sempre per damunt dels 75 rals nets setmanals, oscil·lés fins els 100 rals o més. Tots eren filadors de cotó, homes que governaven les *mule-jennies* a vapor més potents de la ciutat. Ni els teixidors de mescles o seda (entre 60 i 78 rals setmanals), ni els estampadors i pintadors més qualificats (entre 60 i 80 rals setmanals), ni l'extensa nòmina de teixidors de cotó, a mà i mecànics (entre 40 i 80 rals setmanals), s'equiparaven col·lectivament amb l'ingrés filador, per no parlar, és clar, dels setmanals mitjans de les més de 8.000 dones i noies repartides pel tèxtil de la ciutat [vegeu la Taula 2.1. en el Capítol 2]. L'estadística de Cerdà resisteix bé la comparació amb dades d'empreses particulars, sempre i quan se la prengui com una aproximació a les jerarquies laborals i salarials del cotó barceloní de mitjan segle. En el cas dels filadors de cotó, i de tots els

¹¹ "*Renseignements sur les conditions de travail en la Catalogne*" [informe elaborat per Ferdinand de Lesseps (22-03-1848)], reproduït a Joan CAMPS GIRÓ (1978): *La Guerra dels Matiners...*, ps. 167-174, particularment ps. 172-173. Lesseps anotà les estimacions salarials en francs per dia, que he convertit en rals per setmana tenint en compte el canvi que el mateix Lesseps esmentà (1 franc=3,84 rals) i una setmana de treball de sis dies complets.

¹² Ceferino TRESSERRA (1855): *Porvenir de las asociaciones...*, p. 18.

que com ells treballaven a preu fet, les anteriors informacions s'han de llegir com una descripció comparada de llur potencial salarial (i també del seu potencial ascendent en les renovades files del treball cotoner assalariat), mai com les entrades d'una fulla de salaris.¹³

Les evidències que permeten vincular la masculinització i la revalorització salarial del treball filador amb el canvi tècnic, i més concretament amb la difusió de les màquines *mule-jennies* fetes de ferro i mogudes per força de vapor o d'aigua, són, a la Catalunya dels anys 1830s i 1840s, abundants i sovint indiscutibles. A primer cop d'ull fa tota la impressió que la nova tecnologia, més productiva per la seva associació amb energies inanimades, exigí, per treure'n el major rendiment, una mena de treball físicament més potent que el de les dones i joves que havien monopolitzat la feina de filar amb berguedanes, o amb *mule-jennies* de fusta i ferro, durant el primer terç del segle XIX. És a dir: que el canvi tècnic i la transformació de la força de treball foren una mateixa cosa, i que el primer desencadenà la segona, i que aquesta aplanà i eixamplà el camí d'aquell. En certa mesura això fou així, però només en certa mesura. D'entrada, fixem-nos que, efectivament, allà on les *mule-jennies* i el vapor (o la força hidràulica) es feren forts més aviat, el treball adult masculí s'hi detecta abans i en major proporció. La Taula III.1. -i l'Apèndix III.1.- resumeixen alguns dels principals indicadors que Esteve Sairó recollí a propòsit de la filatura cotonera catalana l'any 1841. Imprecisions i correccions al marge, les dades mostren dues geografies filadores amb perfils prou diferents.

[Vegeu a continuació la Taula III.1. i al final l'Apèndix III.1.]

Tot i la cronologia gens tardana, s'hi observa una filatura quasi exclusiva de *mule-jennies*, on els motors a vapor guanyen terreny ben depressa a les cavalleries filadores¹⁴: és la filatura de la ciutat de Barcelona i el seu *hinterland* immediat, i també la més modesta dels partits judicials de Mataró i Arenys de Mar, a la veïna comarca del Maresme. En ambdós casos el treball adult masculí ja representava al voltant del 12-13% de tots els actius adults ocupats en les fàbriques i tallers de filats i torçats. L'altra cara de la moneda és la persistència de la filatura manual de màquines berguedanes (o *jennies* sense més), la continuïtat de la densa xarxa de tallers i fàbriques de la Catalunya interior, la incessant mobilització d'abundant treball femení i adolescent (una de les claus de la dilatada competitivitat d'aquesta filatura). Laureà Figuerola advertí, amb raó, que la principal negligència de Sairó a l'hora d'elaborar la seva estadística (1841) fou refiar-se dels números que li feren arribar els mateixos fabricants -immersos en el combat aranzelari-, i així donar per bons molts fusos "manuais" que altres evidències

¹³ Ildelfonso CERDÀ (1867): "Monografía estadística de la clase obrera...", ps. 587-616.

¹⁴ Sobre la geografia dels motors a vapor, i la seva connexió amb la filatura de *mule-jennies*, vegeu el subapartat "Tipus i nombre de motors associats a la filatura del cotó a Catalunya (1841)" de l'Apèndix III.1. .

TAULA III.1.:

LA FILATURA DEL COTÓ A CATALUNYA (1841), SEGONS L'ESTADÍSTICA D'ESTEVE SAIRÓ:
GEOGRAFIA I IMPLANTACIÓ TERRITORIAL DE LA MULE-JENNY I DEL TREBALL ADULT MASCULÍ

	Implantació de la M.-J.			Treball a les filatures i pes del treball adult masculí					
	1. Fusos de filar i tòrcer	2.	3.	4. Total Treball.	5. Homes	6. Dones	7. Niños	8.	9.
PROV. DE BARCELONA									
P. Jud. d'Igualada	322.935	18	0,6	8.211	264	4.908	3.039	5,1	0,6
P. Jud. de Barcelona	278.666	1.516	84,9	7.217	650	5.018	1.549	11,5	3,7
P. Jud. de Berga	183.650	4	0,3	3.381	44	1.652	1.685	2,6	0,1
P. Jud. de Manresa	146.535	74	*6,0	2.848	142	1.609	1.097	8,1	0,6
P. Jud. de Vic	77.204	67	6,5	1.906	60	1.219	627	4,7	0,4
P. Jud. de Mataró	58.640	395	79,2	1.455	161	1.001	293	13,8	2,4
P. Jud. de Sant Feliu de Ll.	13.805	41	47,1	326	67	182	77	26,9	3,3
P. Jud. de Terrassa	11.774	29	30,2	238	15	139	84	9,7	1,4
P. Jud. de Vilafranca del P.	10.942	20	28,6	202	37	90	75	29,1	6,2
P. Jud. d'Arenys de Mar	8.626	66	89,2	237	23	150	64	13,3	2,5
P. Jud. de Granollers	1.965	4	25,0	41	3	22	16	12,0	0,6
PROV. DE TARRAGONA									
Reus	45.662	36	13,8	1.734	70	1.187	477	5,6	1,3
Santa Coloma de Queralt	21.933	5	2,2	575	5	365	205	1,3	0,1
Valls	6.580	20	46,5	166	18	103	45	14,9	1,1
Vendrell, El	1.220	0	0,0	26	2	12	12	14,3	2,0
PROV. DE GIRONA	57.355	52	7,5	1.497	43	870	584	4,7	0,9
TOTAL CATALUNYA	1.247.492	2.347	22,1	30.060	1.604	18.527	9.929	7,9	0,9

2. Nombre de màquines de filar *mule-jennies*.

3. Percentatge que representen les màquines *mule-jennies* sobre el total de màquines de filar del partit judicial o municipi (berguedanes + *mule-jennies* + contínues).

8. Percentatge que representen els homes adults sobre la suma d'homes i dones (columnes 5 i 6).

9. Mitjana d'homes adults per "*establecimiento*" de filats i/o torçats (els totals d'"*establecimientos*" de cada partit judicial o municipi: Apèndix III.1.).

* El partit judicial de Manresa és l'únic on el percentatge de màquines *mule-jennies* sobre el total de màquines de filar no resulta il·lustratiu de la correlació entre màquines "manuals" i màquines "mecàniques": a banda de 74 *mule-jennies* i 934 berguedanes, s'hi censaren 226 màquines contínues, el 78% del total d'aquestes màquines (289) que Sairó comptà a Catalunya.

FONT:

Elaboració pròpia a partir de Pascual MADDOZ (1845-1850): *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico...*, vol. III, ps. 462-465 [més detalls sobre el tractament d'aquestes dades, en l'Apèndix III.1.].

demostraven aturats o desballestats del tot.¹⁵ Això no treu, però, que filatures que havien adquirit una indiscutible envergadura al llarg de les quatre últimes dècades, com ara la del partit judicial d'Igualada, la del partit de Berga, o la de Reus i la seva comarca extensa, es mantinguessin força actives a principis dels 1840s, i que la seva activitat es fundés, exclusivament o gairebé, en les antigues berguedanes. En aquests escenaris, l'hegemonia del treball femení i infantil hi era absoluta, si fa no fa en els termes de la filatura d'entresegles, mentre que els homes censats hi constituïen, quantitativament, una anècdota, sobretot si tenim en compte la *ratio* homes/"establecimientos" (o fàbriques o tallers de filar i/o tòrcer fil), sempre per sota d'1 i molt lluny de la barcelonina. És a dir, els escassos homes comptats a penes donaven per encabir alguns encarregats a sou i potser els cardadors amb màquina, exclusius de les filatures més grans; res més.¹⁶ Finalment, un parèntesi relatiu. Entre un i altre disseny filador -encara que més a prop del segon que del primer- es movia la cotoneria de la regió de Manresa: els homes hi sumaven el 8% de tots els actius adults, i les màquines "mecàniques" (*mule-jennies* i contínues), 300, contra més de 900 berguedanes (moltes de les quals devien treballar a mig gas o no treballar gens). Val a dir, però, que les *mule-jennies* de factura recent -mogudes, en aquest cas, amb força hidràulica-, i amb elles els hipotètics primers filadors de fàbrica, es concentraven a la vila de Sallent i, en menor mesura, a la ciutat de Manresa.¹⁷

III.2. En quin sentit la *mule-jenny* concebuda per Samuel Crompton era una màquina de filar "mecànica", a diferència de la *jenny* i de la seva variant catalana, la berguedana? I fins a quin punt la nova tecnologia demandava una força de treball amb altres atributs que els de les dones i noies que havien filat, i encara ho feien, amb les màquines "manuals" (o amb les primeres màquines "contínues")?

La *mule* de Crompton escombrà dues restriccions que exercien de colls d'ampolla a la filatura britànica de l'última dècada del segle XVIII, i que en comprometien el creixement. D'una banda, deixà fora de joc la *jenny* i les seves prestacions a l'automatitzar l'operació

¹⁵ Laureà FIGUEROLA [1849]/(1993): *Estadística de Barcelona...*, ps. 311-314. Figuerola considerà actives, per al 1840-1842, poc menys de la meitat de les prop de 8.000 berguedanes que Sairó comptabilitzà a tot Catalunya [p. 314].

¹⁶ Una demostració de la notable fiabilitat de les dades de Sairó sobre el nombre d'"establecimientos" filadors (1841) l'he resumit en l'Apèndix III.1., tot contrastant les xifres de Sairó amb les de fabricants de filats que per a cada municipi català relacionà, el 1842, l'apartat "*Fábricas de hilados, torcidos y tejidos de algodón, estambre, pintados y blanqueos de las ciudades, villas y pueblos de las cuatro Provincias de Cataluña*" de la *Guía de Forasteros en Barcelona...* (1842).

¹⁷ Vegeu l'Apèndix III.1. i la Taula 6.1. del Capítol 6.

d'estiratge i primera torsió de la metxa de cotó -és a dir, l'operació de filar el fil-, garantint una major regularitat en la finor i resistència del fil elaborat. La *jenny* esdevingué una *mule* (o una *mule-jenny*) quan Crompton ideà el muntatge dels fusos damunt d'un carro mòbil que, allunyant-se dels cilindres que subministraven la metxa de cotó, l'estirés i la torcés alhora, convertint-la en fil. Carro i fusos havien de retornar després cap als cilindres, operació en què es bobinava (o debanava) el fil en el fus, i que preparava una nova tongada d'elaboració de fil. El primer desplaçament del carro aviat es mecanitzà i, prescindint de la intervenció humana, s'associà estrictament a l'automatisme dels cilindres (copiat de la màquina d'Arkwright) i al dels fusos, i a l'impuls d'energies animals o inanimades (al Lancashire anglès del primer terç del XIX, molt preferentment el vapor). La *mule-jenny*, doncs, deixà enrere la seva antecessora moguda a mà ("manual") en dues variables fonamentals: la productivitat per fus (i també per actiu de treball) i el llindar de qualitat del fil, ja que la combinació del joc de cilindres estiradors i del carro dels fusos mecànic féu possible l'obtenció de fils més fins (o de números alts) a força menys preu i més certesa.¹⁸ Aquest segon guany resultà decisiu per superar l'altra gran restricció que frenava el creixement filador britànic d'entresegles. Amb l'associació generalitzada al motor de vapor, la màquina de Crompton també deixà enrere la primera filadora mecànica, la *water-frame* de Richard Arkwright, i la seva versió millorada, la *throstle* o màquina "contínua". I això perquè, malgrat que la *mule-jenny* no havia mecanitzat com la contínua totes dues operacions centrals del procés (la transformació de la metxa en fil i el bobinatge d'aquest per fer-ne fusades), sí que l'avantatjava en canvi en aspectes d'importància creixent: l'esmentada major flexibilitat per filar un ampli ventall de fils (contra el confinament de la contínua a la filatura de fils "mitjans" destinats a l'ordit) i, indestriable d'això, el menor cost energètic per fus. Vençut el primer terç del segle XIX, la *throstle* o contínua consumia més del doble de força per fus que la *mule-jenny*, i la seva rendibilitat *hidràulica* ho era molt menys en una indústria vapor-intensiva com la britànica. Aleshores, a meitat de la dècada dels 1830s i a la Gran Bretanya, per cada fus de contínua en moviment en corrien 12 de *mule-jenny*.¹⁹

La *mule* de Crompton mecanitzà el moviment dels cilindres que subministraven la metxa, dels fusos que la torçaven i, posteriorment, del carro que els arrossegava i que propiciava

¹⁸ Les innovacions i la cronologia de la *mule-jenny* des de finals del segle XVIII: Harold CATLING (1970): *The Spinning Mule*, ps. 25-51; William LAZONICK (1990): *Competitive Advantage...*, ps. 82-84; Isaac COHEN (1985): "Workers' Control...", ps. 55-56 (la mecanització del primer moviment del carro dels fusos). Descripcions autòctones i contemporànies: José FERRER y VIDAL (1874): *Conferencias sobre el arte de hilar...*, ps. 15-17; José Oriol RONQUILLO (1851-1857): *Diccionario de materia mercantil...*, vol. III, ps. 176-177; Francisco ARAU (1847): *Tratado elemental de la filatura...*

¹⁹ Les comparacions amb la *water-frame* d'Arkwright, i amb la *throstle*, a propòsit de l'estalvi energètic i de la capacitat tècnica per filar fils més o menys fins: G. N. VON TUNZELMANN (1978): *Steam Power and British Industrialization...*, ps. 176-181 i 186. Fusos de *mule-jenny* i de contínua a la Gran Bretanya dels 1830s: Isaac COHEN (1985): "Workers' Control...", p. 56.

l'estiratge d'aquella. És a dir, mecanitzà l'estricta elaboració del fil de cotó. Però no féu el mateix amb l'operació de bobinar o debanar el fil en el fus, decisiva en molts sentits per al cost i la qualitat del producte final. La *mule-jenny* alternava les operacions de filar i bobinar, ara una ara l'altra, a diferència de la tecnologia concebuda per Arkwright, per això mateix dita "contínua". Quan el carro dels fusos de la *mule* havia fet el primer desplaçament i la metxa s'havia tornat fil -tot per mitjans mecànics, automàticament-, la màquina s'aturava. *"Entonces venía el hilador, y con la mano derecha sobre el volante que le servía de manubrio, movía un poco los husos en dirección contraria a la de la torsión; y con la izquierda, por medio del plegador, situaba los hilos en la parte de los husos donde deseaba envolverlos; moviendo el volante, ponía éstos en movimiento para recoger el hilo formado, empujando al mismo tiempo [a força de braços] el carro, hasta situarlo de nuevo junto a los citados cilindros, para que, volviendo a marchar inmediatamente los mecanismos, se apartase otra vez el carro, produciendo nueva cantidad de hilo, que el hilador volvía a recoger, repitiéndose continuamente la misma operación hasta que no había más hilo sobre los husos."* Aquesta descripció, feta pel fabricant català Josep Ferrer i Vidal,²⁰ resumeix amb precisió dues atribucions centrals del filador que treballava amb *mule-jennies*, atribucions que podien justificar la consideració de "qualificada" per a la feina de governar aquestes màquines. D'una banda, de la correcta manipulació del "plegador" (una barreja de destreses apreses i de relativa força física) en depenia un bon bobinatge del fil i, en conseqüència, una major productivitat (en prevenir els trencaments de fils) i un millor acabat de les fusades. En paraules d'un altre contemporani: *"No es indiferente la figura que el hilador da a la bobina o "canilla", pues ha de estar formada de una porción cilíndrica comprendida entre dos conos. Esta figura es la más propia para el embalaje de las canillas, y previene las roturas que inevitablemente se manifestarían en los extremos si fuese cilíndrica en toda su longitud. El hilo debe estar colocado en la canilla de tal suerte que, estirándole según el eje de ésta, aquél se devane enteramente sin interrupción. Se requiere cierta práctica para satisfacer esta condición indispensable."*²¹ D'altra banda, la productivitat filadora també depenia de la velocitat i de la coordinació amb què es dugués a terme, manualment, el segon desplaçament del carro dels fusos, el que executava el bobinatge del fil i la segona torsió mentre retornava vers els cilindres subministradors a buscar més metxa de cotó: *"Como la mull-jenny carece de regulador mecánico para bajar y subir el carro [com el que tindria la seva immediata successora, la self-acting mule o, a Catalunya, selfactina], y esta operación marcha a pulso del conductor de la máquina, un huso hila más o menos por número [de fil]*

²⁰ José FERRER y VIDAL (1874): *Conferencias sobre el arte de hilar...*, p. 19.

²¹ José Oriol RONQUILLO (1851-1857): *Diccionario de materia mercantil...*, vol. III, p. 178. Sobre aquesta mateixa operació: Francisco ARAU (1847): *Tratado elemental de la filatura...*, ps. 124-125.

según la velocidad con que el conductor hilador baja el carro expresado para volverlo a arrancar."²² A propòsit d'això, les informacions parlamentàries britàniques de finals dels anys 1830s detallen les exigències físiques més que considerables que comportava la feina dels filadors de Manchester i regió -i particularment la "baixada" del carro dels fusos-; filadors acostumats a fer-se càrrec de *mules* de no menys de 300 fusos, i sovint de màquines de fins a 600 fusos. És cert, també, que en l'adopció de *mule-jennies* més petites, de menys de 200 fusos, alguns fabricants anglesos d'aquells anys cercaren la pretesa (i fallida) solució a la pressió laboral i sindical dels seus filadors masculins: tecnologia menys condicionant físicament per tal de reclutar dones i nois joves, excel.lents competidors dels homes adults tant pel que feia a les expectatives salarials com a la potencial adquisició (o renovació) de destreses filadores i cotoneres que no els eren gens estranyes.²³

[Vegeu a continuació els Gràfics III.1. i III.2.]

Tal i com he explicat en el Capítol 2, el diferencial físic masculí fou un factor propiciatori de la condició masculina de la feina de filar cotó amb màquines *mules* en manufactures com la britànica o la francesa; però no fou l'únic factor, ni el decisiu o el més important. Que l'any 1833 gairebé 8 de cada 10 treballadors/es de les filatures britàniques de *mules* fossin homes, i que la posició específica de filador hi fos exclusivament masculina, s'explica per una trajectòria argumental força més complexa. Per exemple, pel control que els primers filadors de *mule-jenny* a vapor havien exercit sobre un mercat de treball en formació, mitjançant la gestió d'una determinada política d'organització del treball de filar -el reclutament, control i retribució del treball auxiliar per part del mateix filador, a la manera d'un "subcontractista intern" a la fàbrica-com un mecanisme clau de control obrer d'accés a l'"ofici". I també per la fermesa sindical i política amb què aquells mateixos filadors havien defensat, i encara defensaven, un ampli calidoscopi de "costums filadors", indestriables de la seva posició laboral en tant que organitzadors i beneficiaris d'equips de treball sota la seva autoritat. L'exclusió de les dones, l'any 1829, de la *Grand General Union of Cotton Spinners*, formalitzava un d'aquests "costums", convençuts els filadors masculins que la promoció de dones a filadores de *mule-*

²² José Oriol RONQUILLO (1851-1857): *Diccionario de materia mercantil...*, vol. III, p. 178. Tan important com la velocitat de retorn del carro ho era la regularitat d'aquesta velocitat, de la qual depenia també la formació de la fusada. Vegeu sobre tot això: William LAZONICK (1990): *Competitive Advantage...*, ps. 80-85.

²³ Segons un dels testimonis que declarà davant el *Select Committee on Combinations of Workmen* del Parlament de Londres (1838), l'acció de desplaçar manualment el carro d'una *mule-jenny* de 336 fusos sobre les seves guies metàl.liques obligava a "*the same mechanical exertion which would raise vertically 160 lbs. [72,6 quilos] ...over a distance of six feet [1,83 metres] in three seconds.*" [citat a Isaac COHEN (1985): "Workers' Control...", p. 63 (nota 24)]. L'operació manual de retornar el carro es feia, en les *mule-jennies* britàniques d'aleshores, aproximadament unes tres vegades per minut. Vegeu sobre tot això, i sobre l'opció de màquines més petites per reemplaçar homes per dones: William LAZONICK (1990): *Competitive Advantage...*, ps. 80-85.

GRÀFIC III.1.:
LA MULE-JENNY DE CROMPTON:
VISTA LATERAL I MECANISMES

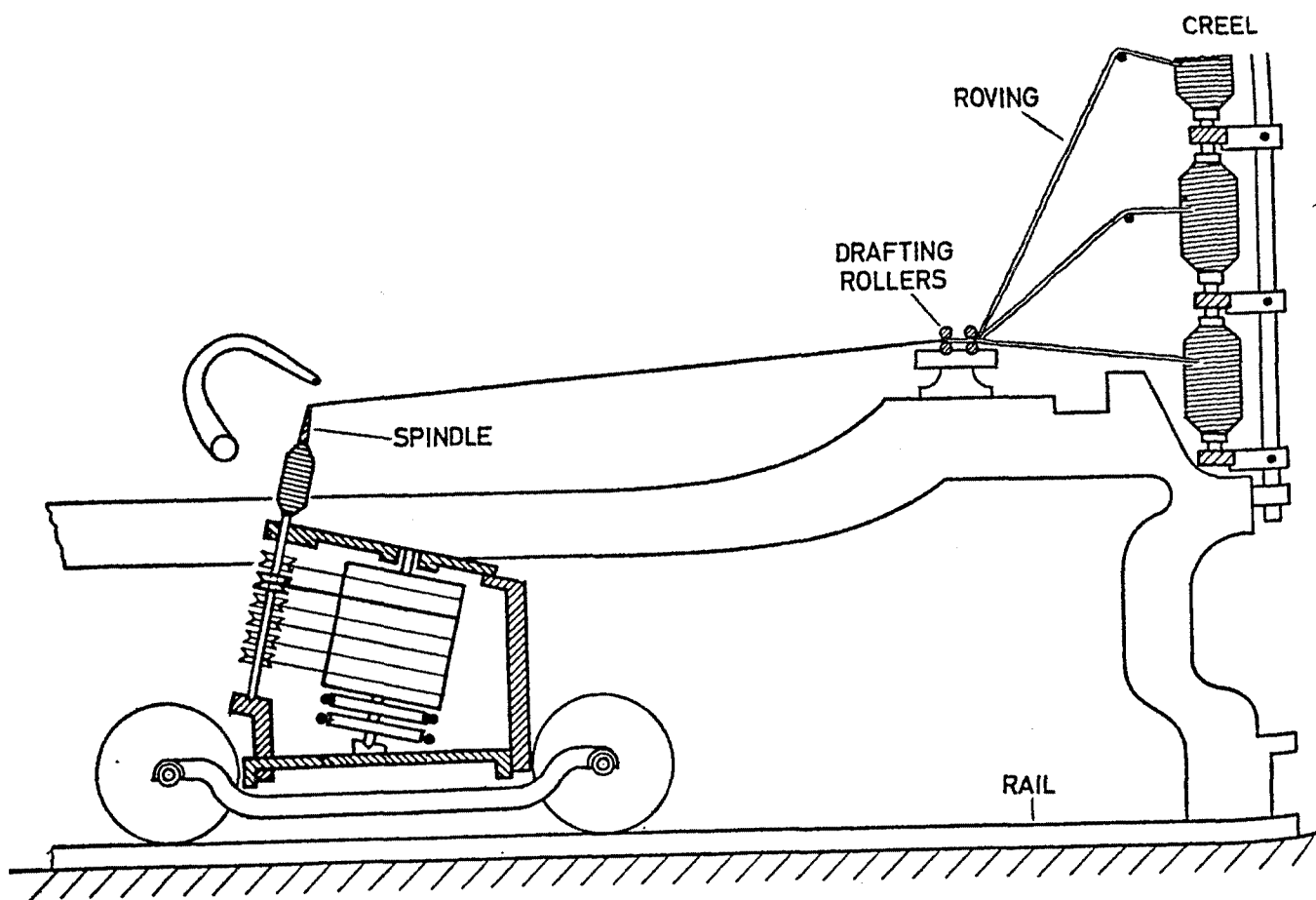
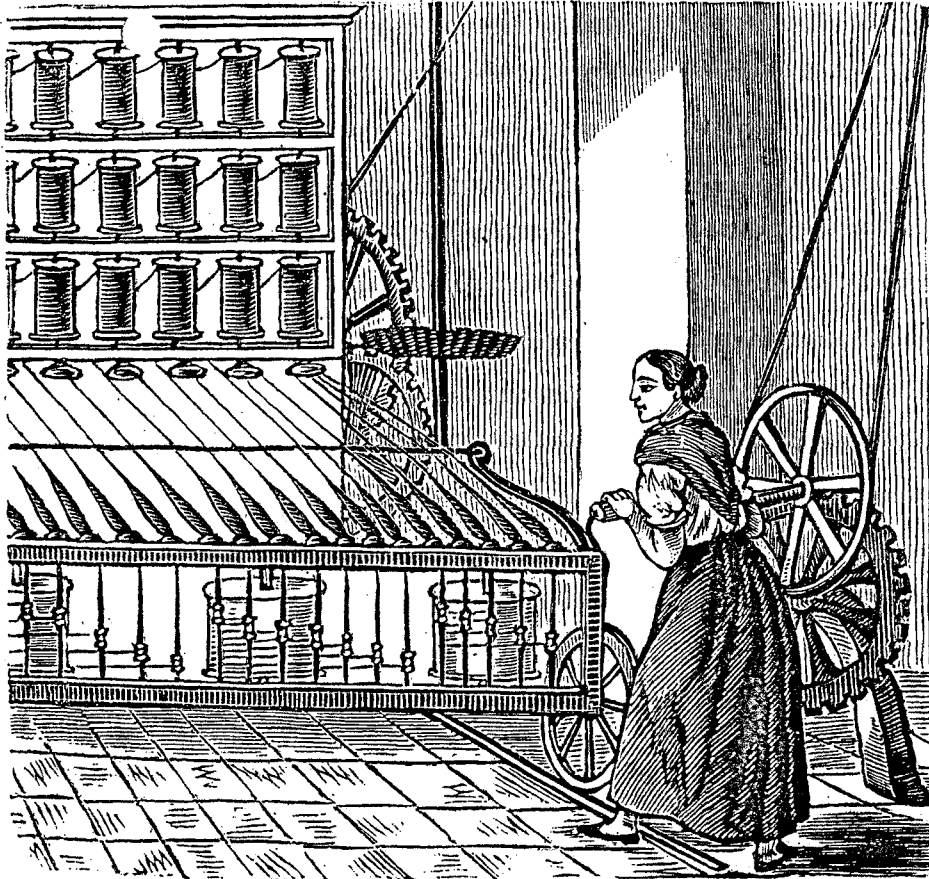

Fig 6. Working elements of Crompton's mule

FONT:

Harold CATLING (1970): *The Spinning Mule*, ps. 33 i 50.

GRÀFIC III.2.:
 LA MULE-JENNY DE CROMPTON:
 VISTA FRONTAL D'UNA MULE-JENNY A VAPOR
 (I POSICIÓ DEL FILADORA/A)

LA FILADORA.

Per poderse divertir
 tot pasant del treball la hora,
 una noya filadora
 soleta cantaba així.

Veniu fadrinets aquí
 los que dieu mal de las donas
 porque doncs com unas monas
 detrás nos voleu seguir,
 sens podervós fe fugí
 ni á puntadas de peu?
 porque desfeu ab la cua
 si res de hó ab lo can feu.

La llet encara als bigotis
 teniu, y ja esperverats
 aneu detrás las faldillas
 com detrás las ratas los gats,
 porque doncs luego insensats
 de las donas mal dieu?
 porque desfeu ab la cua
 si res de hó ab lo can feu.

FONT:

AHCB, Secció de Gràfics: "La Filadora (Per poderse divertí...)" (Barcelona, Impr. de Tauló, 1856).

jenny era una estratègia dels fabricants per erosionar-los la força laboral i corporativa acumulada durant les tres últimes dècades.²⁴ Tot això, a més, s'ha de llegir en un context empresarial profundament fragmentat i molt competitiu (el mercat anglès productor de fil del primer terç del XIX), i en un context polític més turbulent que plàcid, presidit per la pressió des de baix per l'ampliació social del cos polític britànic (la campanya a favor de la Carta dels últims anys 1820s i dels anys 1830s).²⁵ El que m'interessa de tot plegat és el fet que ni la nova tecnologia filadora mecànica, ni la preferència inicial per treball filador masculí que alhora assumís la tutela d'altres treballadors, conservaven estrictament, al cap de trenta anys, les connotacions socials dels orígens. Tecnologia i treball s'havien refet socialment en el transcórrer d'un procés històric a moltes bandes. I la centralitat fabril i rellevància pública dels filadors de *mule* a ciutats com Manchester, la conversió en "ofici" d'una feina ben recent i potencialment menys exclusiva del que ja ho era, n'havien estat els resultats.

III.3. A Catalunya, la cronologia de "la fabricació del filador" coincideix, a grans trets, amb la cronologia de la introducció i difusió de la filatura a vapor, de la marginació de la primera *mule-jenny*, parcialment de fusta i moguda per força animal, en benefici de la *mule-jenny* tota de ferro i vaporitzada, amb més fusos i automatismes més ràpids. Més productiva, doncs. He apuntat que a la Barcelona de finals dels anys 1820s, tot i que les *mule-jennies* ja superaven en nombre les màquines manuals, la figura del filador masculí assalariat hi era pràcticament desconeguda. Entre la primera dècada del segle, quan l'empresa de Cabarrús introduí a Barcelona la màquina "francesa" rèplica de la *mule* de Crompton, i l'arrencada del Vapor Bonaplata l'any 1833, la filatura de la ciutat va créixer sobre la base de la *mule-jenny* de fusta i ferro moguda per cavalleries i manualment, 120 fusos per màquina i productivitat

²⁴ L'estructura de gènere de la filatura britànica de *mules* l'any 1833: Isaac COHEN (1985): "Workers' Control...", p. 62; simultàniament, 7 de cada 10 treballadors/es en les filatures amb màquines contínues eren dones. Subcontractació interna i control filador de l'ofici: William LAZONICK (1990): *Competitive Advantage...*, ps. 80-87; Isaac COHEN (1985): "Workers' Control...", ps. 59-63; Michael HUBERMAN (1996): *Escape from the market...*, ps. 49-60. Exclusió de les dones dels sindicats filadors (i pressió sindical per evitar-ne el reclutament com a filadores de *mule*): William LAZONICK (1990): *Competitive Advantage...*, p. 85; Michael HUBERMAN (1996): *Escape from the market...*, p. 21; exclusió sindical i violència dels filadors contra la contractació de dones filadores al Glasgow dels anys 1820s (les temptatives de James Dunlap): Joyce BURNETTE (1998): "Exclusion and the market...", ps. 105 i 109.

²⁵ Mercat filador i competència entre firmes a la cotoneria britànica d'aleshores: John S. LYONS (1985): "Vertical Integration..."; William LAZONICK (1990): *Competitive Advantage...*, ps. 89-90 i 98-99; Michael HUBERMAN (1996): *Escape from the market...*, ps. 51 i ss. . Sindicalisme filador i Cartisme: E. P. THOMPSON (1989): *La formación de la clase obrera...*, vol. II, ps. 409-411 i 433 i ss. .

modesta. I va créixer, com també mostraré, reclutant més treball filador femení, o reciclant el que procedia de la filatura de *jennies* i berguedanes, perllongant-ne sovint la lògica organitzativa i salarial. La irrupció de la tecnologia a vapor -tímida durant la segona meitat dels 1830s, constant i sorollosa durant els primers 1840s- implicà canvis de tota mena. Per exemple, augmentà espectacularment la productivitat mitjana per fus de *mule-jenny*, alhora que encaria notablement el preu d'una màquina de filar de nova generació (i això sense comptar la força motriu).

[Vegeu a continuació la Taula III.2.]

Major productivitat filadora i majors exigències en el finançament del capital fix condicionaren, entre d'altres, les oportunitats i polítiques d'inversió en el subsector, i en més d'un sentit redibuixaren el mapa empresarial de la filatura barcelonina. Mostraré que la irrupció de la *mule-jenny* a vapor desencadenà una notable reorganització del mercat filador barceloní, abocant al tancament nombrosos fabricants de la filatura prevapor i promocionant a aquesta condició, simultàniament, homes i capitals sense antecedents en la fabricació de cotó. I argumentaré que aquesta barreja de crisi i renovació en la nòmina de fàbriques i fabricants resulta imprescindible per entendre la manera en què es va refer el treball de filar cotó a Barcelona: l'entrada massiva d'homes, la revalorització salarial de la feina a peu de màquina, la generalització d'equips de treball filador en règim de subcontractació interna... Si fa no fa, el mateix que succeí al Sallent dels anys 1840s. Els nous condicionants tecnològics i empresarials feren de la densa però atomitzada filatura sallentina de berguedanes i (algunes) *mules* matusseres, un carreró sense sortida. Per a alguns homes que s'havien familiaritzat amb el cotó en aquells tallers, ara en irreversible decadència, les noves *mules* i les noves fàbriques esdevingueren la sortida més a l'abast, l'opció sobre la qual traslladaren la seva pressió. Per raons diverses, aquesta mena de reclutament filador podia *convenir* als fabricants que capitalitzaven l'emergent filatura de *mules* més potents, però les derivacions laborals i socials d'aquesta transferència cotonera no haurien de ser, estrictament, l'expressió d'una determinada voluntat patronal. Que molts dels nous filadors assalariats haguessin conegut els vells tallers cotoners parafamiliars, i que nombrosos fins procedissin de les mateixes famílies que els havien governat, impregnà de dalt a baix la nova posició fabril d'aquells, influïnt des del principi la seva percepció dels drets i deures que havia de comportar el fer-se càrrec de la màquina d'un altri. Ni a Barcelona ni a Sallent, "la fabricació del filador", la masculinització i revalorització salarial d'una feina que alhora adquiria la condició social d'ofici, fou només ni sobretot la conseqüència d'un canvi tècnic.

Una prova d'això és que en altres punts de la geografia filadora catalana on es produí el mateix canvi tècnic, la masculinització de la feina de filar hi resultà escassa o del tot inexistent, i la continuïtat d'una filatura molt majoritàriament femenina anà de la mà de la continuïtat d'uns valors salarials relativament modestos. És, a grans trets, el que he pogut detectar a la regió de

TAULA III.2.:
 ESTIMACIONS DE LA PRODUCTIVITAT MITJANA PER FUS
 DE BERGUEDANES I MULE-JENNIES A CATALUNYA (1820-1849),
 I PREUS CORRENTS DE LA MAQUINÀRIA DE FILAR
 OFERTADA PEL CONSTRUCTOR LLUÍS PERRENOD DE BARCELONA (1834-1835)

	Productiv. mitj./fus (filant núms. 20s)	Tipus de màquina de filar segons el catàleg de Lluís Perrenod	Preu (en rals) (1834-1835)
Berguedana (1846) [1]	0,250 lliures/setm.	<i>Màq. de hilar de 120 agulles a la catalana</i>	3.600
<i>Mule-jenny</i> fusta.../cavall. (1820) [2]	0,275 lliures/setm.	<i>Màq. de hilar a la francesa [120 fusos]</i>	4.400
(1832) [2]	0,460 lliures/setm.	<i>Màq. de hilar a la francesa [240 fusos]</i>	8.000
<i>Mule-jenny ferro/vapor</i> (1849) [3]	1,083 lliures/setm.	<i>Màq. de hilar Muljennys [120 fusos]</i>	5.760-6.000
		<i>Màq. de hilar Muljennys [240 fusos]</i>	11.520-12.000
		<i>Màq. de hilar Muljennys [300 fusos]</i>	14.400-15.000

FONTS:

Productivitat mitjana per fus segons tipus de màquina de filar (filant números del 24 al 30 les *mule-jennies*):

[1] i [3]: Laureà FIGUEROLA [1849]/(1993): *Estadística de Barcelona...*, p. 314 (nota 1).

[2]: Manuel María GUTIÉRREZ (1834): *Comercio libre o funesta teoría...*, ps. 139-140 (nota 1).

Preus corrents de la maquinària de filar cotó construïda i ofertada per Lluís Perrenod a Barcelona (1834-1835):

BC, Fons Junta de Comerç, Impresos, 200/29: "*Precios corrientes de varias piezas para máquinas de hilar, tejer y pintar. Construidas en los talleres de Luís Perrenod...*" (Barcelona, 1834); també: Manuel María GUTIÉRREZ (1834): *Comercio libre o funesta teoría...*, ps. 130-135 (nota).

Reus i comarca (o, a menor escala, a la filatura de la ciutat de Manresa). L'any 1841 la filatura cotonera de la ciutat de Reus era encara un territori quasi exclusiu de màquines berguedanes i treball filador femení, herència de la primera filatura manual i expressió -conjuntament amb la rellevància del torçat- d'una indústria local especialitzada en la producció de teixits semifins i de mescla, indústria de la qual ja he parlat. Tal i com s'observa en la Taula III.1., les màquines *mule-jennies* (el 13,8% de totes les màquines de filar) i els homes ocupats en el subsector de filats (el 5,6% de tot el treball adult) hi eren ben marginals. No cal dir que el vapor hi era desconegut, i fins la filatura moguda per cavalleries una excepció.²⁶ Les dones continuaven monopolitzant el treball de filar amb màquines, en la línia del que havien fet durant el primer terç llarg del segle. Enlloc era més visible la permanència de la filatura de màquines manuals i treball femení barat que a Santa Coloma de Queralt, la vila frontissa entre les regions cotoneres de Reus-Valls i Igualada que ja hem visitat. Les informacions de Sairó encara hi situaven el 1841 més de 200 "berguedanes" (que més aviat semblen *jennies*) i només 5 *mule-jennies*, 365 dones i només 5 homes "operarios".²⁷ Fos quina fos la utilització dels més de 70.000 fusos de filar i tòrcer censats per Sairó a Reus, Valls i el nord de la Conca de Barberà, el cert és que la filatura de la regió pels volts del 1840 il·lustrava més el passat que no pas anticipava el futur. Durant la dècada següent, però, la filatura de Reus i la seva comarca extensa visqué una profunda transformació de les seves bases tecnològiques i empresarials. L'any 1850 la *mule* a vapor capitalitzava la filatura de la ciutat de Reus, d'on segons la Junta de Fàbriques havien desaparegut totes les berguedanes i nombrosos fabricants de fil. Els gairebé 18.000 fusos de *mule* eren a mans de només dues companyies, una equipada amb *mule-jennies* a vapor (4.752 fusos) i l'altra amb les més potents i treball-estalviadores *self-acting mules* (13.124 fusos), desenvolupades a partir de les primeres. Les *mule-jennies* de ferro mogudes per energies inanimades també s'havien escampat per l'Alt Camp i part de la Conca, preferentment associades a l'explotació energètica del riu Francolí i rieres afluent: 2.520 fusos a La Masó (Alt Camp), 4.800 fusos a La Riba (Alt Camp), 3.264 fusos a Barberà de la Conca (Conca de Barberà)... . Santa Coloma de Queralt, si fem cas de la mateixa estadística de la Junta de Fàbriques, continuava filant cotó, però, a diferència dels casos anteriors, constituïa un indiscutible vestigi de la vella filatura condemnada a mort, repartits els seus 15.000 fusos llargs entre berguedanes, algunes *mules* de fusta mogudes per cavalleries i màquines de tòrcer.²⁸ En

²⁶ Vegeu, a més de la Taula III.1., l'Apèndix III.1. .

²⁷ Sobre Santa Coloma de Queralt: Taula III.1., Apèndix III.1. i Pascual MADDOZ (1845-1850): *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico...*, vol. III, ps. 462-463 [erròniament classificada en el quadre de la província de Girona]. Que es devia tractar majoritàriament de màquines *jennies*, i no de berguedanes, ho suggereix la mitjana de fusos per "berguedana": 79,5 fusos per màquina (17.410 fusos entre 219 màquines), força lluny dels 120 fusos que feien de la *jenny* una berguedana.

²⁸ Totes les dades procedeixen del buidatge d'AFTN, Junta de Fàbriques, Estadística de 1850. Vegeu, per més detalls, la Taula 6.7. del Capítol 6.

línies generals, i a l'igual que succeí a Barcelona i a Sallent, la difusió de les *mules* associades al vapor o a l'energia hidràulica coincidí amb una forta sacsejada del paisatge empresarial filador de la regió: els 39 "*fabricantes de hilados y/o torcidos de algodón*" censats a Reus l'any 1842 eren, vuit anys després, només 19, dels quals només 2 filaven cotó (els altres 17 es limitaven a tòrcer fil ja elaborat).²⁹ Les semblances amb les renovades filatures barcelonina i sallentina, però, s'acabaven aquí. L'any 1857 la societat anònima *La Manufacturera de Algodón* informà que en les seves quadres de *mules* de la fàbrica a vapor de Reus hi treballaven 4 homes, 32 dones i 18 "*niñas*", i que aquesta composició de gènere no havia variat des de la inauguració de la fàbrica el 1844, aleshores sota la raó social col·lectiva *Sociedad Reusense*.³⁰ També mostraré un seguit d'indicis que suggereixen que l'altra companyia que filava cotó al Reus de finals dels 1840s i els 1850s -l'encapçalada per l'hàbil Macià Vila i que esdevingué societat anònima com *La Fabril Algodonera*-, ocupà, des de l'inici, dones en les seves màquines de filar, totes del tipus *mule*. Finalment, les noves filatures hidràuliques de la conca del Francolí, totes equipades amb *mule-jennies* de nova factura, màquines que no podien ser gaire diferents de, per exemple, les que proliferaven a la cotoneria sallentina durant la mateixa dècada dels 1840s. Els llibres de salaris de Ferrer Germans, fabricants de filats de cotó a La Masó -poble a mig camí entre Reus i Valls-, parlen ben clarament del perfil del seu treball filador: les 11 *mule-jennies* de grans dimensions que hi corrien el 1850 eren, totes, governades per dones.³¹

Els Capítols 5 i 6 pretenen explicar per què un mateix canvi tècnic desembocà, en regions distintes de la filatura catalana, en la formació (o renovació) de contingents de treball filador amb perfils força diferents. Perfils de gènere i de jerarquia salarial, però també d'altra mena. Per exemple, d'organització del treball a peu de *mule-jenny*, i més concretament a propòsit de la naturalesa de les atribucions que assumiren filadors i filadores en fer-se càrrec de les noves màquines. En més d'un sentit, el trencament de la relativa homogeneïtat laboral que distingia la filatura de *jennies* i berguedanes revela que els factors que condicionaven les polítiques i cultures laborals eren cada vegada més nombrosos i més complexos, i que a les antigues particularitats dels contextos urbans i rurals respecte de les economies treballadores, i particularment del treball femení, s'hi afegien nous condicionants, els quals només en part tenien a veure amb exigències específiques de la nova tecnologia. Un bon exemple d'aquesta

²⁹ 1842: *Guía de Forasteros en Barcelona... Fábricas de hilados, torcidos y tejidos de algodón...* (1842), ps. 92-93; 1850: AFTN, Junta de Fàbriques, Estadística de 1850.

³⁰ AHCR, Lligall "Gremis i Indústria 1600-1800 (II)": "*Relación de los Operarios que se ocupan en las fábricas de ésta de La Manufacturera de Algodón*" (07-03-1857). La cronologia de l'empresa: Andrés de BOFARULL y BROCA (1866): *Anales históricos de Reus...*, ps. 398-399.

³¹ AHCB, Fons Comercial, B.569/Ferrer Germans: "*Libreta perteneciente a libras de hilo que se han hilado del día 5 de Mayo de 1850*" (1850-1851). També: AFTN, Junta de Fàbriques, Estadística de 1850.

complexitat s'endevina en la disparitat d'estratègies de pressió col·lectiva que arrelaren entre aquests contingents de filadors i filadores, o, dit d'una altra manera, en les molt diverses històries sindicals -i no-sindicals- que començaren a escriure uns i altres en consolidar-se com a col·lectius més o menys diferenciats del renovat treball cotoner. Òbviament, una determinada capacitat de pressió col·lectiva podia ser la conseqüència d'un determinat perfil laboral (més o menys masculinitzat, amb més o menys autonomia obrera a peu de màquina...), però alhora aquella capacitat podia condicionar el futur immediat d'aquest perfil laboral tant o més que la conveniència empresarial (o no condicionar-lo gens, si la capacitat de pressió era feble i contingent). I, és clar, el potencial de pressió col·lectiva i/o sindical també depenia, al seu torn, d'altres factors, generals alguns i locals els altres: depenia del context polític i institucional general, però també de com aquest es traduïa en cada context local; de les modificacions del mapa cotoner català, però també i sobretot de la tendència a una major o menor concentració empresarial de la filatura local o comarcal; de les particularitats del mercat de treball local i comarcal (i de les correlacions de *status* i de força entre les diverses fraccions d'assalariats, cotoners i no cotoners), però també de la posició d'aquest mercat local en el conjunt del mercat de treball català (per exemple, de la major o menor integració del primer en els circuits migratoris tradicionals).

Tot just despuntar com un nou col·lectiu d'assalariats cotoners, els filadors de *mule-jenny* barcelonins posaren la primera pedra d'un sindicat d'ofici. Ho feren, certament, en el context políticament força propici del Trienni Esparterista (1840-1843), amb el vent a favor del potent sindicalisme teixidor. Però ho feren, també, convocant els escassos membres d'un ofici masculí encara balbucejant, un col·lectiu que es comptava per desenes o, generosament, per ben pocs centenars. Si el desembre de 1841 una incipient Societat de Mútua Protecció dels Filadors de Cotó de Barcelona compartia domicili amb l'homònima i molt més influent dels teixidors a mà de cotó, una dècada escassa més tard, i malgrat el retorn a un major autoritarisme polític de la mà dels governs Moderats, el sindicat dels filadors barcelonins havia esdevingut l'organització de pressió obrera més eficaç dins i fora de les fàbriques cotoneres de la capital. Ningú exemplificava millor, aleshores, les moltes cares d'aquest sindicalisme que es reforçava prescindint del (impossible) reconeixement legal, que el líder filador Joan Miralles, home que un dia podia engegar el boicot societari a una filatura concreta i l'endemà ser rebut per la direcció de la patronal Junta de Fàbriques o ser cridat a les files d'alguna institució ciutadana d'indiscutible factura patrícia.³² La fulgurant experiència associativa, vers la pressió col·lectiva, dels filadors barcelonins, sembla haver inspirat la trajectòria dels seus col·legues sallentins:

³² Sobre l'existència d'una Societat de Mútua Protecció dels Filadors de Cotó de Barcelona el 1841: carta de Joan Miralles a la Societat de Teixidors de Vic (05-12-1841) [reproduïda a Josep M. OLLÉ ROMEU (1973): *El moviment obrer...*, p. 338]. Sobre el sindicalisme filador a la Barcelona dels 1840s i primers 1850s, i sobre Joan Miralles, vegeu el Capítol 5 d'aquest treball.

societat de “socors mutus” però estrictament d’ofici a finals dels anys 1840s, vagues filadores a Sallent i rodalies el 1850, capacitat filadora per forçar la formació de jurats mixtes locals al poc d’inaugurat el Bienni Progressista (1854-1856).³³ Ben al contrari, val a dir, del que es detecta (o no es detecta) a la filatura de Reus i el seu *hinterland* durant aquesta mateixa dècada llarga: no hi he trobat cap rastre de l’existència d’una societat de l’ofici de filar (ni que es digués de socors mutus), absència que contrasta amb la simultània abundància de societats d’altres oficis tèxtils, la dels teixidors a mà la de presència més visible i constant; tampoc hi he trobat cap testimoni de pressió col·lectiva filadora via la vaga o altres estratègies formals, d’ús freqüent, en canvi, per part dels teixidors reusencs, en moments d’hegemonia política Progressista però també sota mandats Moderats.³⁴ Resumint i en poques paraules: si la difusió de la filatura de *mules* a vapor (o hidràulica) no es féu, arreu de Catalunya, a partir d’uns mateixos pressupòsits empresarials i socials, ni associada a un únic disseny laboral, tampoc el seu impacte en la vida comunitària i política fou el mateix en tota la geografia filadora, ni l’empenta sindical i fins la projecció pública de la renovada feina de filar cotó foren una conseqüència estricta del canvi tècnic i la concentració fabril.

Els Capítols 5 i 6 persegueixen demostrar que l’emergència sindical i política del treball filador a la Catalunya dels anys 1840s i 1850s fou el resultat d’una complexa combinatòria de factors, que en cap cas es pot reduir a la barreja de nova tecnologia, consolidació del sistema de fàbrica i conjuntures polítiques propiciatòries. Precisament perquè les connexions entre treball i política foren (i són) d’aquella mena, això és, polièdriques, les cultures d’actuació col·lectiva obrera dins i fora de la fàbrica adoptaren, en el cas de la filatura del cotó, perfils específics i singulars. Específics segons es combinessin tots aquells factors en cada filatura local o comarcal, el que impedeix parlar d’una única cultura política *filadora*. I singulars respecte dels perfils d’altres subcultures obreres, cotoneres i no cotoneres, amb les quals els col·lectius filadors podien col·laborar, però també en alguns casos tutelar-les, o subordinar-s’hi en d’altres. La fabricació del filador de cotó a la Catalunya de mitjan segle XIX mostrà, amb insòlita claredat, que tota política al voltant de la “qüestió social” industrial era indestruïble de les condicions ben concretes en què es feia i es refeia el treball fabril a peu de màquina (i, és clar, en altres espais socials). I mostrà, també i alhora, que aquestes condicions d’ordre laboral i social ja no es podrien imaginar, en endavant, al marge de la política més o menys formal, entesa com un ventall de situacions que abraçava des del pols local entre un fabricant i els seus treballadors fins la promulgació d’una reial ordre ministerial.

³³ Vegeu el Capítol 6 d’aquest treball.

³⁴ Vegeu el Capítol 6 d’aquest treball.